

U talukanya Mulayotewa (Ndayotewa) wa Riphabuġiki ya Afrika Tshipembe (1996) Milayo ya nthesa ya shango i wanala kha Mulayotewa (Ndayotewa) wa Riphabuġiki ya Afrika Tshipembe (1996). Milayo iyi i na maanġa u fhira na muphuresidennde, maanġa ayo a fhira a dzikhothe na a muvhuso wothe.

Ndi milayo ine ya laya vathu vha ġino shango uri vha tea u farana nga ngilaġe. Mulayotewa wa shango wo itelwa u tsireledza rothe ri no khou tshila zwino na vhana vhashu vhane vha kha ġi do ġa.

Talukanyani hune ra bva hone.	Ri songo dovha vkhakhi ha mulovha.	Mulayotewa washu u ri thusa uri ri elekanye nga vhumatshelo ha khwiġe ha rothe khatihi na u vhu fhaġa.
-------------------------------	------------------------------------	--

Riġe, vathu vha Afrika Tshipembe;
 Ri dzhela ntha u shaea ha vhulamukanyi kha tshifhinga tsho fhelaho;
 Ri thonifha havho vhe vha tambulela vhulamukanyi na mbofholowo kha shango ġashu;
 Ri thonifha havho vhe vha shuma vha tshi itela u fhaġa na u bveledzisa shango ġashu; na

U tenda uri Afrika Tshipembe ndi ġa vhothe vhane vha dzula khaġo, vho vhohekanywaho vha vha huthihi naho vha sa fani.

Zwenezwo, nga kha vhaimeleli vho khethiwaho zwavhuġi, ri khou tnganedza ino Ndayotewa sa wone Mulayo Muhulusa wa Riphabuġiki uri u—

Fhelise khethululo ya tshifhinga tsho fhelaho na u thoma tshitshavha tshine tsho ġisendeka kha ndeme dza demokirasi, vhulamukanyi ha matshiliso na pfanelo dza vhuthu;

Fhaġe mitheo kha demokirasi na tshitshavha tshi re khagala hune muvhuso wo ġisendeka kha lufuno lwa vathu nahone vhadzulapo vho tsireledzwa nga mulayo nga ngila I linganaġo;

Khwinisa ndeme ya Vhutshilo ha vhadzulapo vhothe na u vhofoholola vhukoni ha muthu muhwe na muhwe; na

Fhaġa mbumbano na demokirasi zwa Afrika Tshipembe uri ġi kone u vha fhethu ho teaho sa muvhuso wo ġiimisaho kha muġa wa tshaka.

Shumisani pfanelo dzaġu sa mudzulapo wa Afrika Tshipembe ni dovhe ni vhe na vhuġifhinduleli ha u tsireledza pfanelo dza vhaġwe.	Divhani Mulayotibe Wa Pfanelo na Mulayotibe Wa Vhuġifhinduleli.
---	---

Mudzimu tsireledza vathu vhashu.
 Nkosi Sikelel' iAfrika. Morena boloka setjhaba sa heso.
 God seën Suid-Afrika. God bless South Africa.
 Hosi katekisa Afrika.

- Workbooks available in this series:
- Grade R (in all official Languages);
  - Literacy/Home Language Grades 1 to 6 (in all 11 official Languages);
  - Mathematics Grades 1 to 3 (in all 11 official Languages);
  - Mathematics Grades 4 to 9 (in Afrikaans and English);
  - Life Skills Grades 1 to 3 (in all 11 official Languages); and
  - Grades 1 to 6 English First Additional Language.

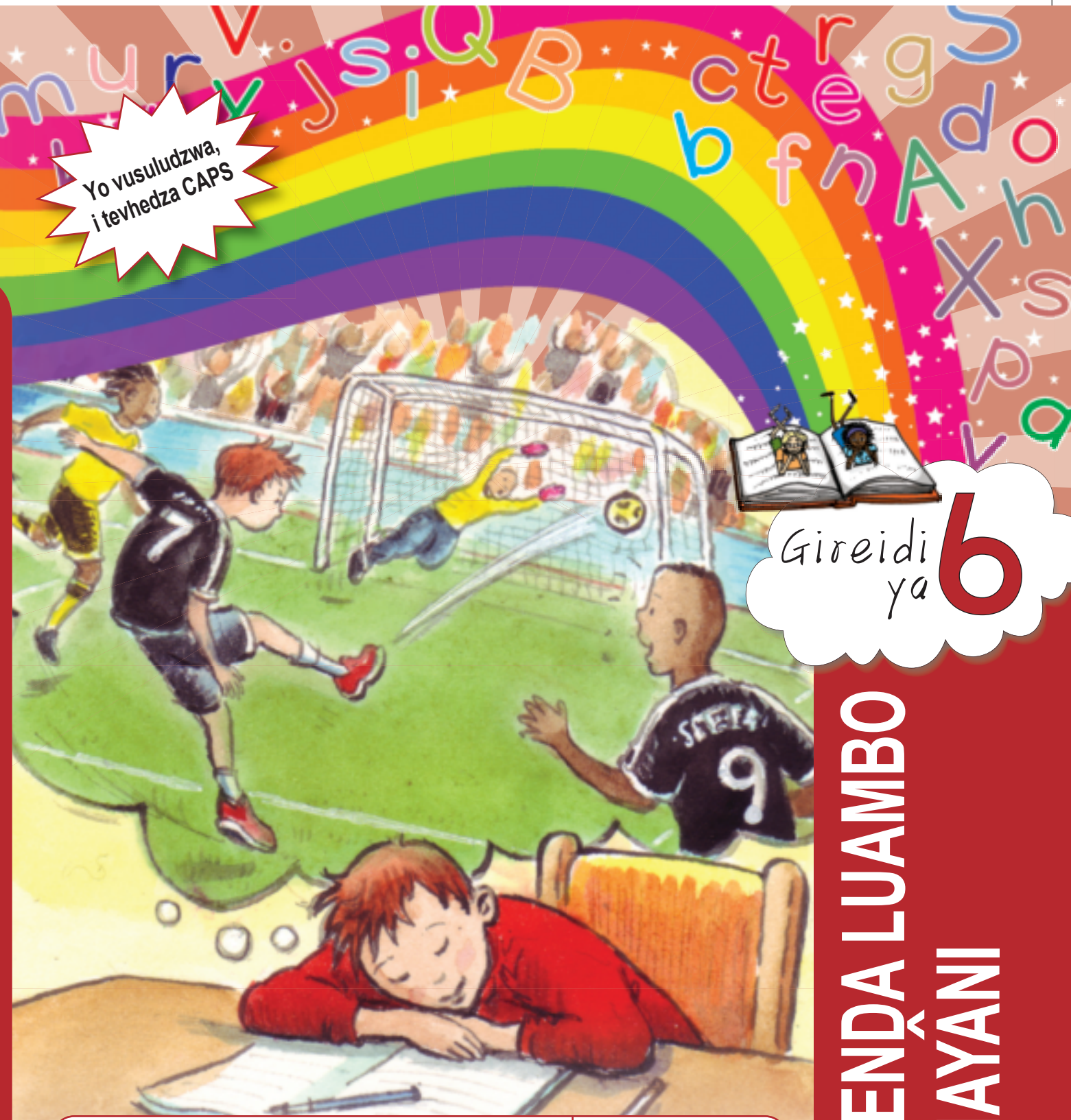

**TSHIVENDA HOME LANGUAGE
 GRADE 6 – BOOK 2
 TERMS 3 & 4
 ISBN 978-1-4315-0123-6
 THIS BOOK MAY NOT BE SOLD.
 14th Edition**

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI – Gireidi ya 6 Bugu ya 2

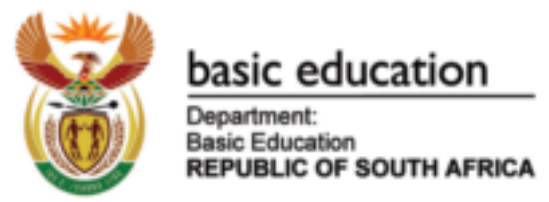
ISBN 978-1-4315-0123-6

Yo vusuludzwa,
 i tevhedza CAPS

Dzina:

Kiġasi:

**TSHIVENDA LUAMBO
 LWA HAYANI**

Bugu ya 2
 Themo dza
 3 & 4

Vho Angie Motshekga,
Minista wa Muhasho wa
Pfunzo ya Muteo

Vho Dr. Reginah Mhaule,
Muthusaminista wa Pfunzo
ya Muteo

Bugu idzi dza u shumela dzo bveledzwa u itela uri dzi shumiswe nga vhagudi vha Afurika Tshipembe nga fhasi ha vhangaphanda ha Minista wa Pfunzo ya Muteo, mufumakadzi Vho Angie Motshekga na Muthusaminista wa Pfunzo ya Muteo, Vho Dr. Reginah Mhaule.

Bugu dza u shumela dza Rainbow dzi vhumba tshipiḽa tsha mbekanyamushumo dza vhudzheneleli dza Muhasho wa Pfunzo ya Muteo wo livhiswaho kha u khwinisa kushumele kwa vhagudi vha Afurika Tshipembe kha gireidi dza rathi dza u thoma. Sa tshinwe tsha zwithu zwa nthesa zwa Pulanetshumisi ya Muvhuso, thandela iyi yo itwa uri i vhe hone nga thusedzo ya masheleni ya Muhasho wa Gwama. Izwi zwo ita uri muhasho u kone u bveledza idzi bugu dza u shumela kha nyambo dzoḽhe dza tshiofisi hu si na mbadelo.

Ri fulufhela uri vhadededzi vha ḽo vhona ndeme ya bugu idzi kha u funza havho ha ḽuvha liḽwe na liḽwe vha dovha vha ita uri vhagudi vha kone u khunyeledza kharikhulamu yoḽhe. Ro lingedza nga ndila dzoḽhe u sumbedza vhagudisi kha nyito inwe na inwe nga u dzhenisa aikhoni dzine dza sumbedza zwine vhagudi vha fanela u ita.

Ri na fulufhelo loḽhe la uri vhagudi vha ḽo ḽiphina nga u shuma nga idzi bugu musi vha tshi khou aluwa na u guda, na uri vhone sa vhadededzi vha ḽo vha na mukovhe kha dakalo iḽi.

Ri ri kha vhone na vhagudi vhavho, ngavhe zwi tshi vha nakela musi vha tshi shumisa bugu idzi. Zwi pfumbe.

Kunwalele

Dilugiseni

Rerani na tshigwada tshaḽu uri ni kuvhanganye mihumbulo. Shumisani mepe wa mihumbulo kha u dzudzanya mihumbulo yaḽu siani la puloto, vhaanewa/vhambumbedzwa na fhethuvhupo.

Mvetamveto

Nwalani mvetamveto yaḽu ya u tou thoma. Elekanyani nga lushaka lwa vhathetshesivhaḽaleli, tshivhumbeo na phara inwe na inwe.

Vusuludzani

Vhalani mvetamveto nga liḽo la u sasaladza ni wane mbigelamurahu i no bva kha vhaḽwe nga inwi kilasini na mudededzi waḽu.

Dzudzanyani

Dzudzanyani nga u ḽola mupeleḽo na ndongazwiga. Itani ndulamiso ya mvetamveto.

Andadzani

Nwalani mvetamveto yaḽu ye ya dzudzanywa na u lulamiswa, sa one maḽwalwa a u khunyeledza.

Gireidi
ya **6**

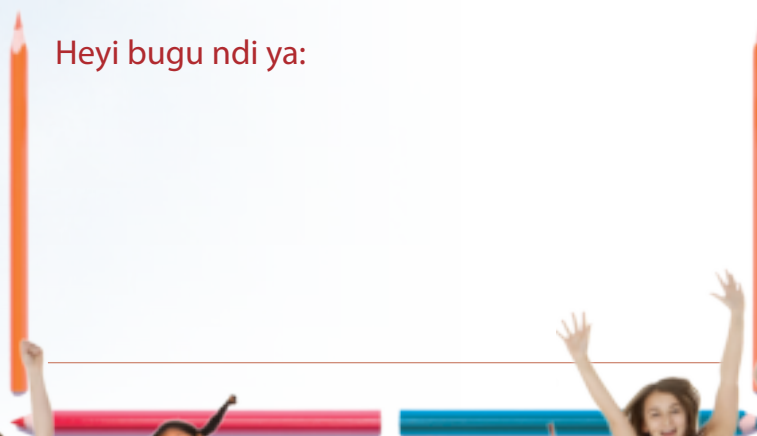

L u a m b o
L w a H a y a n i

NGA TSHIVENḐA

Heyi bugu ndi ya:

TSHIVENḐA

Bugu ya

2

TSUMBANDILA DZA U SHUMISA IYI BUGU YA MISHUMO

Kha vha shumise Bugu ya Mishumo khathihi na zwiṅwe zwiko zwi re hone. Kha vha ṭole CAPS ya Vhuimo ha Vhukati ya Luambo Iwa Hayani.

Bugu ya Mishumo ya vhuimo ha vhukati ha ngudo ya Luambo Iwa Hayani i a vha ṭanganedza. Vhuimo uhu ha vhukati ha ngudo dza Luambo Iwa Hayani ho itelwa u alusa vhukoni ha luambo kha vhagudi uri vha kone u alusa zwikili zwavho zwa u davhidzana hu no itwa vhutshiloni, khathihi na u alusa zwikili zwa u guda funzoni ri tshi buḡa na kharikhujamu. Ri na fulufhelo lauri vha ḡo zwi vhona uri iyi Bugu ya Mishumo i thusa vhagudi kha u alusa vhukoni uhu he ha bulwa.

Bugu ya Mishumo iyi yo dzudzwanywa hu tshi tevhedzwa zwitendeledzi zwa vhege mbilimbili zwa CAPS. Vha ḡo ṭangana na migaganyo ya zwine zwa ḡo funzwa kha tshitendeledzi tshiṅwe na tshiṅwe tsha vhege idzi mbili kha masiaṭari 1, 35, 69 na 103 a iyi Bugu ya Mishumo.

Tshitendeledzi tshiṅwe na tshiṅwe tsha vhege mbili tsho vhekanywa uri tshi katele zwikili zwi tevhelaho zwa luambo:

1 U thetshesela na U amba (Oraḷa) – awara dza 2 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

Kha ri ambe

Vhagudi vha tea u ṅewa zwikhala tshifhinga tshoṭhe zwa u alusa zwikili zwavho zwa U thetshesela na U amba zwa u kuvhanganya ngazwo mafhungomatsivhudzi, vha tandulula thaidzo na u bula mihumbulo yavho na kuvhonele kwavho kwa zwithu.

Bugu ya Mishumo i na nyito dzi re na tshivhalo dza u amba na u thetshesela dzine vhone vha nga dzi shumisa u itela u vha na vhuṭanzi uri vhagudi vha wana zwikhala musi na musi zwa u ita ṅdownḡowe dza u tou amba.

2 U vhala na U ṭalela – awara dza 5 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

Kha ri vhale

CAPS i lila uri vhagudi vha vhale na u ṭalela zwibveledzwa zwa maṅwalwa magede na tshaka dza maṅwalwa ngede kha tshitendeledzi tshiṅwe na tshiṅwe tsha vhege mbili. Hafha hu katelwa u vhala: nganeapfufhi (zwiṭori zwipfufhi), foḷokuḷoo (ngano), nganetshelomuṅe, maṅwalo, imeji, zwiṅwalwa kha dayari, matambwa, atikili dza gurLindelanidḡa, atikili dza magazini, inthaviwu dza radio, vhurendi, maṅwalwa a u ṭuṭuwedza, khungedzelo, ndaela, ndaedzandḡila na kuitelwe kwa zwithu. I tshi inga kha zwenezwi, CAPS i lila uri vhagudi vha vhale maṅwalwa a re na mafhungomatsivhudzi a u tou vhona: mimepe, tshati, dzithebuḷu, nyolo, mepe ya mihumbulo, tshati dza mutsho, phosiṭara, ṅdivhadzo, zwifanyiso na dzigirafu. Vha ḡo wana hu na zwibveledzwa zwa maṅwalwa zwi re na tshivhalo kha iyi Bugu ya Mishumo.

CAPS i bula maitele a u vhala ane a vha maga a thangelauvhala, u vhala na thevhelauvhala. Vha ḡo ṭangana na ṭhalutshedzo dzi no sumbedza maga nga maga dza 'kuvhalele' nga ngomu ha khavara ya nga phanḡa ya bugu iyi.

3 U ṅwala na U ṅekedza – awara dza 4 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

Kha ri ṅwale

CAPS i lila vhagudi vha tshi ita ṅdownḡowe dza u ṅwala musi na musi dza mafhungo o fhambanaho. Bugu ya Mishumo iyi i na fureme dza u ṅwala ngadzo khathihi na nzunzanyo dzi no ḡo ḡuḡumedza vhagudi vha tshi bveledza zwibveledzwa zwa u tou ṅwala, zwa u tou vhona na zwa midia minzhi. Vha ḡo ṭangana na ṭhalutshedzo dzi no sumbedza maga nga maga dza 'kuṭwalele' nga ngomu ha khavara ya nga phanḡa ya iyi Bugu ya Mishumo.

4 Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo – awara ya 1 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

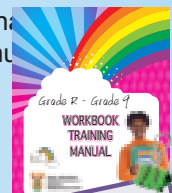

Kha ri ṅwale

LUAMBO

CAPS i vha ṅea mutevhe wa Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo (zwiṅwa) zwine zwa tea u funzwa kha gireidi iṅwe na iṅwe. Iyi Bugu ya Mishumo i dzhenisa na ṅdownḡowe ngede dza tshitendeledzi tshiṅwe na tshiṅwe tsha vhege mbili. Nyito idzi dzi anzela u katela 'noutu/nzhele' dza u ṭalutshedza milayo ya luambo.

Vha tshi ṭoḡa tsivhudzo iṅwe kha vha ṭole Manyuwaḷa wa Workbook Training Manual.

Z
W
i
r
e
n
g
o
m
u

Thero ya 5: Ngoho na khumbulelwa

Themo ya 3: Vhege dza 1 - 4

Vhege 1 - 2: U anetshela ngano

65 Mutukana we a zwima thalente (mpho) yawe 2

U vhala mañwalwa a naganetshelo.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga mañwalwa.

66 Vhangani ha imi u zwima 4

U vhala mañwalwa a naganetshelo.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga mañwalwa.

Kha mañwalwa u wana maipfi ane a amba zwithihi na mafurase e a newa.

U bula vhudipfi he Vhangani a vha naho.

U ñwala tshinñwalwa tsha dayari a tshi nweledza tshiñori.

67 U ñwala tshiñori tsha inwi mune 6

U rera nga vhaanewa, fhethuvhupo na zwiitei zwa tshiñori tsha Vhangani.

U gadza mepe wa mihumbulo a tshi pulana tshiñori o sedzesa vhaanewa, fhethuvhupo na puloto.

U ñwala tshiñori tshi no bva kha mepe wa mihumbulo nga vhudede.

68 Tshaka dzo fhambanaho dza masala 8

U fhedzisa mafhungo nga u ñwala masalamasumbi na masala mavhudzisi one.

U topola masala a sa gumi u sumbedza uri a shuma na nnyi kana na mini.

U anetshela tshiñori tsha Vhangani nga thevhekano yone.

69 Kha ri senguluse bugu 10

U vhala tsenguluso ya bugu.

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tsenguluso ya bugu.

U vhambedza maipfi na ðhalutshedzo dzone dzao.

U ñwala tsenguluso ya bugu ye vha i vhala ya vha takadza.

70 Mutambo wa Tshifhinga tsha Zwino 12

U tamba mutambo wa kha bodo (gwati) wa tshifhinga tsha zwino.

71 Vho Nelson Mandela vha ya tshikoloni tsha ntha 14

U vhala linñwalwa le ða disendeka nga nganeavhutshilomune ya Vho Nelson Mandela.

U amba nga mañwe a mafurase a re kha mañwalwa khatihhi na zwine a amba.

U ðala maipfi e a khethelwa kha dikishinari a ñwala fhungo nga linñwe na linñwe ðao.

U rera nga mbudziso dzo disendekaho nga tshiñori.

U fhindula mbudziso dzi no kwama zwikhala zwo fhambanaho zwa vhutshilo ha Vho Nelson Mandela.

72 Kha ri ñwale tshiñori 16

U shumisa mepe wa mihumbulo kha u pulana tshiñori o sedzesa vhaanewa, fhethuvhupo na puloto.

U ñwala mvetamveto ya tshiñori, a lulamisa mvetomveto iyi a kona u ñwala tshiñori tsha u khunyeledza.

Vhege 3 - 4: Ngano

73 Taki na ndau 18

U vhala lungano.

U rera nga mbudziso dzo disendekaho nga tshiñori.

U ita litambwa ða u sumbedza kufhelele kwa tshiñori.

U ðhatshuva mañwe matambwa e a ðaniwa.

74 Taki u pfa u vhomba ha ndau 20

U fhindula mbudzisothopholwa dze dza disendeka nga tshiñori.

U tevhekanya tshiñori zwavhugi nga u nombora zwifanyiso.

U anetshela hafhu tshiñori tshi tshi tou tevhekana.

U topola maiti a re kha mañwalwa e a shumisa kha u vhumba mafhungo.

U topola pfanywa dza maiti a a newa.

U topola tshivhumbeo tshone tsha lititi ngomu mafhungoni.

75 Ho bvelela mini kha ndau? 22

U vhala lungano lwa Tshizulu lwoðhe.

U rera nga tshiñori a bula vhudipfi na mihumbulo.

76 U elekanya nga tshiñori 24

U ñwala manweledzo oðhe a tshiñori a tshi ðalutshedza kubveledzelwe kwa puloto na zwiitei zwo fhambanaho kha maga o fhambanaho.

U rera nga vhaanewa vha re tshiñorini.

U shumisa mañaluli kha u ðalutshedza vhaanewa.

U ñwala fhungo ða fhethuvhupo huñwe na huñwe he ha sumbedzwa kha zwifanyiso.

U elelwa thevhekano yone ya zwiitei tshiñorini nga u nombora mafhungo.

77 U elekanya nga vhaanewa 26

U ñwala mañaluli a no ðalula mvumbo ya ndau.

U ñwala phara ya u ðalutshedza ndau.

U nekana mihumbulo na vharñwe ya mañaluli

a u ðalutshedza mvumbo ya Taki.

U ñwala ngaganyamvumbo

U ñwala ðalutshedzo ya muthu wa vhukuma.

78 Ri lavhelesa luambo 28

U humbulela tshiñori nga u rera nga zwifanyiso.

U shumisa thebulu ya maiti kha u ðalutshedza zwine zwa khou bvelela tshifanyisoni tshinñwe na tshinñwe.

U ñwala fhungo nga zwine zwa khou bvelela zwifanyisoni.

U ñwalulula mafhungo a tshi shumisa tshifhinga tshi ðaho.

U fhedzisa mafhungo nga u shumisa tshivhumbeo tshone tsha lititi.

79 Madzina 30

U ñwala mafhungo a no yelana na tshati.

U topola maipfi a re na u na lititi mafhungoni.

U rera nga vhuimo ha khoma na uri i

shandula zwine fhungo ða amba nga ngila ifhio.

80 A ðanganyeni 32

U shumisa mañanganyi kha u vhumba mafhungombumbano.

U topola maiti na madzina mafhungoni.

Kha ri vhale

Ni do vhala tshitori itshi kha
mabambiri a u shumela
mavhili.

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na tshohwana ni lingedze u humbulela uri mariwala aya a nga vha a tshi amba nga mini.
- Tshimbizani maṭo kha siṭari ni wane uri ni do vhala nga mini.

Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala.
- Arali ni sa pfesesi tshipida tshigede tshi vhaleni hafhu nga u ongolowa. Tshi vhaleni nṭha.

Ndi musu zwickolo zwo vala. Vhangani, we a vha a tshi dzula Limpopo, o vha tshi khou ṭavha muroho ngadeni ya tshitshavha seli na muḍi wa hawe. Musu a tshi tou imisa tshoho, a vhona khonani yawe Dingani a tshi fhira a tshi khou gidima.

"Ndaa, Dingani. Ni do vha ni tshi khou ita mini musu tshikolo tsho vala?" hu vhudzisa Vhangani.

"Ndi mukaputeni wa thimu ya bola ya tshikolo, zwino ri tea u ita ndowendowe duvha liṅwe na liṅwe u itela thonamLindelanide khulu," Dingani u a fhindula. "Ndi vhona u nga ṅanwaha ri do i wina!"

"Yoo, zwi shapu luṅwe!" Vhangani u a fhindula.

Musu Dingani a tshi khou gidima a tshi fhira, Vhangani a thoma u amba e ethe, "Ndi tou tama arali ndo vha ndi kha thimu ya bola ya milenzhe. Na ṅne ndi do thoma u u phurakhithisa (ita ndowendowe)."

Nga vhege i tevhelaho, Vhangani a tuwa na Dingani phurakhithisini ya bola. a tamba kha thimu iyo fhedzi, fhedzi zwithu zwi sa tshimbile zwavhudi.

A dipiringedza lunzhi nahone a ita na u korela iḷa iṅwe thimu bola.

Musu metshe wo no fhela, Vhangani a zwi vhona uri zwa bola a si zwawe. A tuwa a tshi kokodza milenzhe a tshi ya hayani. Hu si kale o vha o no vha ngadeni mirohoni.

Nga tshenetsho tshifhinga, ha fhira Jani. "Hee, Jani! u a vhidzelela. "Ni do vha ni tshi khou ita mini musu tshikolo tsho vala?" Jani a ri, "Ndi kha khwairi ya kereke, ndi do vha ndi tshi khou ya phurakhithisini ya khwairi duvha liṅwe na liṅwe. Ri khou lugisela khontsati khulu."

"Hee vhLindelania, ndi tou tama arali ndo vha ndi tshi kona u imba," ndi Vhangani a tshi amba nga mbilu. Muṅwe na muṅwe u khou ita zwithu zwine zwa mu takadza, ngeno ṅne ndi tshi khou fhedza tshilimo tshothe ndi tshi khou lima ngade."

Kha ri n̄wale

Fhindulani mbudziso iyi nga u ita thiki tshibogisi tsho teaho.

Izwi zwi ni vhudza mini malugana na n̄dila ye Vhangani a d̄ipfa ngayo?

- A O vha a tshi tama u dantsa
- B O vha o t̄ungufhala
- C O vha e na mazhuluzhulu
- D O vha a tshi tama u shuma ngadeni

_____

_____

_____

_____

Maipfi maswa

N̄walani mafhungo mavhili a no ri vhudza uri Vhangani o vha e na lutamo lwa u vha na mpho dzine khonani dzawe dza vha nadzo.

_____

_____

Kha ri n̄wale

N̄walani zwithu zwi vhili zwi si na sia zwe Vhangani a ita musi a tshi khou lingedza u tamba bola.

_____

_____

Pulane dza Jani dzo vha dzi dzifhio dza musi tshikolo tsho vala?

_____

_____

Vhangani o d̄ipfa hani malugana na ngade musi a tshi fhedza u amba na Jani?

_____

_____

Tshitoro tshi ri musi metshe u tshi fhela, Vhangani "o t̄uwa a tshi kokodza milenzhe".

Izwi zwi ni vhudza mini malugana na n̄dila ye Vhangani a d̄ipfa ngayo?

- A O vha a tshi tama u dantsa.
- B O vha o t̄ungufhala.
- C O vha e na mazhuluzhulu.
- D O vha a tshi tama u shuma ngadeni.

Kha ri vhale

Nga murahu ha vhege dzi si gathi, Vhangani a vhona phamfulethe i no khou ita khuwelelo kha vhaswa uri vha dzhoine tshigwada tshiswa tsha u imba. Ni vhona u nga o ita mini Vhangani? O mbo di ya uri a vhone arali a tshi nga zwi kona. Fhedzha, musi a tshi khou imba, ipfi lawe la haka na u tzhipea. Muñwe wa madzhadzhi a sinyalala, Vhangani a mbo di zwi divha uri a nga si nangiwe.

Vhangani a kokodza milenzhe a tshi humela hayani a vhuyelela ngadeni. "Khonani dzanga dzotlhe vha na thalente dza tshipentshela," ndi ene a tshi humbula. "Ndi tou tama arali ndo vha ndi na tshirwe tshithu tshine nda kona."

Holodei yotlhe, Vhangani o i fhedza a tshi khou tsa a tshi gonya a tshi zwimana na thalente yawe, tshifhinga tshothe o vha a tshi humela hayani o vhasala, a vhuyelela ngadeni.

Musi holodei i tsini na u fhela, Vhangani a vhona khonani dzawe Dingani na Jani hafhu. "Hei, ila thonamennde khulu ya bola yo tshimbila hani?" u vhudzisa Dingani.

"Ro wina!" ndi Dingani a tshi fhindula. "Khontsati yone?" Vhangani u vhudzisa Jani.

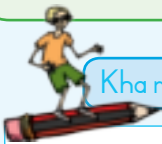
"Ndi ya matshelo. Khwairi yashu yo shuma nga maanda, nahone nne ndi khou ya u imba solo!"

"Ri a ni fhululedza, vhLindelania," ndi Vhangani a tshi vha vhudza. "Ndi tou tama arali ndo vha ndi na tshirwe tshithuvho tshi no nga zwa vhoiwe tshine nda nga dihudza ngatsho."

"Hee muthangga, ni khou swaswa" hu vhudzisa Jani. "Miroho i re ngadeni yanu i tou titima! I vhonala i tshi nga difha nga maanda na u vha na pfushi nnzhi! Nne tshifhinga tshothe ndi tshi tavha zwithu, zwi a fa. Ndi tou tama arali ndo vha ndi na mpho i no nga yanu ya u lima zwithu."

"Zwa vhukuma?" hu fhindula Vhangani. "Thamusi ndo vha ndi sa athu zwi vhona uri u lima ngade ndi tshithu tshihulwane." a setshelela. "Khezwi vhoiwe ni sa di ha hashu matshelo ri pembele ngauri thimu ya Dingani yo wina. Ni de ri le dina rotthe. Ri tshi la miroho minuminu i no bva ngadeni yanga, ra kona u ya khontsatini ya Jani!"

(Tshiko: Sambula ya mbudziso na tsumbandila dza maraga dza thangelaPIRLS)

Kha ri n'wale

Ni zwi divha nga mini uri thimu ya Dingani i a kona u tamba bola?

Fhindulani mbudziso idzi nga u ita thiki tsini na phindulo yo teaho.

Zwe Jani a gudisa Vhangani ndi mini magumoni a tshitori?

A	Uri hu na zwine a kona.
B	Uri u a kona bola.
C	Uri u lima ngade zwi a vhavha.
D	Uri khonani dzawe dzi na thalente u fhira ene.

Ndi nga mini Vhangani o ramba khonani dzawe uri dzi de ha hawe?

A	U pembelela u fhela ha holodei
B	U pembelela thalente yawe na dza vharwe
C	U tamba metshe wa bola
D	U vha funza ngade

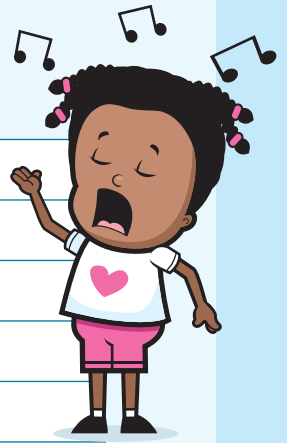

Duvha:

Kha ri n'wale

Lavhelesani tshitoro tsha Mutukana we a zwima thalente (mpho) ni wane maipfi ane a amba zwi tevhelaho:

u kokodza milenzhe (kha bammbiri la u a shumela la 65)	
elekanya (kha bammbiri la u a shumela la 65)	
u imba u wothe (kha bammbiri la u a shumela la 66)	
vhahatuli (kha bammbiri la u a shumela la 66)	
zwi no fhatu muvhili (kha bammbiri la u a shumela la 66)	

Kha ri n'wale

Ndi zwifhio na zwithu zwe Vhangani a lingedza u ita?

_____

_____

Kha ri ambe

Vhangani o dipfa hani musi a tshi kundwa u ita zwithu zwothe zwe a lingedza? Ho no vhuya na dipfa ngauralo?

Vhangani o dipfa hani musi a tshi wana uri u na mpho ya u lima ngade?

Kha ri n'wale

Nwalani tshinwalwa tsha dayari zwi sumbedzaho uri o dipfa hani musi a tshi fhedza u wana uri matsina u na mpho?

Dayari yanga	Duvha _____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____

U n̄wala tsh̄itori tsha n̄ne mun̄e

Kha ri ite
nyito

Lavhelesani itshi tsh̄itori tsha *mutukana na thalente yawe* (mpho) hafhu ni ambe nga mbudziso idzi:

- ❖ Vhaanewa vhahulwane ndi vhafhio?
- ❖ Thaidzo ya mutukana ndi ifhio?
- ❖ Itshi tsh̄itori tshi bvelela ngafhi? Talusani fhethuvhupo.
- ❖ Hu bvelela zwiwo zwifhio?

● Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse musi ni tshi pulana u n̄wala ● Nwalani mvetamveto ● Humbelani khonani yaṅu uri a ni dzudzanyele yone ● Vusuludzani maṅwalwa aṅu ni shandukise he zwa tea ● Ni kone u tshi n̄wala nga vhuronwane kha siṅari la seli.

Kha ri n̄wale

Zwino pulanani u n̄wala tsh̄itori tshaṅu inwi mun̄e.

Vhaanewa ndi vhonnyi?

Tsh̄itori tshaṅu tshi khou bvelela ngafhi?

Tsh̄itori itshi tshi amba nga mini? (Nzulele kana thaidzo ndi ifhio?)

Hu bvelela zwiitei zwifhio?

Tshi fhela nga ndilade? Ho vha na thasululo ya thaidzo?

Duvha:

Zwino nwalani tshiṭori tshaṅu. Shumisani mihumbulo iyi kha mepe wa mihumbulo.

The writing area consists of a central white rectangle with horizontal blue lines. It is framed by several colored pencils: a yellow pencil on the left, an orange pencil at the top, a red pencil on the right, a green pencil on the bottom left, and a pink pencil at the bottom. There are also two smaller pencils (brown and green) at the bottom center.

Mudedzedzi: Tsaino

Duvha

Kha ri riwale

Ñwalani masalamasumbi one.

hedziḽa	izwi	hetshi	iyi	aya
---------	------	--------	-----	-----

Naledzi dza tḽhuda ndi _____.

_____ ndi bugu yanga.

Zwidulo zwiḽuku kha _____ zwo naka.

Maluḽa u ḽavha _____ maluvha museni uyu mahoḽa.

_____ miḽi ya u naka ndi ya Makhado.

_____ ine nda khou i shumisa ndi ya kukaladzi kwanga.

Ri lavhelesa
masalamasumbi.Ni ḽo zwi elelwa uri **hetshi** na **hezwi** zwi amba zwithu zwi re tsini, ngeno **hetshiḽa** na **hezwiḽa** zwi tshi amba zwithu zwi re kule.

Mavhudzisi

Ri lavhelesa mavhudzisi

Mavhudzisi a shumiswa kha u vhudzisa mbudziso. Dziḽwe tsumbo dza mavhudzisi ndi **nny**, **mini**, **hani**, **lini**, **ngafhi** na **-fhio**.

Dzhenisani mavhudzisi one mafhungoni aya.

Bugu yanga yo dzhiwa nga	Vhangani o ḽipfa ..... musi wa khontsati?
Ndi inwi	Malume vho vhuya ..... mushumoni?
Ni ḽo tshimbila nga ..... tshikolo tshi tshi vala?	nahone vha shuma .....
Kha nngu idzi mbili khulwane ndi	Mudededzi washu vha dzula .....

Masala a sa gumi

Ri lavhelesa masala a sa gumi

Lisala li sa gumi li sumbedza tshivhalo tsha vhathu kana tsha zwithu tshi songo bulwaho. Tsumbo dzo dowlwaho dza masala a sa gumi ndi muñwe na muñwe, huñwe na huñwe, ufhio na ufhio, nnyi na nnyi, vhanzhi. Hu shumiswa matsinde a no nga **-ñwe**, **-fhio** na **-nzhi**.

Talelani masala a sa gumi mafhungoni ni ambe uri a amba nga nnyi kana zwifhio.

Muñwe na muñwe kilasini yashu o phasa mulingo.

Ndo ri u dzhena kamarani nda wana tshiñwe na tshiñwe tshi fhasi.

Vhathu vhanzhi vho rambiwa munyanyani.

Muthu ufhio na ufhio u na pfanelo dza u tshila o takala.

Muñwe mukalaha o vha a tshi khou ni toda huñwe na huñwe.

Hu nga swika nnyi na nnyi hu si kale.

Lushaka luñwe na luñwe lu na maitete alwo.

Li amba nga

Vhagudi

Kha ri ñwale

Talutshedzani haf hu tshitori tsha Vhangani ni tshi shumisa maipfi, tsha u thoma, ha tevhele, nga murahu, fhalaha na tsha u fhedza.

Handwriting practice lines consisting of ten horizontal blue lines.

Kha ri senguluse bugu

Dzina: Matilda

Munwali: Roald Dahl

Yo anḁadzwa nga Khuvumedzi 2004.

Yo anḁadzwa nga Puffin

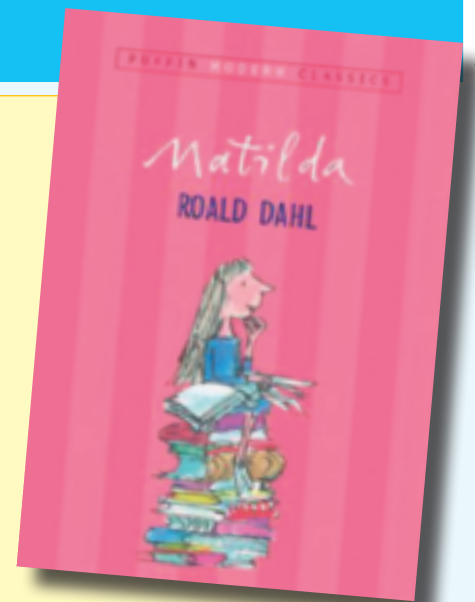
Ndi Gwatitepa, masiatari ndi 240

Vhaanewa: Matilda Wormwood, Miss Honey na Miss Trunchbull

Fhethuvhupo: Tshikoloni na mudini u re ngei England

Puloto

Matilda ndi ṅwana o ṅalif haho lu si na munwe nahone u na ḁora ḁa bugu ḁi sa dzimulei. Vhabebi vhawe, vha ha Wormwood, vha vhona u nga ndi mudzindeli. Matilda u vhona u nga vhabebi vhawe vha takalela fhedzi u ṅalela TV na u ita tshelede. A humbula u vha shandula. A vho wana uri u na manditi ane a nga si shume fhedzi hayani, a nga shuma na tshikoloni tshawe tsha Cruncheon Hall hune ha vha na ṅhohoyatshikolo i no ofhiwa nga maanda nga vhana vhoṅhe afho tshikoloni. Mufumakadzana Vho Trunchbull.

Vhalani tsenguluso ya bugu ni fhindule mbudziso dzi tevhelaho.

Ni vhona u nga yo ṅwalelwa vhavhali vhafhio? Ni nga ita thiki kha zwigwada zwi no fhira tshithihi.

vhatukana	vhasidzana	vhaswa	vhahulwane	vhana vha miṅwaha ya 9–13
-----------	------------	--------	------------	---------------------------

Ni tshi shumisa zwe na vhalo kha tsenguluso ya bugu, ṅwalani mafhungo mararu a no ṅalutshedza mvumbo ya Matilda.

.....

Ni vhona u nga bugu iyi i ḁo vha i tshi amba nga mini?

.....

.....

.....

Talani mutalo ni tshi livhanya maipfi na ṅhalutshedzo dzao dzone.

zwi si na munwe		lutamo lu sa fushei.
ḁi sa dzimulei		muthu a no dina vhanwe
mudzindeli		zwiito zwa vhuṅolo
manditi		a zwi anzeli u wanala kha vhanzhi

Nwalani tsenguluso ya bugu kana tshiṭori tshe na vhalu tsha ni takadza. Musi no no fhedza tsenguluso, tuṭuwedzani khonani dzaṅu dzi i vhale.

Dzina la bugu	
Muṅwali	
Puloto Hu bvelela mini?	
Fhethuvhupo Tshiṭori tshibvelea ngafhi nahone lini?	
Vhaanewa Vhathu vha re tshiṭorini ndi vhone?	
Bugu iyi ndi ya khumbulelwa?	
Thero Tshiṭori tshi amba nga mini? Mulaedza wa tshiṭori ndi ufho?	
Zwe nda zwi takalela Ndi tshipida tshifhio tsha tshiṭori tshi re tshonetshone?	
Themendelo Ndi nga mini ni tshi nga tshi themendela kha khonani yaṅu?	

MILAYO

Tambani mutambo wa tshifhinga tsha zwino. Posani daisi li wele tshibogisini. Tangedzelani phindulo yone. Arali na tangedzela phindulo i si yone, ni songo tamba kha luṭa lu daho. Arali na nga swika kha nomboro ya 35 ngeno ni sa athu tangedzela zwiḅuloko zwoṭhe ni tea u thoma mathomoni a mutambo u swika no tangedzela phindulo dzoṭhe dzone. Muthu we a kona u tangedzela phindulo dzoṭhe dzone ndi ene mufhenyi.

1 Nṅe ndi dzula/ndo dzula Kimberly.

2 Namusi ri khou shuma/ro shuma ra neta.

3 Masindi u lela/o lela vhana.

4 Vhone vha/vho nwa maḍi.

5 A ni tambi.

6 Ro/vha na ndala.

7 Tshi/tsho lenga.

8 Musidzana u/o tshikoloni.

9 Mulalo u/o neta nga u ṭavhanya.

10 Humelani murahu nga maga mavhili.

11 Gokoko li/lo wa la phulea.

32

Tshi na phepho a
tshi/tsho sumbedzwi
mulilo.

33

Vhathu vha/
vha do la
zwiliwa.

34

Ene u/tshi na
mulenzhe.

35

No wina?

31

Kutukana ku a/kwo imba.

30

A ni tambi.

29

Zwiliwa zwi a/zwo difha.

14

Vho/vha namela
bisi.

28

Lwendo lu a/lu do konda.

13

Vhangani u/o
na thotho.

15

Tambani hafhu.

27

Lufhanga lu/lu do
tshea mutukana.

16

Ndau i fhulu
fhedza/yo
fulufhedza Taki.

Zwino u
khou/o
nwa tie.

17

Mme a Taki vha bika
/vho bika tshilalelo
tsha mutani.

26

Zwimange zwi/zwo
swura mafhi.

18

U/o vha e na
ndala

23

Kholomo i/yo
nwa maḍi.

25

Tambani hafhu.

19

Mudededzi
vha /vho vha
vhe kilasini?

22

Vho/vha lima
tsini na bada.

24

Tshikoli tshi/
tsho difha na
nduhu.

20

A ni tambi.

21

Ndi/ndo shuma
nga maanda
zwino.

Kha ri vhale

Vhuniwe vhusiku ndi na mirwaha ya t̄ahe, nda pfa ha hashu ho vuwa bonyongo. Nda wana khotsi anga vho lala nduni ya mme anga, vho tou ganama, vha kati na zwingaho u hoṭola hu sa gumi. Vho vha vha tshi khou lwala vhuniwe vhulwadze vhu no nga ha mafhafhu. Hu si kale nga murahu ha izwo vha lovha na vhutshilo hanga ha shanduka tshothe. Nda tea u t̄uwa nda yo dzula na malume anga vhe vha vha vha tshi ḍo kona u nt̄hogomela vha nnyisa na tshikoloni. Nda paka zwithu zwi si gathi zwe nda vha ndi nazwo nda t̄uwa na mme anga haya hanga huswa.

Zwo vha zwi tshi vhavha u t̄uwa Qunu. Nda rembuluwa nda sedza murahu hayani na dakalo line nda khou li sia. Nda sedza nḍu na vhatu vha tshi khou bvelaphanda na mishumo yavho. Nda sedza kudambo kwe khakwo nda vha ndi tshi bambela na u tamba na vharwe vhatukana. Maṭo anga a sedza nḍu tharu dza hashu. Nda t̄uwa – fhedzi nda sa kone u vhona vhumatshelo hanga.

Nda ya nda dzula na Malumele Jongi ngei Mq̄hekezweni, kushangoni kwa tsini. Vho vha vhe khonani khulu ya khotsi anga. Nda t̄uvha Qunu na mashaka anga a hanengei, fhedzi vhutshilo hanga na Malume Jongi ho vha hu ha vhuḍi. Ndo tamba na riwana wavho, Justice, ra ḍifhelwa vhukuma. Malume vha mpfara sa riwana wavho. Nda dzhena tshikolo tsha lufhera luthihi tsha tsini nda guda Tshiisimane, Tshixhosa, Divhazwakale na Divhashango. Ndo vha ndi nshi khou shuma zwavhuḍi tshikoloni ngauri ndo vha ndi tshi shumesa na makhulu wanga vha tshi t̄ola mushumo wanga madekwana mariwe na mariwe.

Musi ndi na mirwaha ya 16, Malume Jongi vha nnyisa Clarkebury School. Vhunga khotsi anga vho vha vha tshi funa na u tenda kha zwa uri pfunzo i na ndeme.

Clarkebury ho vha hu tshi fhira Mq̄hekezweni. Tshikolo tsha hone tsho vha tshi na tshikhuvhugu tsha dauzeni mbili kana u fhira dza zwifhat̄o zwa tshikoloni.

Duvha la u thoma la kilasi dzanga ndo vha ndo rwela nga mabutsu maswa. Musi ndi khou khwathamedza ndi tshi dzhena kilasini ine fhasi ha vha hu mabulLindelaniga, nda vhona vhasidzana vhavhili vhe vha vha vho dzula phanda vha tshi khou t̄alela misumbedzo yanga vho tou fa nga zwiseo. Nda fhedza ndo ḍowelana na muṛiwe wavho lwe a fhedza o vha khonani yanga khulwanesa Clarkebury.

Hu si kale nda ḍowela vhutshilo ha Clarkebury. Nda tamba mitambo na zwipotso nga hune nda kona, fhedzi ndi sa tou vha makone lini. Vhunzhi ha vhane nda dzhena navho kilasini vho vha vha tshi mphira mudavhini

Nganetshelo iyi yo ḍisendeka nga nganeavhutshilomune ya Vho Nelson Mandela. Nganeavhutshilomune ndi nganea ine muthu a riwala nga vhutshilo hawe. Apha fhasi ro nweledza nganeavhutshilomune iyi khatihhi na u ita uri i leluwe ni tshi vhalo.

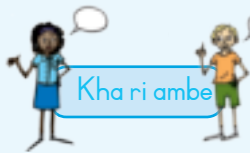

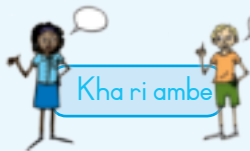
vha dovha vha mphira na kilasini. Ndo vha ndi tshée na zwinzhi zwine nda tea u zwi guda uri ndi vha fare.

Naho ndo thoma nga u ongolowa ndo vho thoma u vhona kubuli, ha vha na mvelaphanda nda fhedza tshanziela yanga ya fhasi (Gireidi ya IO) nga miwaha mivhili ntshani ha miraru. Nda divhea sa muthu wa maluvhi a no fara nga u tshanya, ngoho ndi ya uri ndo vha ndi mushumi a re na biko.

Zwino musini ndi na miwaha ya 21 ndo ya nda dzhena Fort Hare University College. Fhedzi izwo ri do zwi amba liwewe duvha.

Mafurase o swif hadzwaho a amba mini? Talani maipfi a no konda dikishinarini yanu ni vhumbe mafhungo nga liwewe na liwewe lao ni tshi sumbedza zwine la amba. Nwalani mafhungo hafha.

- ❖ Talutshedzani vhutshilo ha Vho Nelson Mandela vha tshée mutuku musini khotsi avho vho no lovha.
- ❖ Vhutshilo havho ho shanduka hani nga murahu ha lufu lwa khotsi avho?
- ❖ Ndi zwifhio zwine na vho zwi divha nga zwikolo zwiraru zwo fhambanaho zwo bulwaho afho tshitorini?

Fhedzisani thebulu i re afho fhasi ni tshi nweledza zwiwo zwi re na ndeme zwa vhutshilo ha Vho Nelson Mandela kha maga o fhambanaho a vhutshilo havho.

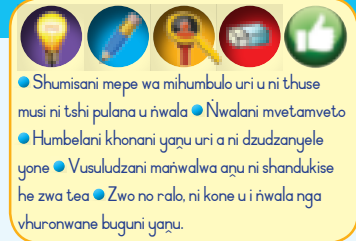
Liga kana vhukale havho	Tshiitei tshihulwane tsho bulwaho ndi tshifhio?

Kha ri n̄wale tshiṭori

Kha ri n̄wale

Pulanani u n̄wala tshiṭori tsha inwi muṅe. Humbulani uri ni khou ṭoḍou n̄wala nga mini. Thomani nga u n̄wala mihumbulo yaṅu kha mepe uyu wa mihumbulo uri tshiṭori tshaṅu tshi vhe na mathomo, mutumbu na magumo.

Mathomo

Thomani nga u amba uri hu thoma nga u bvelela mini.

Mutumbu

Bulani uri hu bvelela mini kha mutumbu wa tshiṭori.

Tshiṭori tshanga n̄ne muṅe.

Tshi tevhelaho

Bulani uri hu tevhela mini.

Magumo

Tshiṭori tshi fhela hani?

Dadzani mepe wa mihumbulo u tevhelaho.

Vhaanewa ndi vhoneji?

Fhethuvhupo ndi hufhio?
Tshiṭori tshi bvelela ngafhi?

Ni ḍo n̄wala nga mini?

Hu bvelela mini?

Tshi fhela hani?
Tsho vha tshi tshi takadza nga mini?

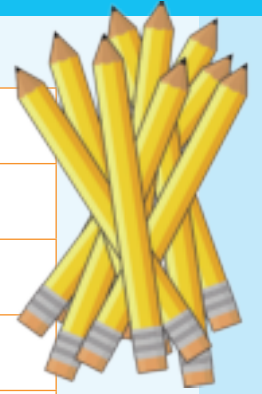
Shumisani mepe wa mihumbulo kha u n̄wala mvetamveto. Humbelani khonani yaṅu a dzudzanye mvetamveto yaṅu. Itani ndulamiso ni kone u n̄wala tshiṭori tshaṅu kha siaṭari li tevhelaho.

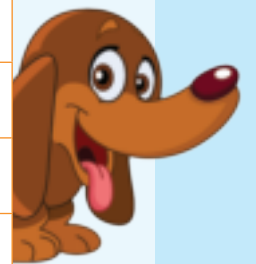
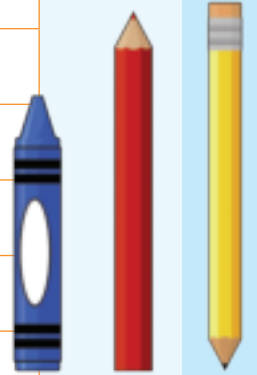
Duvha:

Shumisani mepe wa mihumbulo wanu kha u n'wala tshiṭori.

U THOMA

A large rectangular area with horizontal orange lines for writing.

MAGUMO

Mudedzedzi: Tsaino

Duvha

Kha ri vhale

Ino vhege ni do vhala nga lungano lwa Tshivenda. Ngano dzi pfukiswa nga mulomo, dzi tshi bva kha murafho muñwe dzi tshi ya kha muñwe. Vhathu vha anetshela ngano vhana vhavho na vhaduhulu vhavho – a vha tou dzi ñwala. Ngano dzi anzela u funza vhathu vhudifari khathihi na u mvumvusa. Dzi a dovha hafhu dza badekanya vhathu. Vhana vha mvelele ngede vha thetshelesa ngano nthihi lune zwa ita uri vha pfe vhe vhathihi.

Kha ngano nnzhi ri t̄angana na zwipuka zwine zwa kona u amba.

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse musu ni tshi pulana u ñwala • Ñwalani mvetamveto
- Humbelani khonani yanu uri a ni dzudzanyele yone • Vusuludzani mañwalwa anu ni shandukise he zwa tea • Zwo no ralo, ni kone u i ñwala nga vhuronwane buguni yanu.

Taki o vha e mutukana wa miñwaha ya fumiiña. O vha a tshi dihudza nga kulisele kwawe kwa sambu lihulu la kholomo dza khotsi awe. Linwe ñvha nga tshifhefho, musu Taki o dzula n̄ha ha ndunduma o tielela thakha, a vhona khonani yawe Shoni a tshi ña khae a tshi khou gidima.

“No no zwi pfa naa, Taki?” hu vhudzisa Shoni, a tshi tou femeleka. “Thovhele vho ndau vho vhonala henefha madekwe. Vho vhulaha kholomo. Vhahulwane vha khou rea zwilibana na mambule a u vha fasha. Khadelani kholomo dzañu dangani ri ye u vhona vhahulwane vha tshi rea zwilibana!”

Taki a pfa o tshuwa nga maanda. “Ndi nga si vhuvedzedze kholomo dangani, Shoni lo,” a ralo. “Hu kha ñi vha matshelonisa. Dzi tea u thoma dza fula dza pfelela, nda kona u dzi tsitsa mulamboni uri dzi nwe mañi dzi sa athu orowa.”

Shoni a pfa o kulea mirado, fhedzi o vha a tshi zwi ñvha uri ha ngo tea u hanedza Taki. “Ho lugaha,” a ralo. “Ndi do ni vhona nga vhuya, t̄hamusi ri tshi dzedza muliloni nga madekwana. Ndi khou ya u vhona zwine vhahulwane vha khou ita.” Ha mbo ñi vha u t̄uwa hawe a tshi gidima.

Taki a thoma u khurutanya sambu lawe, a li khadela mulamboni. Musu kholomo dzi tshi khou nwa, a dzula fhasi o dzhenisa nayo dzawe mañini.

Khathihi fhedzi Taki a pfa muungo we wa ita uri a tetemele. “Huhhhhhh!” Kholomo dza ima dze dzii dzot̄he. Ho vha hu Thovhela, nahone o vha e tsinitini! Taki a t̄ingatāinga a tshi sedzesesa. Magona hu vhuthengethenge, a kuvhanganya kholomo uri dzi ite danga la tshitendeledi tsho khwat̄haho. “U vhomba huñ a hu ambi uri ndi khou ña u u la,” u ambela mbiluni. “Zwi nga Thovhela u khakhathihi musu. Ndi vhona u nga ho vha hu u vhomba ha u t̄oda thuso.” Taki a tshimbila a tshi ya hune ndau ya vha hone.

Thovhela o vha o fashwa nga tshinwe tsha zwilibana zwe zwa vha zwo reiva nga vhahulwane. Thoho yawe yo vha yo haniwa nga lilibana lihulu, zwino musu a tshi lingedza u lwa nalo, li tou nana u i hana. Taki a sokou ima henefho a lavhelesa. Ha athu

vhuya a vhona na duvha na lithihi khosi ya zwipuka i tsinitsini nae ngaurali. Ndi ngoho uri yo vha i phukha ya tshirunzi na mutsindo. Zwenezwi Taki a tshi khou vhona Thovhela i tshi khou lila u lamukisa vhutshilo hayo, a thoma u pfa a tshi i pfela vhuṭungu. Nda u tshi vhona uyu mutukana ya thoma u amba nae.

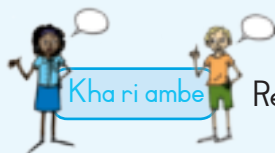
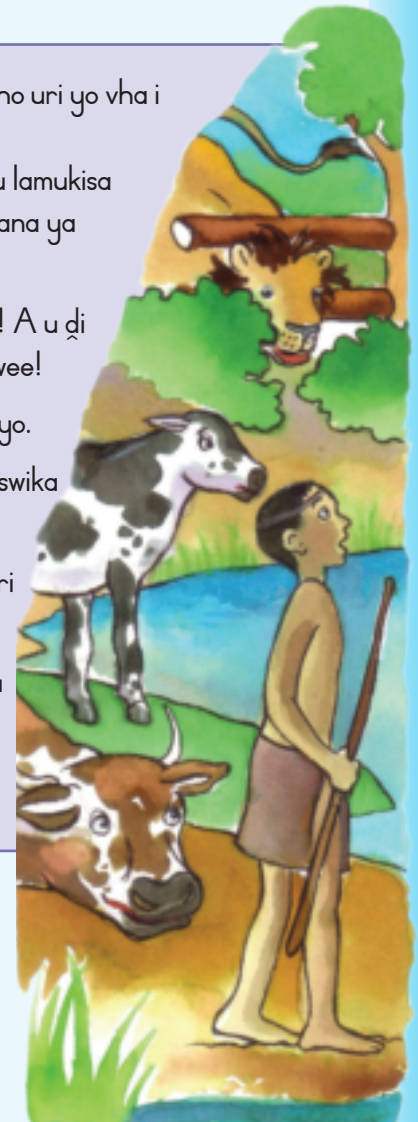
Nda: Hai! Mutukana! Nthusei. A thi koni u dilamukisa. Ndi khou tou humbela wee! A u ḡi wa takusa dzimbi ili line la khou ntzhipeledza ṭhoho? Ndi khou tou humbela wee!

Taki a sedza maṭoni a Thovhela. Na u hanganea ha iyi nda u kona u hu pfa ipfani layo.

Nda: Philiṣi, mutukana! Ndi khou tou humbela! Ṭavhanyai vhadzimba vha sa athu swika vha mphedzisa. Iḡai u mmbhofholole!

Taki: Ndo vha ndi tshi nga tama u u vhoḡholola, Thovhela. Fhedzi ndi khou shavha uri ndi tshi tou fhedza u u vhoḡholola u ḡo mbo ḡi nanzhota.

Nda: Hai, mutukana. Na luthihi, ndi nga si zhote muthu we a mphulusa. Ndi khou u fulufhedzisa, ndi nga si vhuye nda u kwama Ndi khou fulufhedzisa!

Rerani nga mbudziso idzi ni na muniwe nga inwi (phathinara).

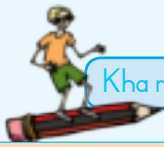
- ❖ Vhaanewa vhahulwane tshiṭorini itshi ndi vhonny?
- ❖ Ndi nga mini Shoni o vha o nyanyulea ngaurali musi a tshi ḡa ha Taki nga u gidima?
- ❖ Taki o vha e ngafhi musi Shoni a tshi mu wana?
- ❖ Lavhelesani zwifanyiso ni ṭalutshedze fhethuvhupo (fhethu) hune tshiṭori tsha khou bvelela hone.
- ❖ Afha fhethu ho fhambana na hune na dzula hone? Ngani?
- ❖ Ni vhona u nga Taki o vha e muthu a re na vhuḡifhinduleli? Ngani?

Ndi vhona u nga tshiṭori itshi tshi ḡo fhela nga ḡilade?
Ni vhona u nga Taki u ḡo fashulula nda?

- ❖ Musi ni kha tshigwada tshanu, elekanyani nga kufhelele kwa tshiṭori itshi. Itani litambwa latsho ni li tanele kilasi yanu. Hu ḡo ṭodea vhathu vha no ḡo tamba sa Taki, Shoni na nda Thovhela. Na kholomo dzi si nanzhi dzi ḡo ṭodea.
- ❖ Pfanani uri ndi tshigwada tshifhio tshi re na magumo avhudisa.

Taki u pfa u vhomba ha ndau

Kha ri n'wale

Lavhelesani tshiori hafhu ni f'hindule mbudziso.

1 Taki ha ngo ya u vhona zwilibana ngauri

A	Ho vha hu kulesa kha u ya nga milenzhe.
B	O vha o neta nga maanda.
C	O vha a tshi fanela u isa kholomo u nwa maḡi.
D	O vha a tshi zwi ḡivha uri zwilibana zwo tou itisa hani.

2 Muanetsheli wa tshiḡori u amba mini a tshi ri "Kholomo dze dzii dzotḡhe"?

A	Dzo vha dzi tshi khou pfa phepho.
B	Dzo vha dzo tshuwa dzi sa tsukunye.
C	Dzo vha dzi sa ḡoḡi u tsa mulambomi.
D	Dzo ḡoka khwanda fhasi.

3 Ndi nga mini magona a Taki o vha a tshi khou tetemela?

A	O vha a tshi khou pfa phepho.
B	O vha o tshuwa ndau.
C	O vha a tshi khou balewa u kuvhanganya kholomo.
D	O vha o ḡivhaisa magona.

4 Ri a zwi ḡivha uri Taki o vha e muthu a re na vhuif'hinduleli Ngauri

A	O vha a tshi lisa kholomo.
B	O vha a si nga sii kholomo dzi dzotḡhe.
C	O vha o dzula kha nduluma.
D	O amba na ndau.

Kha ri ite nyito

Nomborani zwifanyiso nga ngona zwi tshi tevhela tshiḡori.

Ni mpfarele Shoni. Ndi nga si kone u ḡuwa na inwi.

Kha ri n̄wale

Zwino n̄walani fhungo li no t̄alutshedza zwine zwa khou bvelela kha tshin̄we na tshin̄we tsha zwifanyiso zwi re kha siat̄ari lo fhiraho.

1	
2	
3	
4	

Vhalani phara hafhu ni talele maiti (maipfi a nyito) manzhi ane na nga a wana. Nangani mat̄anu ni a shumise kha u vhumba mafhungo.

Livhanyani maipfi na pfanywa dzao dzi re afho fhasi.

luvhelela

dzangalelo

amba

bvisa

tumbula

enda

rembedisa

londa

N̄walani pfanywa dza maiti afho zwickhalani zwe na n̄ewa.

vhofholola	fhembeledza	tshimbila	lutamo
haseledza	dzhia	wana	tevhela
amba			

Zwino tangedzelani liitti li re lone mafhungoni aya.

Taki o/u delwa nga pulane ya u lat̄isa na ndau
A ri/ro ngo t̄alukanya mvumbo ya vhukuma ya ndau.
Uyo musu ndau yo/i vho/fha mulanga fhedzi yo/i fhedza yo u lat̄a.
Ilo luvha mme a Taki vho/vha bika tshilalelo vhatu vha/vha do la vhot̄he.
Nga madekwana vhLindelania vho/vha dzula muliloni vha tshi khou/vho amba nga zwe zwa bvelela.

Kha ri vhale

Kha ri vhone uri Taki o hambula u ita mini nga ndau.

Ndau ya luvhelela zwi na vhusiwana lwe Taki a fhedza o hambula uri a i fulufhele a kone u i fashulula. A imisa dzimbi li re kha tshilibana le la vha lo hana thoho ya ndau. Ndau ya ponyoka kha tshilibana ya dzungudza mudzedze wayo.

Ndau: Yoo, ndo livhuhā, mutukana! Ndi do u hambula liṅwe duvha. Mutsinga wanga wo vha u tshi vho oma hafhala tshilibanani, nahone ndo vha ndi tshi vho ofha uri vhadzimba vha do mmbulaha. Zwino, mutukana, ndi na dora – u nga ntsumbedza hune mulambo wa vha hone?

Taki: U hafhala fhasi, Kha vha ntevehele.

Ndau: Hai ndi khou litsha nama yavhudi mani!

Taki: VhLindelania vha hashu! Ndo vha lamukisa kha vhadzimba, nahone vho mpfulufhedzisa uri a vha nga nnzhoti.

Ndau: Ee, ndi zwone hezwo. Ndo u fulufhedzisa. Fhedziha, ngauri zwino ndo ponyoka, uri ndo u fulufhedzisa mini zwi nga a zwi tshee na mushumo. Ndi khou fa nga ndala nne!

Taki: Vha khou khakha nga maanda vhone. Muthu ho ngo tea u laṭa mulanga.

Ndau: Shikitili! Ndi maloto fhedzi hezwo! Ndi khou ya u zhotā, kutukana. U tṱwa u tshi vhalavhala zwi khou nanisa ndala.

Taki: Fhedzi vhone vho mpfulufhedzisa, zwino arali vha laṭa mulanga, zwi do vha wela liṅwe duvha.

Phunguhwe ya vhuṭali ye ya vha i tshi khou thetshesha ya mbo sendela uri i pṱesese nga ha u fulufhedzisana ho itiwaho.

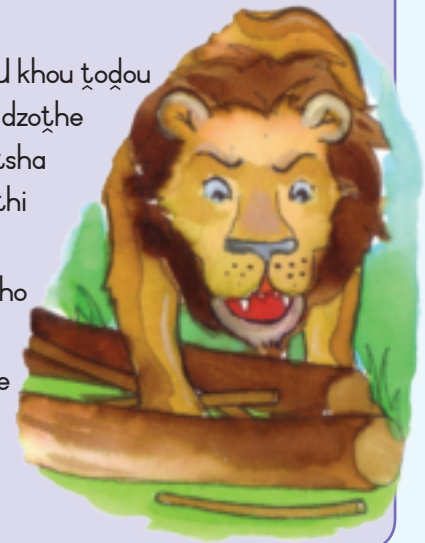
Phunguhwe: Ndi u fulufhedzisana ha mini honohu? Khezwi vho mu fulufhedzisa uyu muthu, Muhali?

Taki: Ndo vha lamukisa kha tshilibana vha mpfulufhedzisa uri a vha nga nnzhoti zwino vha vho tṱoda u nnzhotā.

Phunguhwe: Yoo, yoo, ndi mafhungo maṅwevho haya. U khou tṱodou mmbudza uri Muhali, khosikhulu ya phuka dzotṱhe vho vha vho manywa nga tshilibana tshe tsha rewa nga muthu wa nama? A zwi itei! A thi zwi kholwi nne.

Ndau: Ndi zwone, tsho vha tshi tshilibana tsho khwaṭhaho nga maanda, lilibana heṱo!

Phunguhwe: Yoo, a thi tendi uri hu na tshiṅwe tshithu tshi re na maanda u fhira vhafuwi vhanga. Ndi tea uri ndi tou divhonela nga anga

maṭo heḷo ḷilibana ḷa hone. Ndo vha ndi tshi khou ri vha sa athu ponda muhali vha ye vha ntsumbedze heḷo ḷilibana ḷine vha khou amba ngaḷo. Ndi hone vha tshi ḡo kona u zhotaha kutukana kwavho.

Ndau, phunguhwe na Taki vha humela ngei tshilibanani.

Phunguhwe: Vha khou ṭoḡou mmbudza uri kulibana uku kuṭukuṭuku ngaurali ndi kwone kwe kwa vha fasha kwa tzimbeledza ṭhoho yavho! A zwi itei! A thi zwi tendi na luthihi. Muhali, vha nga kona u dzhenisa ṭhoho yavho afha u itela uri ndi vhe na vhuṭanzi uri uyu mutukana nangoho o vha wana vho tou ralo?

Ndau: Hai. Ndo no neta nga mbudziso dzau iwe. Ndi ḡo u sumbedzaha, fhedzi ndi tshi fhedza u mbo ḡi ṭuwa u ntsie na ṇama yanga ndi ḷe. Ndi na ṇdala.

Ndi fhalaha Ndau a tshi vhuwedzeda ṭhoho fhalā vhukati ha matzimbi u fana na zwiḷa Taki a tshi i wana. Nga luvhilo lu sa athu vhonwa, phunguhwe ya mbo ḡi ḷiḷa dzimbi ḷa nga nṭha tsike! Ndau ya vha yo fashwa hafhu nga u bonya ha iṭo!

Phunguhwe: Ahaa, zwino ndi a kona u zwi vhona uri vho fashwa nga ṇḷilade. Zwi ṭungufhadza hani uri vho dovha vha vhuyelela tshilibanani. Hoyu mutukana o amba zwone, Muhali. Wa laṭa mulanga zwi a dovha zwa u wela ḷinwe ḡuvha!

Ndau ya vhomba yo vhomba yo sinyuwa, fhedzi tshilibana tsho khwaṭhaho tsha mu tzimbeledzela fhasi. Taki a livhuha phunguhwe kha zwe ya mu itela. A gidimela kholomoni dzawe a dzi khadela hayani. Zwe a ṭangana nazwo ṇamusi!

Shoni a tshi mu vhona a vhidzelela, "Taki, Taki! Iḷa ndau yo fashwa tsini na mulambo! No ṭahela muṭhLindelaniga!"

Taki a sokou setshelela a ḡivhudza a ri, "Zwe nda ṭangana nazwo a si u ṭahela, zwo nndingana."

Shoni a humela kha vhadzimba uri a pfe nganetshelo ya ndau ya vuhali na maanda ye ya fashwa nga tshilibana, Taki a ḡi yela hayani. A swika a resha mme awe, a dzula fhasi a homolowa. Madekwana eneo muliloni, Taki a thetshesha vhahulwane vha tshi khou anetshela mafhungo a uri vho fashisa hani ndau, uri zwo konḡa hani na uri vho shumisa hani vhuṭali uri vha kone u i fasha.

Kha ri ambe

Zwino ni vho ḡivha uri tshiṭori tsho fhela nga ṇḷilade. Elekanyani nga mbudziso hedzi:

- ❖ Tshiṭori tsho fhela sa zwe na vha no lavhelela?
- ❖ No ḡipfa hani malugana na ndau ye ya laṭa mulanga?
- ❖ Pfunzo ya tshiṭori itshi ndi ifhio?
- ❖ Ni vhona u nga phunguhwe yo ṭalifha? Ndi nga mini ni tshi ralo?
- ❖ Shoni o vhudza Taki uri o ṭahela zwithu. Ni a tendelana na Shoni? Ngani?

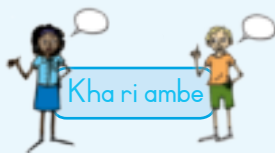
U elekanya nga tshitori

Themo ya 3 – Vhege dza 3–4

Elekanyani nga tshitori tsho the ni kone u talutshedza zwiitei. Talutshedzani uri puloto yo bveledzwa nga ndilade. Ni do tea u elelwa zwiitei zwa liga linwe na linwe.

Nwalani uri tshitori tsho thoma nga ndilade.	
Ho bvelela mini kha mutumbu wa tshitori?	
Talutshedzani uri tshitori tsho fhela nga ndilade.	

Ambani nga muñwe na muñwe wa vhaanewa. Dzhiyani tsheyo uri ndi maipfi afhio kha a re afho fhasi a no talutshedza muanewa muñwe na muñwe nga ndila yone. A dzheniseni zwikhalani zwo teaho.

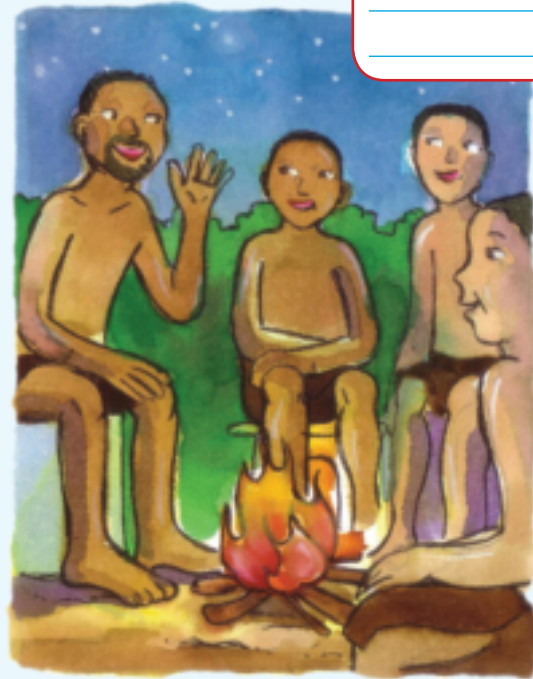
- vhumbulu
- vhuglindhuleli
- muthumuthu
- u sa fulufhedzea
- u fulufhedzea
- nungo
- tseda
- mbilu mmbi
- vhutuku
- muhali
- vhutali
- vhuhwavho

Taki	Ndau	Phunguhwe

Kha ri n'wale

Lavhelesani zwifanyiso izwi nga vhuronwane.

Dikishinari yanga

Maipfi maswa

Zwino n'walani fhungo nga fhethuvhupo he ha sumbedzwa tshifanyisoni tshin'we na tshin'we.

1
2

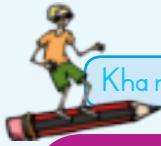
Kha ri n'wale

Lavhelesani mafhungo a re afho fhasi ni thuthe ane a si yelane na tshixori. Nomborani mafhungo a tshi tevhhekana nga thevhekano yone ya zwiitei.

	Taki o vha e muthu a re na vhudifhinduleli nga maanda.
	O vha a tshi khou lisa kholomo dza khotsi awe musi Shoni a tshi mu vhudza nga ndau ye ya tshasela thakha.
	Miri yo vha i na matavhi malapfu.
	Taki ha ngo tuwa na Shoni ngauri o vha a tshi khou fanela u isa kholomo u nwa maḁi.
	Kholomo dzo vha dzo neta.
	Taki o zwi divha uri u tea uri a tshogomele kholomo dzawe tshoṱhe.

U elekanya nga vhaanewa

Ri ṭalukanya mvumbo dza vhaanewa vha tshitori nga zwine vha amba kana vha ita kana nga zwine vhanwe vha ri vhudza nga avha vhatu.

Kha ri n̄wale

N̄walani maṭaluli a rathi ane a ṭalutshedza ndau.

Shumisani maṭaluli kha u n̄wala phara i no ṭalutshedza ndau. N̄walani ṭhalutshedzo sa mvetamveto. Humbelani khonani yaṅu a ni dzudzanyele yone ni kone u n̄wala iyi ṭhalutshedzo yo lulamiswaho tshikhalani tshe na n̄ewa.

Kha ri n̄wale

Elekanyani nga mvumbo ya Taki. Elekanyani nga maipfi ane a ṭalutshedza mbonalo yawe na zwiito zwawe. N̄kekanani mihumbulo na khonani dzaṅu uri ni wane maipfi manzhi a u ṭalutshedza u ya nga hune na nga kona. N̄walani maipfi aya ane a ṭalutshedza muanewa zwikhalani zwi re afho fhasi.

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse musi ni tshi pulana u n̄wala
- N̄walani mvetamveto
- Humbelani khonani yaṅu uri a ni dzudzanyele yone
- Vusuludzani marwalwa aṅu ni shandukise he zwa tea
- Zwo no ralo, ni kone u i n̄wala nga vhuronwane buguni yaṅu.

Shumisani maṭaluli kha u n̄wala ngaganyamvumbo ya muanewa. N̄walani mvetamveto yaṅu kha kubambiri. Humbelani khonani yaṅu a dzudzanye mvetamveto yaṅu. Zwino n̄walani ngaganyamvumbo ya muanewa zwikhalani zwe na n̄ewa.

Dzina:	Minwaha:
Mbonalo:	

Duvha:

Kha ri n'wale

Zwino t̄alutshedzani mvumbo ya muthu wa vhukuma. Nangani muthu ane na tama u amba nga. Muthu wa hone a nga vha muhali, a no khou tshila kana o no lovhaho.

Madzina a uyo muthu	
Mbeu/ minwaha/ mushumo	
Mbonalo yawe	
Mpho kana zwikili	
Ndi ngani no mu nanga	

Zwino n'walani maṭaluli a no t̄alutshedza muanewa waṅu.

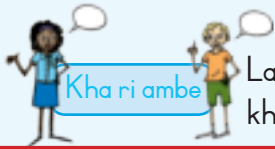

Shumisani maṭaluli kha u n'wala ngaganyamvumbo. Ni kone u n'wala ngaganyamvumbo kha bambiri. Humbelani khonani yaṅu a ni dzudzanye mvetomveyo iyi. Ni nga kha di dzudzanya yawevho. N'walulani ngaganyamvumbo yaṅu nga vhudele afho fhasi.

Handwriting practice area with horizontal lines.

Ri lavhelesa luambo

Tshifhinga tsha zwino tsha **khou**
 Tshifhinga tsha zwino tsha **khou**
 tshi sumiswa kha u sumbedza
 zwithu zwi no khou bvelela zwino
 musi ri tshi khou amba ngazwo.

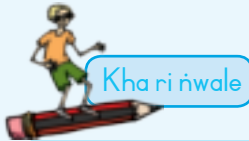
Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso. Talutshedzani khonani dzaṅu uri hu khou bvelela mini kha tshiṅwe na tshiṅwe.

Shumisani thebuḽu i re afho fhasi kha u amba uri hu khou bvelela mini tshifanyisoni tshiṅwe na tshiṅwe.

Ene	u/tshi/vha khou	tshina	bwa	Liiti	baka
Inwi		ṭamba	fhuḑha	bambela	vhala tshimbila
Tshone		tshova	imba	amba	bika ḽa
Vhone		hona	lora	thusa	tamba

Kha ri ṅwale

ṅwalani fhungo nga zwine zwa khou bvelela kha zwiraru zwa zwifanyiso zwi re afho ṅṅha.

Shumisani thebuḽu kha u ṅwalulula mafhungo e na ṅwala zwi tshi nga nyito i khou itea tshifhingani tshi ḑaho.

Ene	u/tshi/vha ḑo	tshina	bwa	Liiti	baka
Inwi		ṭamba	fhuḑha	bambela	vhala tshimbila
Tshone		tshova	imba	amba	bika ḽa
Vhone		hona	lora	thusa	tamba

U shuma na maiti

Dadzani zwiwhumbeo zwone zwa maiti. Tangedzelani a no thoma nga thangi di-.

runga	1.	Mme a nga vho runga rokho ya u naka.
runga	2.	Mme a nga vho rungela Masindi rokho ya u naka.
vhala	3.	Vho ri vhudza uri ri _____ bugu nnzhi.
bika	4.	Makhulu vho _____ nama ngauri yo vha i songo vhibva.
fhaṭa	5.	Vhala mufhaṭi vho no _____ vathu vhanzhi ndu.
imba	6.	Mudededzi washu ndi vhone vha no _____ khairi.
shuma	7.	Ni _____ mini kha u baka khekhe?
ṭhavha	8.	Maluṭa o _____ nga nelete a tshi khou runga hemmbe.
shela	9.	Ni _____ makhulu tie, vha do nwa vha tshi vuwa.
riwala	10.	Vho ri vhudza vha ri: "Ni _____ nga muṛwalo wa vhudele."
tamba	11.	Ri khou _____ tsini na hayani uri ri pfe vha tshi ri vhidzelela.
bambela	12.	_____ madini a si na muṭambuṭambu na tshika.
ruma	13.	Makhadzi vho _____ mpho yanga nga poswo ya tshihadu.
funa	14.	U _____ ndi tshithu tshavhudi shangoni.
baka	15.	Vho ri _____ khekhe ya u difha.
dzula	16.	Hoyu riwana ndi nderwa, u _____ u lila.
londa	17.	Ni tea u _____ u itela uri ni si dzhene khomboni.
ṭamba	18.	Ni tshi fhedza u shumisa thoiletthe ni _____ zwanda nga tshisibe.
kuvha	19.	Vhasidzana vha khou _____ zwiambaro ngauri zwo andesa.
dala	20.	Matshelo ri do ya ra _____ vhazwala vhashu Thononda.

Kha ri ambe

Lavhelesani tshati iyi nga vhuronwane. Vhudzani phathinara yaṅu zwine ṅwana muṅwe na muṅwe a takalela u ita kana zwine a si zwi takalele.

	u imba	u ola nga pennde	u gidima	u ṭalela zwiṅoni	u sefa nga khaithi	u bika	u vhala
Lindelani	✓	✓	X	X	X	✓	✓
Takalani	X	X	✓	X	✓	✓	X
Livhuwani	X	✓	X	✓	X	X	✓
Madzanga	X	✓	✓	✓	X	X	✓
Thomani	X	X	✓	X	✓	X	✓

Lindelani	U takalela u imba, u ola nga pennde, u bika na u vhala. Ha takaleli u gidima, u ṭalela zwiṅoni na u sefa nga khaithi.
Takalani	.....
Livhuwani	.....
Madzanga	.....
Thomani	.....

Shumisani khoma vhukati ha zwithu (zweiteṅwa) zwi re kha mutevhe. Ri shumisa na vhukati ha zwithu zwiḩili zwa u fhedzisela kha mutevhe.

Vhalani mafhungo aya nga vhuronwane. Ni kone u talela maipfi a re na kuvhumbi u. Bulani uri ndi nga mini maipfi ayo e madzina e si maiiti.

1.	A thi pfani na u zwimiwa ha phukha.
2.	Zwa u vhulahwa ha tshugulu fhano Afrika Tshipembe a zwi ri takadzi.
3.	U vhulahwa ha tshugulu nga ṅdila ya vhuṭungu zwo tshusa vhatthu.
4.	U seasea ha vhasidzana kilasini ho sinyusa mudededzi.
5.	U lila ha mmbwa ho pfala vhusiku hoṭhe.

Madzinamaiti
ndi madzina a no vhumbiwa nga u ṭuma kuvhumbi "u" kha liiti

6. U reila huvhi kha Bada ya Makonde ho vhangha khombo khulu.
7. Ndi tshi fhedza u gidima ndi a shawara.
8. Ndi sa athu u edela ndi thoma nda nwa tie.
9. U sia maqi a tshi khou shuluwa bommbini zwi fhedza maqi.
10. U kotama hu vhaisa mutana wa makhulu.

U shumisa khoma

U lavhelesa khoma

Hune ha vha na mutevhe wa maipfi kha fhungo, ipfi liiwe na liiwe li fhandekanywa na maive nga khoma Vhuimo ha khoma vhu nga shandula zwine fhungo la amba arali khoma i songo shumiswa zwavhugi.

Lavhelesani mafhungo aya ni ambe nga uri vhuimo ha khoma vhu shandula zwine a amba nga ndilade. Olani tshifanyiso tsha u sumbedza uri fhungo liiwe na liiwe li amba uri vho la mini.

Ro la tshokoleithi, dzheji na khekhe.

Ro la tshokoleithi dzheji na khekhe.

Zwino dzhenisani khoma mafhungoni aya.

Ri toda hamula zwiigiri na saha.

Ro renga maapula maswiri miomva na mapiere.

O ima a lavhelesa a shavha.

Livhanda lo vha li lihulu lo nona lo mela mipfa.

Ri shumisa maṭanganyi kana maipfi a u tuma kha u tanganya mafhungo. Maṭanganyi a na mushumo muhulwane kha u tanganya maipfi. Arali ri sa a shumisi, maambiwa na maṅwalwa zwi nga pfala zwi sa kwakwani.

Lavhelesani tsumbo idzi.

Vhatambi vho ya tshikoloni nga Mugivhela.

Tshikoloni ho vha hu na metshe wa bola.

Vhatambi vho ya tshikoloni nga Mugivhela ngauri ho vha hu na metshe wa bola.

Vhatambi ndi nefhungo wa mafhungo vhuvhili hao lune ipfi: tshikoloni la vhuvhili la tea u sala nda musi hu tshi tumiwa mafhungo aya mavhili.

Ni nga kha di shumisa "fhedziha" kha u tuma mafhungo.

Fhedziha li amba zwi no fana na **fhedzi**. Vhuvhili hao a sumbedza mbambedzo ya zwipida zwivhili zwa mafhungo.

Elelwani: Fhungozwalo li na nefhungo muthihi fhedzi na liiti lithihi. Fhungotserekani li na maiti a no fhira lithihi na vhonefhungo vha no fhira muthihi.

Kha ri nṅwale

Tanganyani mafhungozwao mavhili ni tshi shumisa lithihi la maṭanganyi aya kana maṭumi.

Ni kone u talela maiiti a mafhungo e a tumiwa.

naho

fhedziha

fhedzi

ngauri

zwino

Ro vha ri tshi khou ṭodou tamba bola. Mvula ya pfuvhisa pulane dza shu.

Lindelani o nkumbela uri ndi mu thuse kha tshuṅwahaya yawe. Nda mu thusa.

Ndo lenga u swika tshikoloni. Ndo vha ndo siwa nga bisi.

Vho ri buroho yo lugiswa. Yo vha i tshee yo di raḷa.

U kona nga maanda mbalo. U kona nga maanda divhashango.

Ndi pfana na mitshelo. Ndi pfana na miroho.

Ro shumisa zwisambureni zwashu. Yo vha i tshi khou na.

Ṭhohoyatshikolo vho vha vha sa lemi. Ṭhohoyatshikolo vho vha vhe na vhulenda.

O vha a tshi khou lwala. Dokotela a mu fha mishonga.

Samu pfana na kofi. Lindelani u pfana na tie.

O ya mavhengeleni. O renga baphathi la tshokoleithi.

O vha o sinyuwa. Ndo vha ndo lenga.

Vhatukana vha tamba bola ya milenzhe. Vha tamba khirikhethe.

Ndi pfana na m̄legere. A thi takaleli khekhe.

Ndi khou vhalesa. Ndi khou t̄odou phasa mulingo.

Ndi pfana na mvula. A thi pfani na tshifhango.

Ha Malume ho vha hu tshi ntakadza. Ndo pfa ndo t̄uvha mme anga.

Tshikolo tshiswa tsho ntakadza. Nda tea u shumesa uri ndi fare vhañwe.

Fhungoni l̄inwe na l̄inwe talelani madzina ni tangedzele maiti (maipfi a nyito)

Tshisamphiri u takalela mmbwa khulwane dza kotho.

Maria u ya tshikoloni tsha Good Hill Primary School nga milenzhe.

Shoni u tamba bola kha thimu ya Little Chiefs.

Taki o tshimbila nga baisigiri yawe ya dzithavhani

Lindelani o vha a tshi khou ita phosho kilasini.

Ndi kona	😊	😞
u vhala mañwalwa a nganetshelo		
u fhindula mbudziso dzo disendekaho nga mañwalwa		
u vhala mañwalwa a nganetshelo		
u fhindula mbudziso dzo disendekaho nga mañwalwa		
u wana maipfi mañwalwani ane a amba zwithihi na mafurase e a newa		
u bula vhudipfi he Vhangani a vha naho		
u ñwala tshinwalwa tsha dayari		
u rera nga vhaanewa, fhethuvhupo na zwiitei zwa tshiṭori		
u ḡadza mepe wa mihumbulo a tshi pulana tshiṭori		
u ñwala tshiṭori tshi no bva kha mepe wa mihumbulo		
u shumisa masala masumbi		
u shumisa na masala mavhudzisi		
u topola masala a sa gumi u sumbedza uri a shuma na nnyi kana na mini		
u anetshela hafhu tshiṭori nga thevhekano yone		
u vhala tsenguluso ya bugu		
u fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tsenguluso ya bugu		
u ñwala tsenguluso ya bugu		
u shumisa tshifhinga tsha zwino		
u vhala nganeavhutshilomune		
u ṭala maipfi a no konda kha dikishinari		
u vhala lungano		
u ita litambwa		
u ñwala magumo a tshiṭori		
u fhindula mbudzisothopholwa dzo disendekaho nga tshiṭori		
u dubekanya tshiṭori nga thevhekano yone		
u topola maiti nda a shumisa kha u vhumba mafhungo		
u topola ppanywa dza maiti		
u topola zwivhumbeo zwone zwa maiti mafhungoni		
u bula mihumbulo na vhudipfi malugana na tshiṭori		
u ñwala manweledzo a tshiṭori		
u ṭalutshedza fhethuvhupo hu re tshiṭorini		
u ñwala phara i no ṭalutshedza muanewa		
u ñwalangaganyamvumbo		
u ñwalulula mafhungo ndi tshi shumisa tshifhinga tshi ḡaho		
u saukanya tshati		
u topola maipfi a re na kuvhumi u		
u shumisa dzikhoma kha ndongazwiga mafhungoni		
u shumisa maṭanganyi kha u ṭanganya mafhungo		
u topola maiti na madzina mafhungoni		

Z

W

i

r

e

n

g

o

m

u

Thero ya 6: Ndila dza u nkedza mañwalwa Themo ya 3: Vhege dza 5 - 10

Vhege 5 - 6: Zwiṭori na mañwalo

81 Muvhuda u se vha phukha nga ha ṁudzinginyo 36

U vhala mañwalwa a nganetshelo.

82 U elekanya nga tshiṭori 38

U shumisa maṭaluli kha u ṭalutshedza vhaanewa vha tshiṭorini.

83 U ṁwala tshiṭori 40

U fhedzisa mepe wa mihumbulo a tshi itela u anetshela hafhu tshiṭori tsha muvhuda. U ṁwala tshiṭori tsha muvhuda nga vhudele.

84 Luñwalo lwa holodei 42

U vhala luñwalo. U wanulisa thevhekano ya zwiito zwa Tshisampiri a tshi shumisa luñwalo. U fhindula mbudziso dzo ḡisendekaho nga mañwalwa. U ṭala maipfi kha dikishinari (ṭhalusamaipfi) a rekhoda zwine a amba. U fhindula mbudzisothopholwa dze dza ḡisendeka nga mañwalwa.

85 U ṁwala luñwalo 44

U shumisa mepe wa mihumbulo kha u pulanala u ṁwala luñwalo. U ṁwalela khonani luñwalo a tshi mu vhudza mafhungo a tshikoloni na a hayani.

86 Imeili i no bva kha khonani 46

U vhala imeili. U fhindula mbudziso dzo ḡisendekaho nga imeili. U shumisa mafhungomatsivhudzi a no bva kha luñwalo a tshi ḡadza garaṭa i no amba nga nzulele ya muanewa. U ṁwala imeili a tshi shumisa tsubungila dze a newa.

87 Zwiñwe hafhu nga luambo 48

U topola madzina na maṭaluli mafhungoni. U ṁwala mafhungo nga u ṁwala maṭaluli a tshi rangela na u tevhela madzina. U livhanya maipfi na pfanywa dzao na mafhambanyi ao. U shumisa maṭanganyi kha u vhumba mafhungotserekano.

88 Tshifhinga tsho fhiraho na tshi ḡaho 50

U shumisa tshifhinga tsho fhiraho. U fhedzisa mafhungo nga u shumisa maiti a tshifhinga tsho fhiraho. U ṁwala mafhungo e kha tshifhinga tshidaho.

Vhege 7 - 8: Khathuni dzi a takadza

89 Supa Strikas 52

U vhala khomiki. U rera nga ṭhalutshedzo ya mabono na luambo lu no shumiswa nga vhabvumbedzwa vha re kha tshiṭori tsha khomiki.

90 U elekanya nga khomiki 54

U rera nga fureme inwe na inwe ya khathuni. U ṁwala fhungo li no ṭalutshedza tshiṭori sa zwe zwa sumbedzwa kha fureme inwe na inwe. U ṁwalulula mafhungo e kha maipfi maambiwa. U rera nga khungedzelo dza thelevishini khathihini na u bula muhumbulo.

91 U ṁwala khungedzelo 56

U pulanala khungedzelo ya thelevishini nga u ita nyolo dzayo na u ṁwala tshikiriputi tshayo. U ṭalutshedza fhethuvhupo, vhabvumbedzwa na thero ya khungedzelo. U shumisa tsha u pulanala khatsho a tshi vhekanya mañwalwa. U ṭana khungedzelo sa litambwa.

92 Zwi ṭumeni 58

U rera nga u ṭuma thangi na mitshila kha midzi ya maipfi. U topola thangi, mitshila na midzi ya maipfi. U fhedzisa mafhungo nga u shumisa maipfi maambiwa na maipfi maambelwa.

Vhege 9 - 10: Tshifhinga tsha mitambo

93 Mulondo mutambimakone wa bola ya milenzhe! 60

U ita litambwa li no amba nga Mulondo a tshi shumisa vhatambi na muanetsheli. U fhindula mbudziso dzo ḡisendekaho nga litambwa.

94 Phosiṭara ya litambwa 62

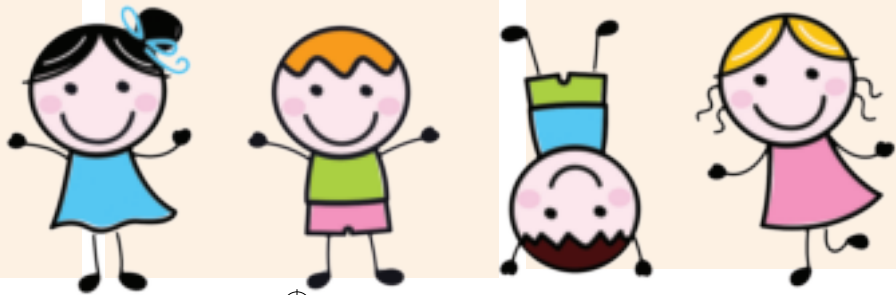
U vhala phosiṭara u no khou kungedzela litambwa. U fhindula mbudziso dzo ḡisendekaho nga phosiṭara. U ita phosiṭara ya litambwa.

95 ṁwalani litambwa lanu 64

U shumisa tshipulanali kha u ṁwala litambwa. U ṁwala mvetamveto ya litambwa, a lulamisa mvetomveto iyi a kona u ṁwala litambwa la u khunyeledza.

96 Zwiñwe hafhu nga madadzisi na maṭaluli 66

U topola madadzisi na maṭaluli. U sumbedza tshaka dza madadzisi: a maitete, tshifhinga, fhethu, nyanzelo, digirii kana vhuṭanzi. U topola na u vhekanya maṭaluli. U topola madzina na masala ane a khou ṭalutshedzwa nga maṭaluli e vha newa. U topola lushaka lwa maṭaluli a no kwama: vhune, vhnzhi/tshivhalo, masumbi kana maṭalutshedzi.

Kha ri vhale

Ho vhuya ha vha na muvhuda we wa vha u tshi dzula nga u vhlahela. "Nga vhanna," u tshi dzulela u amba zwenezwo duvha lothe, "Eish, hee vhanna vha hashu."

Mbilahelo yawo khulwanesa yo vha i ya uri hu nga vha na mudzinginyo liṛwe duvha. "Arali hanga vha na mudzinginyo?", u tshi divhudza, "ndi do fhelela ngafhi?"

Wo vha u na mbilahelo yeneji liṛwe duvha nga matsheloni, he, khathihi fhedzi ha wa mutshelo muhuluhulu u tshi bva murini we wa vha u henefho tsini – we GUUU – shango lothe la dzinginyea.

"Mudzinginyo!", wa vhidzelela.

U bva afho wa gidima nga luvhilo u ya midavhini u yo sevha vhazwala vhawo.

"Mudzinginyo! Kha ri shavhe!"

Mivhuda yothe ya shavha midavhini ya fuda daka i tshi gonya dzithavha tshi enda i tshi sevha vhaṛwe vhazwala henefha ndilani.

Ndi khwine ri mbo di shavha hafha!

Nga tshenetsho tshifhinga, ha fhira ndou. "Mudzinginyo! Shavhani!" hu vhidzelela muvhuda.

Ndou ya tevhela mivhuda, i tshi dzinginya shango nga maga ayo a re na mutsindo.

Vha gidima vha tshi fhira tshikhuvhugu tsha thuda. "Mudzinginyo! Shavhani!", hu vhidzelela muvhuda.

Thuda dza tevhela ndou ye ya vha i tshi khou tevhela mivhuda.

Musi phukha idzi dzi tshi sala dzi tshi swika thavhani, ndi musu mivhuda ya zwigidi zwa fumi na ndou nthihi, na thuda dzi re na tshivhalo, zwi tshi khou ita bonyongo le mubvumo walo wa vho nga

dumbu lihulu li no khou unga li tshi gonya na mabama. Muvhuda wa u thoma wa lavhelesa murahu u itela u vhona arali mudzinginyo u tshi khou sendela, zwe wa kona u vhona ho vha gwilisha la zwipuka zwi no khou shavha nga luvhilo lu no shavhisa.

Musi vho no ima zwino vha tshi khou femeleka na u dakaila nga u neta, ha mbo bvelela ndau.

"Hu khou bvelela mini", hu vhudzisa ndau.

"Ndi mudzinginyo, mudzinginyo weel!", ndi muvhuda u tshi kakamela.

"Mudzinginyo?", hu vhudzisa ndau. "Ndi nnyi we a u vhona? Ndi nnyi we a u pfa?"

• Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse musi ni tshi pulanala u riwala • Nwalani mvetamveto • Humbelani khonani yaru uri a ni dzudzanyele yone • Vusuludzani mariwala anu ni shandukise he zwa tea • Zwo no ralo, ni kone u i riwala nga vhuronwane buguni yaru.

Mudzinginyo! Ndi khwine ndi tshi ya u sevha miṛwe mivhuda!

Hu khou itea mini?

"Nne a si nne," hu amba ndou.

"A si rine," hu amba thuda.

"Kha vha vhudzise hoyu, kha vha mu vhudzise!" hu fhindula mivhuda yotlhe i tshi khou sumba ula wa u thoma.

Ndau ya sedza muvhuda.

"Ndi amba muwe wanga," hu amba muvhuda wo niwa nga thoni, "Nne ndo vha ndo di dzuelela mudini wanga ndo takala musi ndi tshi pfa u wa ha tshithu tsha tsha dzinginya shango lotlhe nda zwi divha uri ndi mudzinginyo. Zwino nda mbo di thoma u shavha nga u tavhanya uri ndi sevhe vhathu vhotlhe uri vha dipfuluse."

"Ndi amba khotsimunene, ni nga vha na nungo dza u ya na ntsumbedza he tshiwo itsho tsha bvelela hone?," hu vhudzisa ndau.

"Hai, ndi nga si tsha vhuyelela hangei nne!," hu amba muvhuda.

"Idani ndi ni bebe, ndi do ni tsireledza," hu amba ndau.

Ndi honeha fhalala, u tshi khou tou vhunaila, muvhuda u tshi bebiwa nga ndau, asizwila, vha tuwa. Vha tshimbila vha rauwa matavha, vha gonya zwickwara, vha wela milambo, vha sera mataka, vha pfuka midavhi, u swika vha tshi dzhena hayani ha muvhuda.

"Ndi henefha he nda pfa mudzinginyo hone, muwe wanga. Ndo u pfa zwavhudivhudi. Na fhasi ho dzinginyea."

Ndau ya lavhelesalavhelesa henefho – hu si kale ya vhona khokhonati khulukhulu ye ye i tshi wa ya ita phosho khulu. Ya ita na u vhona kutohwana kwo dzula thodzini ya muri. Ndau ya doba khokhonati, ya gonya ntsha ha mvumi ya posa ila khokhonati fhasi. GUUU!

Muvhuda wa thamuwa vhuntha hu no lingana mithara yotlhe. "Mudzinginyo! Tavhanyani – shavhani – wo dovha hafhu!"

Ndi hone u tshi kona u zwi vhona uri ndau i khou u sea, wa vhona na khokhonati yo fhanduwaho i milezheni yawo.

"Yoo," u tshi hevhedza "Matsina ho vha hu si mudzinginyo wa vhukuma. Wo vha u wone?"

"Hai," hu amba ndau, "a si wone, nahone zwo vha zwi songo tea uri u tshuwe, iwe muthu."

"Hee vhanna. Ndo diita muvhudade wa kudabababa!"

Ndau ya nweiwela nga vhulenda. "Ni songo vhilahela khotsimunene rotlhe – na nne ndo rali – ndi a ita ndi tshi ofha zwithu zwine ndi si zwi pfesese."

Nga aneo maipfi ya huma i tshi vhuyelela ngei hu re na mivhuda ya zwigidi na zwigidi, ndou na thuda, vhe vha vha vha tshhee vho lindela ntsha ha thavha, ya ya ya vha vhudza uri kha vha vhuje hayani a hu na tshi no dina.

Tshiko: Lungano lo pambiwa kha *Rabbit heralds the earth quake* by Rosalind Kerven in *PIRLS Reader. The Natural World. Main Survey 2001. IEA.*

Ni songo vhilahela murathu. Ri di anzela u ofha zwithu zwine ra sa zwi pfesese.

U elekanya nga tshitori

Khatri n'wale

Fhindulani mbudziso idzi dza muvhuda na mudzinginyo. Arali ni si na vhuṭanzi na phindulo, humelani murahu ni vhale lungano ulu hafhu.

Mbilahelo khulwane ya muvhuda ho vha hu mini?

A	Ndau
B	Phosho
C	Mudzinginyo
D	Muri une wa khou wa

Ndi mini tshe tsha ita uri fhasi hu dzinginyee?

A	Mudzinginyo
B	Likokonathi lihulu
C	Muvhuda une wa khou shavha
D	Muri une wa khou wa

Ndau yo vha i tshi khou toda muvhuda u tshi i isa ngafhi?

Ndi nga mini ndau yo posa khokhonati fhasi?

A	Uri muvhuda u shavhe
B	U itela u thusa muvhuda uri u wane mutshelo
C	U itela u sumbedza muvhuda zwe zwa bvelela.
D	U itela u seisa muvhuda

Muvhuda wo dipfa nga ndilade musi ndau yo posa khokhonati fhasi?

A	Wo singuwa
B	Wo shona
C	Sa tsilu
D	Wo vhilahela

Mulaedza muhulwane wa lungano ulu ndi ufhi?

A	Muthu kha shavhe khombo.
B	Ivhani na vhuṭanzi ni sa athu shavha zwithu.
C	Mivhuda i na luvhilo.

Zwithu zwo bvelela nga u t'avhanya musi muvhuda wo vhidzela uri "Mudzinginyo!" Nwalulani maipfi mavhili a no bva kha lungano ane a ri sumbedza izwi.

Ndau yo lingedza hani u ita uri muvhuda u si pfe wo vha isala musi lungano ulu lu tshi fhela. Nwalani zwithu zwi vhili zwe ya ita.

1	<input type="text"/>
2	<input type="text"/>

Vhudipfi ha muvhuda ho shanduka nga ndilade musi lungano ulu lu tshi khou di ya phanda?

Mathomoni a lungano muvhuda wo pfa

ngauri

Magumoni a lungano muvhuda wo pfa

ngauri

Zwenezwoha, magumoni a lungano, zwo vha zwi khagala uri ndau i a takalela muvhuda ngauri

Kha lungano ulu ni a kona u vhona uri ndau na muvhuda zwo fhambana nga maanga. Kha mepe wa lubuvhi u re afha fhasi, nwalani matlaluli a no talutshedza tshinwe na tshinwe tsha izwi zwipuka.

This section contains a central illustration of a lion and a white rabbit on a green field. The lion is on the left, and the rabbit is on the right. There are several empty rounded rectangular boxes connected to the animals by lines, intended for labeling. The background includes a sun, a blue bird, and a butterfly.

U n̄wala tshitoro

Themo ya 3 – Vhege dza 5-6

Kha ri n̄wale

Shumisani mepe wa mihumbulo kha u anetshela hafhu lungano lwa muvhuda u tshi sevha phukha malugana na mudzinginyo hu na thevhekano. Humbudzanani na khonani dzaṅu uri hu bvelela mini kha lungano ni kone u n̄wala mihumbulo yaṅu tsini na tshifanyiso tshi re tshone.

1

Four horizontal lines for writing.

2

Four horizontal lines for writing.

3

Four horizontal lines for writing.

4

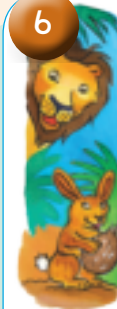
Four horizontal lines for writing.

Muvhuda u sevha phukha malugana na mudzinginyo

5

Four horizontal lines for writing.

6

Four horizontal lines for writing.

● Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse musi ni tshi pulanala u riwala ● Nwalani mvetamveto ● Humbelani khonani yaru uri a ni dzudzanyele yone ● Vusuludzani mariwalwa aru ni shandukise he zwa tea ● Zwo no ralo, ni kone u i riwala nga vhuronwane buguni yaru.

Kha ri riwale

Zwino riwalani tshitori nga vhudele afho tshikhalani tshe na newa.

1

2

3

4

5

6

Kha ri vhale

27 Apple Road
New Town
0301
20 Khubvumedzi 2015

Khonani yanga Ndanduleni

Hei! Ndo vha wa mashudu vhukuma nge nda kona u tuwa na vhwazwala vhanga Cape Town nga holodei dza Fulwana. Ro tuwa nga la 12 Fulwana ra swika nga duvha li tevhelaho. U namela tshidimela zwo vha zwi tshi khou takadza vhukuma. Ro edela torokisini nahone nne nda vha wa mashudu nda wana mmbete wa nga ntsha!

Musi ri tshi swika Cape Town, tshe nda tou thoma u tshi vhona ho vha Table Mountain yo alamelwa nga gole li ngaho bulo litshena. Thavha iyo yo vha i yavhudzi u fhira zwe nda vha ndo lavhelela.

Lavhelesani zwifanyiso zwine nda khou ni rumela.

Nga duvha la vuvhili ro ya Robben Island. Ro ya tshitangadzimeni nga tshikwekwete (tshikepe tshituku). Ro swika ra vhona sele ye Vho Nelson Mandela vha vha vho valelwa khayoy – miriwaha ya 18 yotthe! Ro vhona phingwini nanzhi dzi kha matombo henengei tshitangadzimeni.

Nga duvha la vhuraru ro vhona phingwini hafhu. Ro dzi vhona bitshini i no vhidzwa upfi ndi Boulder's Beach. Ri henefho ro ita na u vhona ndaulwanzhe dza vhukuse dza Kapa. Hu na thandela Cape Town ya u tsireledza ndaulwanzhe ngauri dzi tsini na u thothela. Thandela iyi i ita na u vavhalela na phingwini.

Nga duvha la vhuṅa, ro ya ra ima thodzini ya Afrika, ngei Cape Point, hune madanzhe mavhili a tangana hone. Ndi hafha hune maḍi a no rothola a Danzhe la Atlantiki a tangana na maḍi a tsinga dzi no dudela a danzhe la India.

Nga duvha la vhuṅanu, la u fhedza, ro ya ra vhona zwipuka zwa lwanzhe ngei Two Oceans Aquarium. Yoo, zwo vha zwi zwavhudisa! Ndo vha ndi sa athu vhuya nda sendela tsini na khovhe ya shaka ngauralo! Ho vha hu tshi tou vha na ngilasi fhedzi vhukati hashu na shaka, nahone dzo vha dzi sa shoni u ni sumbedza maṅo adzo manzhimanzhi. Ro ita na u vhona tshaka nanzhinzhi dza khovhenedzi – dziṅwe dzo vha dzi na zwanḍa zwi no swika fuṅhanu! Anali tshandḍa tsha thukhuwa, hu mela tshinwe henefhala.

Ri khou humela hayani matshelo. Ndo ni tuvha hani ngoho, ndi tou ni tshikolo tshi vula lini ra vhonana.

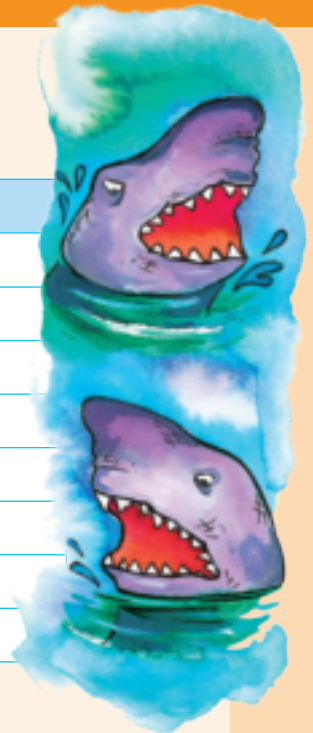
Khonani yanu

Tshisamphiri

Luñwalo lwa Tshisamphiri lu amba nga lwendo lwa maḍuvha a sumbe. Rekanyani deithi dza lwendo lwawe ni ñwale zwe a ita maḍuvhani eneo.

Deithi	Zwe a zwi ita
12 Fulwana	U takuwa a tshi bva Cape Town
13 Fulwana	
14 Fulwana	
15 Fulwana	
16 Fulwana	
17 Fulwana	
18 Fulwana	
19 Fulwana	

Kha ri ñwale

Zwino ñwalani phindulo dza mbudziso idzi.

Ñwalululani fhungo lithihi li no bva kha luñwalo line la sumedza uri Tshisamphiri na Dan ndi khonani vhukuma.

Ñeani tsumbo ya fhungo line la sumbedza uri Tshisamphiri u khou ñwalela muthu ane a vha murole muthihi nae.

Ñeani tsumbo nthihi ya fhungo line la sumbedza uri Tshisamphiri o vha a sa athu u vhuya a ya Cape Town.

Talani maipfi aya kha dikishinari (thalusamaipfi) ni kone u a shumisa mafhungoni u itela u sumbedza zwine a amba.

mapulo

tthothela

Kha ri ñwale

Ndi ngani Tshisamphiri a tshi khou ñwalela Dan luñwalo ulu?

- A U itela u mu vhudza nga ha dzishaka.
- B U itela u mu vhudza nga ha holodei i takadzaho.
- C U itela u mu vhudza uri u khou do vhuya tshikoloni hu si kale.
- D U itela u mu vhudza nga ha tshidimela.

Tshisamphiri u khou amba mini musi a tshi ni dzishaka dzo vha dzi sa shoni na u sumbedza maño adzo manzhimanzhi.

- A Dzishaka dzo vha dzi na vhukonani.
- B Dzishaka dzo vha dzi tshi khou vha mvumvusa.
- C Dzishaka dzo didzulela u aḡama milomo yadzo.
- D Dzishaka dzo vha dzi tshi khou la dziñwe khovhe.

U n̄wala lūnwalo

Kha ri n̄wale

N̄walelani khonani yaṅu lūnwalo. Anetshelani khonani yaṅu mafhungo a uri no vha ni tshi khou ita mini hayani na tshikoloni, kana ni mu vhudze zwiṅwe zwithuvho zwe na ita zwi no takadza.

Hu na zwe ra ni tsivhudza kha phara iṅwe na iṅwe. N̄walani lūnwalo lwaṅu sa mvetomveto ya u u thoma. Ifhani muṅwe nga inwi a lavhelese. Ni kone u lu n̄wala nga muṅwalo wo kunaho kha siatari lo livhanaho na ili.

Themo ya 3 – Vhege dza 5–6

Lūnwalo lu
ya kha

Duvha:

Nwalani dzinesi yanu

Deithi

Ha

Thomani nga theshano.

Nwalani nga tshipiga tsha u thoma tsha mafhungo.

Nwalani nga tshipiga tsha vuvhili.

Pendelani luwalo lwanu.

Khonani yanu

Nwalani dzina lanu.

Imeili ndi ndila ya u davhidzana na dzikhonani nga u shumisa netiweke dza dzikhomphyutha. Ri anzela u shumisa imeili sa mañwalo a u kovhekana mafhungo na dzikhonani. Arali ni khou tama u rumela khonani yañu luñwalo lwa imeili, vuvhili hañu, inwi na khonani yañu ni tea u vha na diresi ya imeili na u u vha na khomphyutha.

Kha ri vhale

Ha:

I bva kha: 13 Thafamuhwe 2011 11:56

Lindelani na Dan

Ndi a fulufhela no no vhala nga mafhungo a mudzinginyofulu wa ngei Japani. Ndo gla u vha ndi tshi khou dzula na vhazwala vhanga ngeno Japani Tshipembe nahone ndi glo dzula henefha u swika zwithu zwi tshi sumbedza vhukhwine ngei hayani Tokyo. Naho ndo takala uri ndo kona na shavhela ngeno kule na tshivhilela, ndo tsvha vha hayani na khonani dzanga dza International Primary School tshine nda dzeha khatsho.

Fhedziha, ndi khou diphina na muzwala wanga. Ri murele muthihi. U na miñwaha ya 13 na ene nahone ri kha gireidi 6 vuvhili hashu. Ri na mashudu ngauni muzwala wanga u dzula tsini na phakha i re vhukati, hune ra tamba kha tshinzienzie na kha madembetiti.

Arali ndi si khou tamba ndi vha ndi tshi khou diphina nga hobi dzanga – u vhala na u tamba mitambo kha khomphyutha. Ndi khou vhala *Jungle book* nahone ndi tou tama arali ndo vha ndi tshi dzula Afrika. Ndi tsini na u swika vhukati ha iyi bugu.

Khonani yañu

Konanani Hosh

Rumelani

Kha ri ñwale

Konanani o dalela nnyi?	
Ndi nga mini o ya henengei?	
Ulu luñwalo o lu ñwala nga deithi ifhio?	

Kha ri ñwale

Sikenani luñwalo lu no amba nga nzulele ya Konani ni mu dazele garaña iyi.

Dzina	
Miñwaha	
Gireidi	
Tshikolo	
Dzihobi	

Duvha:

Kha ri n̄wale

Zwino f̄hindulani Kin. Hu na zwe ra ni tsivhudza kha phara in̄we na in̄we. N̄walani luñwalo lwaṅu sa mvetamveto u thoma. Ifh̄ani muñwe nga inwi a lavhelese. Ni kone u lu n̄wala nga muñwalo wo kunaho kha siat̄ari ili.

N̄walani d̄ines̄i yaṅu

Deithi

Ha Konanani

Thomani nga theshano.

Ambani uri mbilu yaṅu i khou v̄havha zwo itiswa nga mafhungo a mudzinginyo.

Ambani uri ndi mafhungo avhugi uri u khou kona u isa phanda na hobi dzawe.

Vhudzani khonani yaṅu mafhungo a tshikolo, mitambo na hobi dzaṅu.

Khonani yaṅu

N̄walani dzina laṅu.

Zwiṅwe hafhu nga luambo

Lavhelesani phere dza mafhungo dzi tevhelaho nga vhuroṅwane. Talelani dzina ni tingeledze liṭaluli line la li ṭalutshedza.

Mmbwa ṭhukhu.	Mmbwa ndi ṭhukhu.
Goloi ya luvhilo.	Goloi i na luvhilo.
Bugu ndenya.	Bugu ndi ndenya.
Khirayoni ya lutombo.	Khirayoni ndi ya lutombo.
Maluvha a u naka.	Maluvha o naka.
Phikhokho ya mivhalavhala.	Phikhokho i na mivhalavhala.

Zwinzhi nga maṭaluli

Ri a zwi ḡivha uri maṭaluli a ri vhudza nga ha madzina (muthu, fhethu kana zwithu). Kanzhi liṭaluli li rangela dzina. Tshiṅwe tshifhinga maṭaluli a tevhela dzina. Huṅwe na huṅwe hune na nga a vhea hone, a ḡi ṭalula dzina.

Zwino ṅwalani mafhungo ni tshi shumisa madzina na maṭaluli aya. Thomani nga u ṅwala fhungo li na liṭaluli li rangelaho dzina. Ni kone u ṅwala fhungo li na liṭaluli li no khou tevhela dzina.

lapfu mutukana	Mulapfu mutukana. Mutukana ndi mulapfu.	
tshi no silinga tshimange		
i re na ṅdala ndaṅ		
wa vhuṭali musidzana		
a kondisaho mudededzi		
tsho nakaho tshifanyiso		

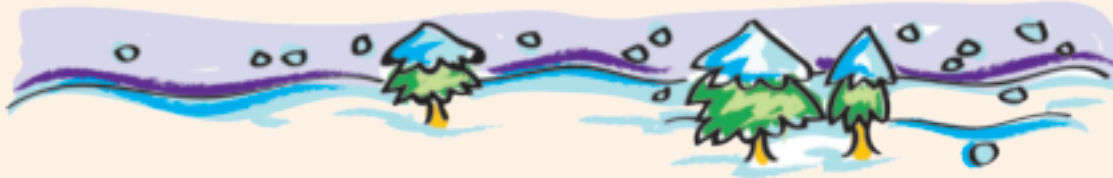

Kha ri n'wale

Livhanyani maipfi na pfanywa dzao.

t^ho^thela   lavhelelwa   vhuhulu   takuwa   zwivhumbwa

lindelwa   ngalangala   tuwa   zwisikwa   ndeme

Zwino livhanyani maipfi aya na mafhambanyi ao.

naka   vhugala   wanwa   ndenya   khulwane

vhuvhi   xedzwa   t^hukhu   vhifha   tsekene

Kha ri n'wale

Tumani mafhungo aya nga u shumisa ma^tanganyi (maipfi a u tuma) a re zwitangeni.

Ndi go dzula hanefha. Zwithu zwi tshi vha khwiⁿe hayani. (u swika)

Ndo takala ndi fhano. Ndo t^uvha tshikolo tshanga. (naho)

Ndo mu vhudza uri a dzule henengei. Ma^gi o gonya a tshi ya. (ngauri)

Ndo thoma nda sedza matungo o^the. Ndi kone u pfuka bada. (uri)

Ni tshi pfa phepho. Ni ambare dzhesi. (arali)

Ndo mu vhudza uri a songo lenga. O vha o lenga hafhu. (fhedziha)

Tshifhinga tsho fhiraho tsha vha na no.

U lavhelesa tshifhinga tsho fhiraho

Tshifhinga tsho fhiraho tsha vha na no tshi amba nga nyito yo fhiraho musu hu sa athu dā inwe nyito zwenezwo kale. Ndi nyito yo fhiraho kale.

Lavhelesani tsumbo idzi: Musi ri tshi swika, tshidimela tsho vha tsho no tuwa.

Musi ndi tshi swika mulovha, khotsi anga vho vha vho no bika tshilalelo.

Nne	ndo vha	ndo no	la
Inwi	no vha	no no	vhuya
Ene	o vha	o no	edela
Vhone	vho vha	vho no	ambara

Tshone	tsho vha	tsho no	huvha
Kwone	kwo vha	kwo no	tuwa
Lone	lo vha	lo no	kovhela

Zwino fhedzisani mafhungo aya nga u shumisa vha na no + liiti (kha tshifhinga tsho fhiraho).

Khonani yanga o mpha apula. Ndo vha ndi si na ndala ngauri ndo

Ndo lenga u swika. Khonani dzanga dzot'he dzo

Ndo vha ndo neta ngauri

O mmbudza uri o

Musi ndi tshi swika tshikoloni ndo wana uri ndo

Musi tsimbi i tshi lila ndo humbula uri ndo

Musi ndi tshi vhona mudededzi wanga ndo humbula uri ndo

Ndo vha ndo takala ngauri ndo

Musi ndi tshi swika hayani ndo wana uri mme anga vho

Musi ndi tshi swika si'ediamu ndo vhona uri thimu yanga yo

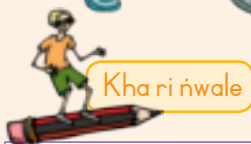
Tshifhinga tshi daho tsha vha na no

Ri lavhelesa tshifhinga tshi daho tsha vha na no. Tshifhinga tshi daho tsha vha na no tshi sumbedza uri nyito i dho vha yo no khunyelela kana u fhela, huñwe, tshifhingani tshi daho. Tshifhinga itshi tshi vhumbiwa nga "dho" + "vha" na lipfanisi li no thaphuwa nga - o na livhumbi no.

Ndi dho vha ndo no shumisa tshelede yanga yothe nga hetshi tshifhinga riwakani.

Ndi dho vha ndo no tamba mimetshe ya rathi ya bola ya milenzhe musi khalarwaha ya bola i tshi fhela.

Elekanyani nga zwine na dho vha no no ita u swikela ni tshi phasa pfunzo ya phuraimari. Nwalani mafhungo matanu ni tshi shumisa Ndi dho vha ndo no + liiti.

U swikela ndi tshi phasa pfunzo ya phuraimari

Ndi dho vha ndo no vhalala bugu dza 50.

Zwino fhedzisani mafhungo aya ni tshi shumisa dho vha ___ no + liiti li re kha tshifhinga tsho fhiraho.

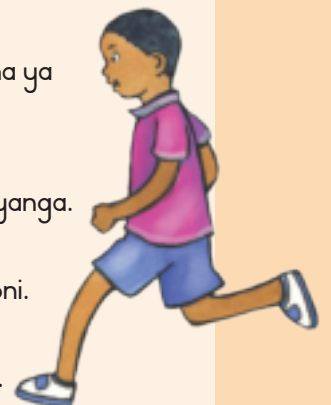
Nga hetshi tshifhinga vhege i daho u (shuma) mushumo uyu lwa maduvha a fumbili.

Nga hetshi tshifhinga riwakani ri (dzhenani) tshikoloni itshi mirwaha ya rathi yothe.

Nga hetshi tshifhinga matshele ndi (fhedza) tshurwahaya yanga.

Nga hetshi tshifhinga riwedzi u daho (gidima) kha marathiyoni.

Musi Khiresimusi i tshi swika, ndi (endela) Vhugalaphukha ha Kruger.

Kha ri n'wale

Vhalani masiatari mavhili a tevhelaho e a n'ulwa kha khomiki ya Supa Strika ya Nomboro 100. Sedzesani zwine zwa khou bvelela kha fureme in'we na in'we. Thanggelani tshaka dzo fhambananaho dza mapulo a maipfi e a shumiswa kha khathuni iyi. Sedzani mapulo ane a sumbedza zwine vhaanetsheli vha khou amba kha fureme dza 4, 5, 6, 7 na 8. Ni dzhieze nzhele maedza mibvumo na uri o n'walwa nga ndilade.

Khathuni ndi lushaka lwa ma'nwalwa
Uno n'waha no no vhalala tshaka dzo fhambanaho dza zwibveledzwa: fo lukuloo/ma'nwalwa a sialala, vhurendi khungedzelo, mivhigo, nyambedzano, zwibveledzwa zwa mafhungo na zwibveledzwa zwa ndaela. Khomiki kana khathuni ndi lu'we lushaka lwa tshibveledzwa. Khomiki na dzone dzi na maipfi a si gathi na zwifanyiso zwinzhi uri ni kone u vhona vhabvumbwedzwa/vhaanewa. Tshitori tshi anetshelwa kha fureme dzo vhalaho - dzi'we dzi na maipfi ngeno dzi'we dzi si na maipfi.

8

MINI?

NGA VHANNA. VHA UNITED VHA KHOU DILUGISELA U...

9

ITANI MBONDO MBILI!

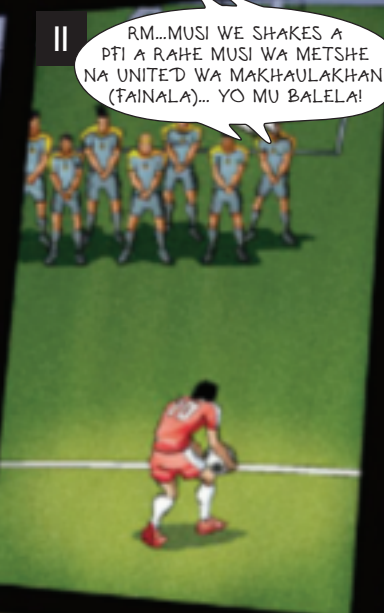
N'DI TSHPENGO HETSHE!

10

ZWI TOU NGA MUGUDISI VHA KHOU TODA HU TSHI VHA INWI MUHALI NAMUSI, SHAKESI!

MINI? OK...

11

RM...MUSI WE SHAKES A PFI A RAHE MUSI WA METSHE NA UNITED WA MAKHAULAKHANI (FAINALA)... YO MU BALELA!

12

A HUNA BOLA I NO DO FHIRA KHA MBONDO DZASHU MBILI!

13

NANGWE, THAMA!

ZWE NA PULANA ZWI DO BALA LWAVHUVHILI NAMUSI!

NGAURI U PHULA KHA MBONDO MBILI...

14

NI TEA U SHUMISA BOLA I NO KHEVA KAVHILI!

U elekanya nga khomiki

Kha ri ambe

Rerani na khonani yaṅu nga khomiki ya Supa Strika. Zwino ṅwalani fhungo ḽi no ṭalutshedza zwine zwa khou bvelela kha fureme iṅwe na iṅwe.

1	8
2	9
3	10
4	11
5	12
6	13
7	14

Kha ri ṅwale

Vhalani khomiki iyi hafhu ni fhindle mbudziso dzi tevhelaho:

1. Ndi zwifhio zwiṅwe zwine vhatambamurahu vha Super Striker vha zwi takalela nga ṅḽa ha u tamba bola ya milenzhe?
2. Super Striker i khou tamba na thimu ifhio?
3. Tshiṭiriri tsha malogwane (refuri) tshi ita muungo-ḽe? Ndi nga mini a tshi khou lidza tshiṭiriri kha fureme ya 4?
4. Tshikoro ndi vhugai? (Tshivudzo: lavhelesani fureme 4 na 8 vuhvili hadzo)
5. Itani mutevhe wa maedza mibvumo oṭhe a re kha khomiki.
6. Ndi khungedzelo dzifhio dzine dza vhonala kha khomiki iyi?
7. Khungedzelo idzi dzo livhanywa na vhonnyi?

Khathuni ya khungedzelo

- ❖ Khungedzelo ya TV kana ya radio ine na i funesa ndi ifhio?
- ❖ Ndi nga mini ni tshi i funesa?
- ❖ Ni nga renga zwine ya khou kungedzela?
- ❖ Ndi vhafhio vhane vha lavhelelwa u renga itsho tshibveledzwa?
- ❖ Khungedzelo i shumisa tshilogeni malugana na itsho tshibveledzwa?

Rengani Tshibandangafhasi Tshipalamabuse. Ndi goloji ya reisisi. Ni songo tshela. Tshi gidima mavuni: vruum, vruum! Ni nga si tshi thivhe.

1

Tshigidima magini: sploosh – whrrrrr!

2

Nga Tshibandangafhasi Tshipalamabuse ni nga vha riwana a divheswaho lifhasini!
Wow!

Tsho naka

Wow!

3

Tshi do ni seta! Na dzula no setwa!

Halala! Ndi na Tshibandangafhasi Tshipalamabuse!

4

Lavhelesani khungedzelo ni kone u fhindula mbudziso idzi.

Khungedzelo inwe na inwe i khou lingedza u ni tshuwedza uri ni ite mini?

Khungedzelo i a nanisa zwithu kana u ni fulufhedzisa tshirwe tshithu? Talutshedzani uri ndi nga mini ni tshi ralo.

Ho shumiswa mibvumo ifhio ya maipfi kha khungedzelo iyi?

Khungedzelo iyi yo livhiswa kha vhoneyi? Yo livhiswa kha vhaswa kana vhaaluwa, vhatukana kana vhasidzana?

U n̄wala khungedzelo

Kha ri n̄wale

Zwino ni khou ya u shumisa phositara yaṅu kha u n̄wala tshikiriputi tsha khungedzelo yaṅu ya TV!

- Thomani nga u pfana uri ni khou ya u dzhenisa hani zwiitei kha khungedzelo yaṅu.
- Ni ḡo shumisa muthu muthihi kana vhanzhi?
- Zwino fhandekanyani khungedzelo yaṅu i bve mabono maṅa.
- Olani tshifanyiso kana gerani zwifanyiso zwa u sumbedza bono liṅwe na liṅwe.
- N̄walani tshikiriputi tshi no sumbedza uri muthu muṅwe na muṅwe a ḡo amba zwifhio kokotolo.

● Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse musi ni tshi pulanala u n̄wala ● N̄walani mve tamveto ● Humbelani khonani yaṅu uri a ni dzudzanyele yone ● Vusuludzani maṅwalwa aṅu ni shandukise he zwa tea ● Zwo no ralo, ni kane u i n̄wala nga vhuronwane buguni yaṅu.

1

2

3

4

Fhethu vhuṅo ndi hufhio?

Vhaanewa ndi vho nny?

Puloto na thero ndi ifhio?

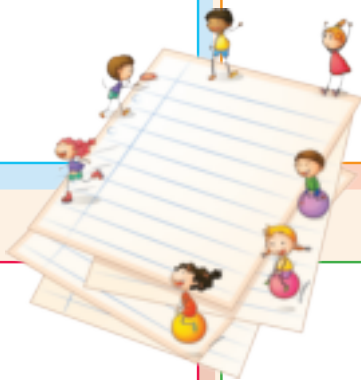

Duvha:

Zwino shumisani tsha u pulanala khatsho tshanu kha u riwala khathuni yanu. Vhalani khathuni dza vharwe nga inwi kilasini. Nangani khathuni ine na nga i tambela kilasi.

1

2

3

4

Musi no no riwala tshikiriputhi tsho fhelelaho tsha khungedzelo yanu ya TV, nangani mirado ya tshigwada tshanu uri vha i edzisele vha sumbedze uri i do vhoneala nga ngilade kha TV.

Thangi ndi mini?

Thangi a si ipfi lo fhelelaho. Ndi tshipida tsha ipfi tshi no dzheniswa mathomoni a ipfi lo fhelelaho (tshine tsha pfi mudzi wa ipfi). Thangi inwe na inwe i na thalutshedzo yayo. Musi thangi i tshi shumiswa sa mudzi wa ipfi, i shandukisa zwine mudzi wa ipfi wa amba.

Tangeledzani thangi kha linwe na linwe la maipfi aya.

Ni kone u talela mudzi wa fhungo.

nyamukamaḡi

nyamurovheni

negota

ḡirema

randima

nyambeni

tshambenga

Lavhelesani tsumbo. Hu itea mini Musi ni tshi tanganya thangi na mudzi wa ipfi? Ipfi li amba uri mini?

Thangi	+	Mudzi wa ipfi
nya-		munhuya

Thangi iyi i amba mini?

Thangi	Zwine ya amba	Thangi	Zwine ya amba
Nya-	mudzia u		
Ra-	munḡe wa	Tsha-	mudzia u
ḡi-	- u ita nyito kha iwe munḡe	Ne-	munḡe wa

Maambaitwa

ḡwalani mafhungo aya e kha maambaitwa. Ro ni thomela lithihi.

Fhungo li kha liambaita arali nefhungo fhungoni ilo e ene a no khou ita nyito. Sa tsumbo: Mmbwa i shenga shambo. Fhungo li kha liambaitwa arali nefhungo fhungoni ilo a tshi tou itelwa nyito. Sa tsumbo: Shambo lo shengiwa nga mmbwa.

Fasiḡere lo kwashiwa nga musidzana.

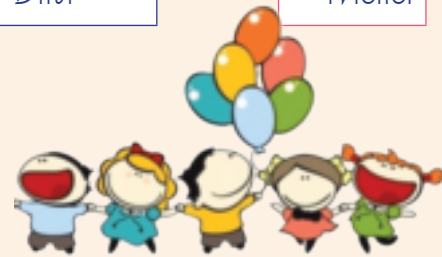
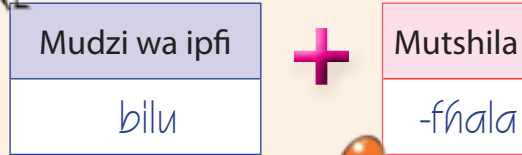
Tshivhingwi tsho _____

Mutshila ndi mini?

Mitshila i fana na thangi, nga nnda ha uri yone i tumiwa mugumoni wa mudzi wa ipfi u itela u shandukisa zwine wa amba. Tsumbo: mutshila -isa- une wa amba "nyito ine ya tou kombetshedza kana u thusiwa u ita nyito" Tsumbo: bikisa: zwi amba u kombetshedza u bika kana u thusa u bika.

Lavhelesani tsumbo iyi. Hu itea mini musi ni tshi tanganya mutshila na mudzi wa ipfi? Ipfi liswa li amba mini?

Mitshila iyi i amba mini? Tingeledzani mitshila kha liñwe na liñwe la maipfi aya. Ni kone u talela mudzi wa ipfi.

- mmane
- hanedzwa
- semesa
- tshilume
- bvukulula
- bilufhala
- futelela
- tsekisa
- señwa
- mufumakadzi
- vhofholola

Mitshila iyi i amba mini?

Mutshila	Zwine wa amba	Mutshila	Zwine wa amba
-lume	tshiduna	-munene	mutukuku
-kadzi	tshisadzi	-lume	tshiduna
-olola-	nyito i dovhololwaho	-kanya	nyito a i londwi
-ulula-	nyito i humelaho murahu	-ulula	u itulula nyito

Musidzana o _____ mađini.

Bola yo _____ nga mutukana.

Mutukana o _____ nga mmbwa.

Mutshimbizaposwo o _____ nga mmbwa.

Kha ri vhale

Edziselani litambwa ili. Ni tea u vha na mme, khotsi, n'wana wa mutukana na muanetsheli ane a vhala zwiipida zwa vhukati ha mufhindulano wa vhabvumbedza.

Bono: Lufherani lwa u awela lwa ha Mulondo. Mulondo o ganama kha sofa u khou talaleta metshe wa bola ya milenzhe kha TV. Mme awe na khotsi awe vha vhonele vhe na mbilaelo ngauri Mulondo ha khou ita tshuñwahaya yawe.

Ndaela dza bono na dza tshiteidzhi dzo n'walwa ngomu ha burakete dza zwikwea.

MME: Mulondo, no no ita tshuñwahaya yanu?

MULONDO: ... ahh ... hei, hu tou nga. Um ... A thi tou vha na tshuñwahaya nanzhi Mmawe. Zwine nda khou tea u ita ndi u n'wala tshitori tsha maipfi a 300 malugana na zwiñwe zwithu. Fhedzi ndi khou toda u thoma nda vhona metshe nga u tavhanya kha TV.

MME: Mulondo Maedza ndi khwiñe ni tshi ita tshuñwahaya yanu zwinol!

[A doba mukhwama wawe fhasi a u vhea n'tha ha tafula.]

MULONDO: Mme angavho, uyu mudededzi ndi ngani a tshi ri ri n'wale tshitori tsha maipfi a 300? Hafhu n'ne a thi William Shakespeare! Madana mararu! Zwi do dzhia n'waha wot'he musil! Ndi do n'wala nga ha mini? A si khwiñe ndo thoma nga u talaleta Pirates na Chiefs? Metshe u tshi tou fhela ndi do mbo di thoma. Khetshi!

Ri n'wala madzina a vhabvumbedzwa nga malederedanzi. Ri shumisa khoni (!) i tshi tevhele madzina avho. A ri shumisi zwi devhe zwi ri tshi tingedzela zwine vha amba.

KHOTSI: [Vha bvisa bugu mukhwamani vha i vula.]
Khamusi ni do wana thuso hafha. Lavhelesani mepe wa mihumbulo kha bugu yanu ya mushumo. Hu pfi n'walani thoho yanu vhukati na mihumbulo miña mihulwane zwi bogisini. Zwo leluwa nga maanda! Dzhenai fhasi, dukaduka langa.

MULONDO: Fhedzi Baba, ndi do n'wala nga ha mini? Ndi do thoma nga dzina langa na tshifani. Ndi do vha ndo no vha na maipfi mavhili ha vha ho sala a 298 fhedzi. Ndi nga mbo di talaleta metshe u swika u tshi fhela. Zwo luga, ndi do humbula uri ndi n'wale nga ha mini? Mmm.

[Mulondo a mbo di farwa nga khofhe o vhea thoho n'tha ha bugu.]

MUANETSHELI: Musi Mulondo a tshi lingedza u humbula u tou n'ana u kumedza. A alamula hu si kale a dovha a lala kha bugu dzawe, dza mbo di ya tshot'he. U khou lora nga ha metshe une a khou toda u u talaleta. O no tou dzula tshitediamu tsha FNB kha laini ya phanda murahu ha mapala a Chiefs. U khou talaleta o tshuwa. Thimu yawe i khou liwa nahone ho tou sala minetse mitanu fhedzi uri metshe u fhele. Mutambaphanda u khou tudza nahone hu khou tou bva u bviswa mutambavhukati o huvhalaho mudavhini.

Muanetsheli u anetshela tshipida tsha tshitori tshine tsha sa khou tamba vha vhatambi.

Nga ngado, Mulondo a mbo di fhufhela mudavhini. A dirivhula a tshinisa bola a tshi mona na mudavhi. U kha luvhilo na mafulufulu a fhiraho a vhothe vhatatxisani nae. Nga u futelela huhulu a tshi khou shumisa misipha yawe yotthe, Mulondo a kora tshikoro tsha u wina musi tshitiriri tsha u fhedzisela tshi tshi tou lila. Tshifhatuwo tsha Mulondo tshi no khou nweiwela tsha sumbedzwa shango lotthe kha TV. Muhashi a huwelala a ri "Mulondo Maedza! La lila! O i tanganya na mambule zwa sia vha vhone dzingwenā kha la namusi. "Ngwenā ntswa, Mulondo Maedza! Afrika Tshipembe ri na ngwenā ntswa ya bola ya milenzhe!"

[Mme vha vusa Mulondo]

MME: Mulondo, vuwani... vuwani! Ni kha di tea u n̄wala tshunwahaya!

MULONDO: Mmmm! Hh? Vha ri mini?

KHOTSI: Mulondo! Ndi hone ni khou ita ini mathina? Ni khou tea u fhedzisa tshunwahaya!

MME: Khamusi vhukofhe hovhu he a zhambula vhu do ni nea mafulufulu a u fhedzisa tshitori. Ni khou toda ndi tshi ni thusa u hambula nga ha thoho ya tshitori tshanu?

MULONDO: [U a n̄weiwela] Zwo luga mma. Ndi vho zwi divha uri ndi khou ya u n̄wala nga ha mini!

Ni vhona u nga Mulondo u do ya u n̄wala nga ha mini?

Musi Mulondo a tshi ri "A thi William Shakespeare" o vha a khou amba mini?

Fhethuvhupo ha litambwa ili ndi ngafhi (li khou bvelela ngafhi)?

Ndi nyito dzifhio tharu dzo bulwaho kha litambwa?

O swika Afrika Tshipembe...

Seani ni bwise na madungambwa

O vhuya mulilwahotlhe!

National Children's Theatre i a gihudza nga u vha gisela khalaŋwaha ya **Pippi Longstocking/Pippimudziamitokela**, nganetshelotseiso ya vhana. Nganetshelo iyi i go vha hone nga holodei ya Mvuwo, u bva 7 Thafamuhwe.

Pippi ndi musidzana a dzulaho o takala a didzulelaho e ethe kha **ndu yawe ya mahundwane**, na bere na thoho ye a i fuwa. Mathaitshai a Pippi ha seisi zwone, fhedzi a dovha a mu dzhenisa dziedzini! Vhana vha a difhelwa nga u talela **zwiitwana zwawe**.

Ndi mubvumbedzwa a funeaho, nahone vhana vhothe vhane vha mu vhona vha a tada u vha Pippi. Nga murahu ha litambwa vha na vha go gidimela laiburari u wana khophi ya bugu *Pippi Longstocking*.

Ngoho ndi ya uri, Pippi vha nga si tende a tshi vha pfuka.

Pippi Longstocking/Pippimudziamitokela, i go tambwa *National Children's Theatre*, U bva nga la 7 Thafamuhwe u swika 16 Lambamai, 3 Junction Avenue, Parktown, Johannesburg.

Musi zwikolo zwi kati, matambwa a itwa vhukati ha vhege nga 09:00 na 10:30. Musi zwikolo zwo vala, matambwa a itwa Musumbuluwo u swika Mugivhela nga 10:30 na 14:30.

U buka sa zwigwada na luafhulelo zwi a wanala kha zwikolo.

Kha ni nwale

Vhalani mbudziro ni kone u nwala fhasi phindulo dzaŋu.

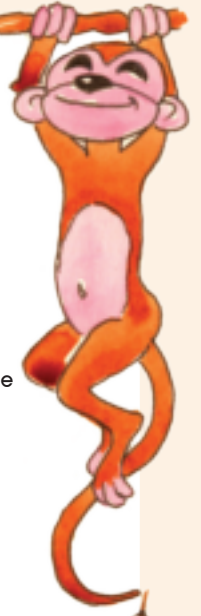
Dzina la litambwa ndi lifhio?

Ri zwi divha hani arali litambwa li tshi takadza?

Vhatambi ndi vho nnyi? Talelani mutambidendele.

Vhathetshelesi vha litambwa ili ndi vhone? Ndi zwifhio zwi ni vhudzaho mafhungo aya?

Ni vhona u nga ndi ngani hu tshi shumiswa mivhalanzhenge kha phositara iyi?

Dizainani phositara yâ litambwa

Kha ri ite
nyito

Dizainani phositara ya u kungedzela litambwa. Ni nga kha di kungedzela "Jabu na ndau" kana "Dan mutambimakone wa bola ya milenzhe!" Elekanyani nga vhuronwane nga litambwa line na do kungedzela ngauri ni do tea u riwala tshikiriputi tshalo kha bambiri la u shumela. Ni tea u katela:

- Dzina la litambwa li vhe nga maledere mahulwane o swifhadzaho, a mivhalanzhenge (ni tea u nea litambwa dzina)
- Deithi na zwifhinga zwine ha do tambwiwa ngazwo
- Thalutshedzo pfufhi ya zwine litambwa la khou amba nga hazwo.
- Mafhungo a no kwama u buka
- Ndi nnyi ane a khou tamba
- Li do farelwa ngafhi

Ngeletshedzo dza kuolele
kwa phositara
- Shumisani luambo lu re khagala
- Ni fhambanyise maledere na
muelo wa maipfi na mafurase, na
mafhungo.
- Shumisani mivhalanzhenge u
itela u wana tshenzhemo ya
vhatu.
- Olani kana ni nambatedze
zwifanyiso zwine zwa
talutshedza vhatu zwinzhi nga
ha litambwa.

Lavhelesani phositara dzo itwaho nga khonani dza nu ni nange ine na i funesa. Kha bambiri la u shumela li tevhelaho riwalani tshikiriputi tsha litambwa.

Nwalani litambwa lanu

Themo ya 3 – Vhege dza 9–10

Kha ri n'wale

Shumani na vharwe nga inwi kilasini u bveledza litambwa. Dadzani tshati ine ya ni thusa u pulana.

Vhatambi Dzhenisani madzina a vharwe nga inwi kilasini vhane vha do tamba tshipida tshirwe na tshirwe.	Talutshedzani vhatambi.	Mutambi uyo u do ambara mini?	Mutambi muirwe na muirwe u do amba zwifhio?

Vhatambi ndi vho nnyi?

Sa tshigwada rerani nga mihumbulo mihulwane ya tshibveledzwa. Shumisani mepe wa mihumbulo kha u dzudzanya mihumbulo yanu.

Fhethuvhupo ndi ngafhi? Talutshedzani bono.

Ihoho

Puloto ndi ifhio?

Ho thoma

Ha tevhela

Ha kona u tevhela

Zwa fhela nga

Duvha:

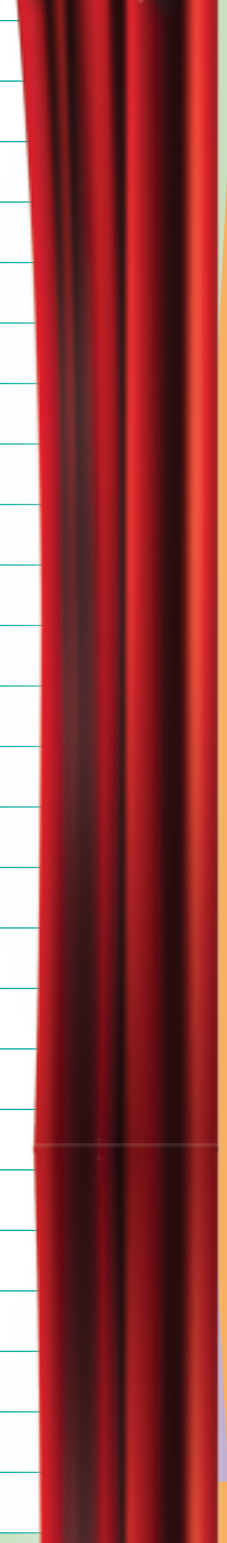
Kha ri n̄wale

N̄walani litambwa lanu sa mvetamveto. Dzudzanyani (edithani) ni kone u n̄wala zwavhudi tshipida tsha u fhedzisela kha tshikhala tsho newaho. Arali tshikhala tshe na newa tshi tshituku, shumisani siatari ni no bva buguni yanu ya ndowedzo.

T̄hoho

Fhethuvhupo

Vhatambi

Maqadisi kanzhi a qadzisa tshalutshedzo ya liiti kana nyito. A fhindula mbudziso dza uri nyito iyo yo itea: Hani? Lini? Ngafhi? Kana Ngani? A tshalutshedza:

- **Maitele** kana zwo itea hani: nga vhulenda, nga u ongolowa, nga u t'avhanya
- **Fhethu** kana zwithu zwi itwa ngafhi: afha, fhalā, kule, tsini, murahu, phanda.
- **Tshifhinga** kana zwo itea lini: mulovha, nga murahu, u thoma, matshelo.
- **Nyanzelo** kana zwo itea lungana: misi yothe, na kathihi, nga huriwe, kanzhi, luthihi.
- **Digirii** kana vhudzivha ha nyito: zwiṭuku, kaṭukuṭuku, na zwiṭukuṭuku, nani.
- **Vhuṭanzi** kana nyito i nga itea u swika ngafhi: tshothe, nyana, lu sa vhudziswi.

Khaxari n'wale

Talelani maqadzisi mafhungoni aya ni kone u tangeledza liiti. Ni sumbedzise uri ndi liqadzisi la lushakade?

Tshaka dza maqadzisi

Khonsathi yo thoma u lenga.	Tshifhinga
Mutukana o la nga u t'avhanya	
O vha e tsini na u wina mugidimo	
Mukegulu u khou ya phanda	
Vho vhuya mbamulovha.	
O tuwa nga u gidima.	
U anzela u da nga mathabama.	
U khou ya kule vhukuma.	
Malume vho vhuya mulovha.	
Ntakadzeni u ita ndowendowe tshifhinga tshothe.	
Ann o vhuya haynani (_____) nga u t'avhanya (_____) mulovha (_____) u itela u talela mutambo.	

Zwinzhi nga maṭaluli

Kha ri ṅwale

No ḍi vha vha u shumisa maṭaluli kha u ṭalutshedza vhatambi vha tshitori tshanu. maṭaluli a fhindula mbudziso ya "Zwi fana na mini/zwo tou itisa hani?"

Vhalani mafhungo aya ni kone u topola maipfi ane a khou shumiswa u ṭalutshedza zwithu.

Fobvu lo vha lo ambara dzhasi lihulu, muṅadzi wa wulu na masiki mutswu khofheni.

Mutambi wa bola o vha o ambara tshikhipha tshitswuku, masogisi matswuku na khokho dza ṭada.

dzhasi	muṅadzi	masiki	dzhesi	masogisi	khokho

Tshaka dzo fhambanaho dza maṭaluli

Maṭaluli a vhune a sumbedzaho vhune ha tshithu:

zwashu	tshanga	zwavho	zwawe	yaṅu
--------	---------	--------	-------	------

Maṭaluli a vhunzhi:

zwinzhi	zwiṭuku	zwi si gathi	zwiṅwe	zwi vhili	zwiraru
---------	---------	--------------	--------	-----------	---------

Maṭaluli masumbi:

zwiḷa	izwi	uḷa	vhaḷa
-------	------	-----	-------

Maṭaluli a u vhudzisa:

mini?	tshifhio?	lini?	ngafhi?
-------	-----------	-------	---------

Kha ri ṅwale

Lavhelesani maṭaluli o talelalwaho nga fhasi mafhungoni aya ni kone u tingeledza madzina kana masala ane a ṭalula one kha kholomu ya u fhedzisela ni sumbedze uri ndi lushakade lwa maṭaluli, a u vhudzisa, a vhune, a vhunzhi, masumbi.

Tshaka dza maṭaluli

Muofhe musekene o vhuya.	
Ndi bugu ifhio ine na i funa?	
O ramba khonani mbili uri dzi de phathini.	
Musidzana uḷa o wina mugidimo.	
O gama mavhudzi awe.	
Ro dzhia mihwalo yashu ra tuwa.	
Mmbwa ntswu ndi ya hashu.	

Ndi a kona	😊	😞
u vhala mañwalwa a nganetshelo		
u fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tshiṭori		
u shumisa maṭaluli kha u ṭalutshedza vhaanewa vha tshiṭorini		
u fhedzisa mepe wa mihumbulo ndi tshi anetshela tshiṭori nga huswa		
u ñwala tshiṭori ndi tshi shumisa mepe wa mihumbulo		
u vhala luñwalo lwa vhukonani		
u wanulusa thevhekano ya zwiito kha luñwalo		
u ṭala maipfi kha dikishinari nda rekhoda zwine a amba		
u fhindula mbudzisothopolwa dzi no kwama mañwalwa		
u ñwala luñwalo lwa vhukonani		
u shumisa mepe wa mihumbulo kha u pulanala u ñwala luñwalo		
u vhala imeji		
u fhindula mbudziso dzi no kwama imeji		
u topola madzina na maṭaluli mafhungoni		
u shumisa maṭaluli a tshi rangela na u tevhela madzina		
u livhanya maipfi na pfanywa dzao		
u livhanya maipfi na mafhambanyi ao		
i shumisa maṭanganyi		
u shumisa maiiti a re kha tshifhinga tsho fhiraho		
u shumisa tshifhinga tsho fhiraho tsha vha na no na tshifhinga tshi ḍaho tsha vha na no		
u vhala tshiṭori tsha khomiki		
u rera nga fureme dza khathuni		
u ṭalutshedza fureme inwe na inwe ya khathuni		
u ñwalulula mafhungo e kha maambiwa		
u bula mihumbulo malugana na khungedzelo		
u pulanala tshikiriputi tsha khungedzelo na u tshi ñwala		
u ṭalutshedza fhethuvhupo, vhabvumbedzwa na thero ya khungedzelo		
u ñwala tshiṭori tsha khathuni		
u ṭuma thangi na mitshila kha midzi ya maipfi		
u shumisa maipfi maambiwa na maipfi maambelwa		
u vhala litambwa		
u tamba litambwa		
u fhindula mbudziso dzi no kwama litambwa		
u vhala phosiṭara i no khou kungedzela litambwa		
u fhindula mbudziso dzi no kwama phosiṭara		
u ita phosiṭara ya litambwa		
u ñwala litambwa		
u topola maḍadzisi a maitete, tshifhinga, fhethu, nyanzelo, digirii kana vhuṭanzi		
u topola madzina na masala ane a khou ṭalulwa nga maṭaluli		
u topola madzina na maṭaluli a no kwama: vhone, vhezhi, masumbi kana maṭalutshedzi		

Z

Thero ya 7: KuTshithuele kwa zwTshithuhu

Themo ya 4: Vhege dza 1

W

Vhege 1 - 2: Tevhedzani milayo

i

97 Kutambele kwa mutambo wa Spud 70

U vhala mañwalwa a ndaela a no amba nga kutambelwe kwa mutambo u no pfi Spud. U fhindula mbudziso dzo ñisendekaho nga mañwalwa.

r

e

n

98 KuTshithuele kwa French Toast 72

U vhala risipi ya u Tshithua French Toast. U tevhela thevhekano ya zwifanyiso na nomboro nga ngila yone. U fhindula mbudziso dzo ñisendekaho nga risipi.

g

o

m

u

U vhambedza ndaela dza risipi na dza mutambo wa Spud. U rera na khonani yawe nga mafurase a no shumiswa kha selefounu. U ñwala ñiñwalwa ña ndaela.

99 U ñwala ndaela na milayo 74

U ñwala ndaela kana milayo ya kushumiselwe kwa tshishumiswa kana a pfoa milayo ya mutambo.

U topola mañTshithui mafhungoni. U khethekanya mafhungotserekano a bva zwipida.

100 Madadzisi a tshifhinga, maTshithuele na fhethu 76

U topola mañdadzisi a sumbedza tshaka dza. U topola mañdadzisi na maTshithui ane a khou a ñalutshedza. U ñwala phara ya u ñalutshedza.

101 Ni kona u elelwa zwifhio? 77

U tshimbila tshikhalani 78
Therisano na u bvumba (u humbulela) o ñisendeka nga zwifanyiso. U vhala mañwalwa a ndaela.

103 Kha ri pfoese 80

U fhindula mbudziso dzo ñisendekaho nga mañwalwa a ndaela. U ñwala phara i no amba nga muendatshikhalani. U ñwala posikarata a tshi anetshela lwendo lwa tshikhalani.

104 U shumisa khweshenee ya inthaviyu 82

U Tshithua ñhodziso a tshi shumisa khweshenee. U tabuleTshithuha mawanwa a ñhodziso. U ñwala muvhigo wa mawanwa.

Vhege 3 - 4: U vhaela tsivhudzo

105 Ri dzula kha puñanete ñifhasi 84

U vhala mañwalwa a tsivhudzo. U fhindula mbudziso dzo ñisendekaho nga mañwalwa. U ñwala mafhungomatsivhudzi kha mañwalwa.

106 Madzhangho a sumbe 86

U dzhenisani madzina a madzhangho a sumbe na mañanzhe mahulwane. U ñeibula mepe a tshi shumisa mafhungomatsivhudzi e a ñewa.

107 Khwizi ya mepe wa ñifhasi 88

U tamba mutambo wa khwizi ya mepe wa ñifhasi.

108 Mvelele nñzhinñzhi 90

U Tshithua intaviyu a rekhoda phindulo. U guda nga mawe mashango na u wana phindulo dza mbudziso. U fhedzisa digirii dza mbambedzo mafhungoni.

109 U waniwa ha Sediba 92

U vhala atikili ya guranñda. U fhindula mbudziso dzo ñisendekaho nga atikili ya guranñda. U ñwala tshinñwalwa tsha dayari tshi no amba nga atikili ya guranñda.

110 Vho Mmefhumulon na Nyakudenzhe 94

U vhala sia ña inthanete ñi no amba nga fhethu ha vhuva.

111 Vhufa hashu 96

U fhindula mbudziso dzo ñisendekaho nga mafhungomatsivhudzi a re kha webusaTshithuhi. U dizaina phositaara ya u kungedzela *Cradle of Humankind World HerTshithuage STshithue*.

U vumba mafhungo a tshi shumisa mañdadzisi a nyanzelo.

U ola zwifanyiso a tshi sumbedza ñhalutshedzo mafhungo dzi re na ambigwTshithuhi.

112 U pulanela phamfulethe 98

U dizaina burosha ya u kungedzela *Cradle of Humankind*.

Mañwalwa a ndaela ndi mini?

Kha vhege mbili dzi tevhelaho ni do sedzesa mañwalwa a ndaela. Ndivho ya mañwalwa a lushaka ulwu ndi u vhudza muvhali uri zwTshithuhu zwi Tshithuiswa hani. Mafhungo a tshukhukanywa a bva maga a tevhekanaho matuku. Tsumbo yo dowlwaho ya mañwalwa a ndaela ndi risipi kana kubikele. Dzinwe tsumbo dzo dowlwaho dzi katela tsumbavhuyo kana kushumisele kwa selefounu na khomphiyutha na milayo ya mTshithuambo

Kha ri vhale

Liñwalwa ili la ndaela li kwama mutambo wa Spud. Ndaela dza kutambele kwa mutambo uyu a si idzi.

Zwine na tea u vha
nazwo

Bola ya raba
thethe.

Vhatambi vhatanu
kana vhanzhi

Luvhande lwa nnda.

Hune ha tambelwa
hone

Nnda ha fulethe
kule na mafasitere
kule na bada

Ndivho ya mutambo

U vha mutambi
wa u fhedzisela
kha mutambo,
vhatambi vha newaho
maledere vho kat'a
kha mutambo musu
maledere a tshi
vhalea sa S-P-U-D.

Milayo ya mutambo

- 1 Mutambi u dzhia nomboro ya tshiphiri i tshi bva tshibogisini. Kana ha vha na ane a amba uri ndi nnyi a no do phakhela nomboro, sa tsumbo: "Mudedzedzi u do phakhela mutambi muñwe na muñwe nomboro ya tshiphiri".
- 2 Nangani mutambi a no do thoma mutambo. Onoyo u dzhia bola. Mutambi a re na bola u pfi **Tshithu**.
- 3 **Tshithu** u posa bola muyani a vhidzelela nomboro. Mutambi a re na nomboro iyo u vha **Tshithu** a kona u gavha bola. Vhañwe vhatambi vhothe vha tea u shavhela kule.
- 4 **Tshithu** u vhidzelela ari SPUD. Vhatambi vhothe vha tea u ima.
- 5 **Tshithu** u dzhia maga mararu a magoza a tshi khou ya kha mutambi a posa bola mulenzheni wa mutambi. Uyo muñwe mutambi ha tei u tsukunyea.
- 6 Arali **Tshithu** a rwa mutambi kana mutambi uyo a tsukunyea u mbo di vha ene **Tshithu** a wana ledere la S (lo imela SPUD). Tshifhingani tshi daho mutambi a tshi rwiwa, u wana ledere P, a dovha a rwiwa u wana U a kona u wana D.
- 7 Musi mutambi a tshi wana maledere manā a ndatiso (S P U D) u mbo di bva mutambo wa bvelaphada a si tsha vha ngomu.

Lingedzani u tamba mutambo na u tevhedza milayo.

Kha ri ñwale

Zwino fhindulani mbudziso idzi dzi no kwama milayo ya Spud.

Hu tode a vhatambi vha siho fhasi ha vhangana vha u tamba mutambo uyu?

Mutambi u tea u Tshithu mini musu Tshithu a tshi ri "SPUD"?

Ndi ngafhi hune na sa tee u tamba mutambo uyu?

Ndi tshifanyiso tshifhio tsho tou fanelesaho milayo ya mutambo?

Kha ri vhale

Lavhelesani zwifanyiso ni vhale ndaela. Ni kone u tevhedza thevhekano ya zwifanyiso na u nombora ndaela nga mutevhe wone.

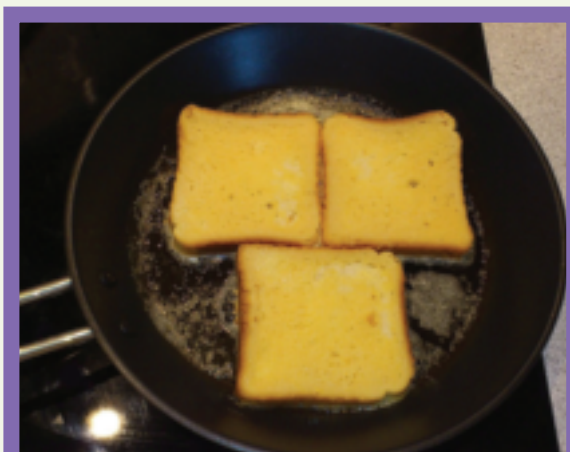
Risipi ya French Toast

Thimbwanywa

- Makumba 2
- Mafhi a $\frac{1}{4}$ ya khaphu
- Muṅo muṭuku
- Zwilebula zwiṭuku zwi vhili zwa dzhamu
- Zwiṭai zwa 4 zwa vhurotho

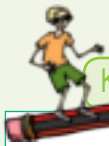
KuTshithuele

- Bikani zwiṭai zwa vhurotho ni tshi zwi rembulusa musi zwo no vha burauni.
- Iṭani na dzhamu.
- Dodzani mapfura a si manzhi nga fhasi ha pani i sa fhasi zwTshithuhu.
- Tanganyisani makumba na mafhi.
- Lovheani matungo othe a tshiṭai tsha vhurotho mafhini o tangana ho na makumba.

Duvha:

Kha ri n̄wale

Sedzani uri ni toḡa zwishumiswa zwifhio u Tshithua French toast. Zwi n̄waleni.

Zwino vhambedzani ndaela ya risipi na ndaela (kana milayo) ya u tamba SPUD.

Sethe idzi mbili dza ndaela dzi fana nga nḡilade?

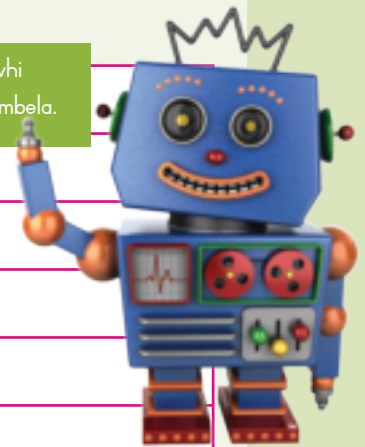

Sethe idzi mbili dza ndaela dzi fhambana ngafhi?

Musi ri tshi nea ndaela kanzhi ri tea u shumisa mathemo a thekheniki, lavhelesani mafurase aya a no kwama seḡefounu ni kone u ḡalutshedza khonani yaḡu zwine a amba.

alamu dza tshifhinga		menyu	
bitiri i khou fhela		kholo a yo ngo fhindulwa	
khalenda		vhakwamiwa	
tshikhala tsha kholo		SMS	
dzhenisani PIN code		khiululani	
voisimeili		n̄walani mulaedza	

N̄walani ndaela ni tshi ḡalutshedza Mulanga Mudau uri SMS i rumelwa hani kana mulaedza u thetsheleswa nga nḡila ifhio?

Ndi Mulanga Mudau nahone a thi divhi tshTshithuhu! Nthuseni ndi khou tou humbela.

Mafhungotserekano

Fhungotserekano li na maTshithui a no fhira
ITshithuhihi.

Talelani maTshithui mafhungoni aya. A fhandekanyeni a vhe mafhungo mavhili.

Mutukana o tudza ngauri o vha o huvhala mulenzhe

Mutukana o tudza.

Mutukana o vha o huvhala mulenzhe.

Ndivho o la khekhe thanu ngauri ndi musidzana wa mlo.

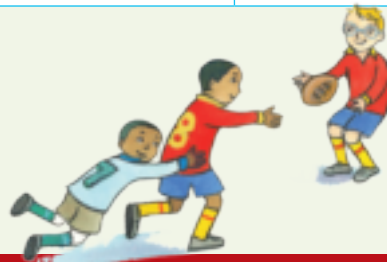
Mudededzi o thusa nwana we a vha a sa tavhanyi u fara.

Mmbwa yo huvha ngauri yo pfa phosho.

Ndi thusa mme anga u bika nda kona u deka tafula.

Ndi thoma nga u Tshithua tshuriwahaya yanga nda kona u vhona TV.

Tshaka dzo fhambanaho dza madadzisi ndi dzifhio?

Saizwi no zwi vhona kha mabambiri a u shumela o fhiraho, maḡadzisi a ri vhudza uri hani, nga ḡḡilade, lini na uri zwTshithuhu zwi khou Tshithuwa ngafhi. Nga maḡwe maipfi a ḡalutshedza kuTshithuele, fhethu kana tshifhinga tsha nyTshithuo.

U lavhelesa maḡadzisi

Maḡadzisi a kuTshithuele kanzhi a ri vhudza uri zwTshithuhu zwi khou Tshithuwa nda ḡḡilade.

nga + dzinaliḡTshithui/
nga + dzina

DzinaliḡTshithui	Liḡdzisi	Dzina	Liḡdzisi
nga + u ḡavhanya	nga u ḡavhanya	nga + nungo	nga nungo
nga + u ongolowa	nga u ongolowa	nga + luvhilo	nga luvhilo

Thevhekano ya maḡadzisi

Maḡadzisi a fhindula mbudziso dzi ngaho hani, ngafhi, lini na ndi ngani hu tshi khou Tshithuwa nyTshithuo.

LiḡTshithui	MaTshithuele	Fhethu	Digirii	Tshifhinga	Ndivho
Mulalo u shuma	nga maanda	e hayani	musi na musi	nga matsheloni	a tshi thusa mme awe.
Sundani u tshimbila	nga maga	ḡḡilani	misi yoḡhe	nga masiari	u ri a ḡavhanye u swika holoni.
U ḡa	nga u ḡavhanya	e tshikoloni	ḡuvha na ḡuvha	nga bureiki	uri a si lenge.

Kha ri ḡwale

Talelani liḡdzisi kha mutaladzi muḡwe na muḡwe ni dovhe ni ambe uri ndi liḡdzisi ḡa maTshithuele, fhethu kana ḡa tshifhinga naa.

Lushaka lwa liḡdzisi

U amba nga ḡḡila ya vhulenda.	
Ri dzula fhano.	
Ri ḡo takuwa Durban matshelo.	
U dzulela u Tshithua tshuḡwahaya yawe.	
U tshimbila nga u ongolowa ngauri o vhasala mulenzhe.	
Khwairi i imba zwavhudi.	
Vha ḡo Tshithua ḡomboro matshelo nga matsheloni.	
A thi li ḡama na kathihi.	
Vhana vho tamba nga dakalo phakhani.	
Vho vhuya hayani nga bisi.	
Ndi khou ḡa zwino.	
Mulovha ndo ya ḡoroboni.	
O vha o tshuwa a mba nga u ḡavhanya.	

Kha ri n'wale

Talelani maqadzisi othe o shumiswaho nga Vuledzani kha tshipTshithushi tshawe. Ni kone u tingeledza zwine maTshithui a talutshedza.

Ndo tamba metshe wa bola u no takadza nga maanda madekwe. Ndo vha ndi na luvhilo luhulu, nda thasela ndi sa ofhi nda fhedza ndo nwisa zwikoro zwiraru sa madze. Ndo tamba zwavhudi nga maanda lwe mugudisi washu a ri arali nda nga Tshithua ndowendowe ndo khwaṭhisa ndi do fhedza ndi tshi tambela Bafana Bafana. Vhaṭaleli vho khuza nga khuwa khulu musi ndi tshi kora luraru lwothe.

Liṛwe d'uvha ndi do vha mutambi wa phurofeshinala, ndi nga kha di fhedza ndi mukaputeni wa Bafaba Bafana!

Kha ri n'wale

Zwino talelani maṭaluli othe ane Linde a a shumisa tshipTshithushini tshawe.

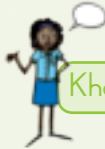
Ni a d'ivha uri ndi tshifuwo tshifhio tshine nda vha natsho? Ndi na kubuvhi kuṭuku kwa u naka. Ndi tshifuwo tshavhudi nga maanda. Mukomana wanga o vha a khou ṭoda kumangana kutswu. Zwimangana zwo naka nga maanda fhedzi ndi vhona u nga zwibuvhi zwi a takadzesa. U zwi ṭundela a zwi duri nahone zwo ṭukufhalela lune nda kona u tshimbila nazwo masiari othe! Dziṛwe khonani dzanga dzi a zwi ofha fhedzi a zwi lumi. Kubuvhi kwanga ku a takadza u fhira zwifuwo zwa vhathu vhothe zwi boraho! Musi ndi tshi hula ndi khou ṭoda u gudela Zoology. Ndi vhona u nga zwikhokhonono zwa milenzhe ya rathi zwi a takadza.

Kha ri n'wale

Zwino nwalani thalutshedzo ya mutambo we na tamba kana tshifuwo tshine na vha natsho. Ni shumise maTshithui na maqadzisi a tshaka dzo fhambanaho.

U tshimbila tshikhalani

Kha ri tshimbile

Lavhelesani zwifanyiso zwi re kha siatari ili ni kone u amba nga zwine na vhona manwala aya a tshi khou amba ngazwo. Rerani na khonani yanu nga mbudziso idzi.

- ❖ Vhathu vha swika hani tshikhalani?
- ❖ Vhathu avha vha vhidzwa u pfi mini?
- ❖ Vhaendatshikhalani vha ambara mini musi vha tshi ya tshikhalani?
- ❖ Ni a zwi divha uri ndi ngani vha tshi tea u ambara zwiambaro zwa tshipentshela?

Kha ri vhale

Zwino vhalani ndaela idzi dza kuambarele kwa suthu ya tshikhalani.

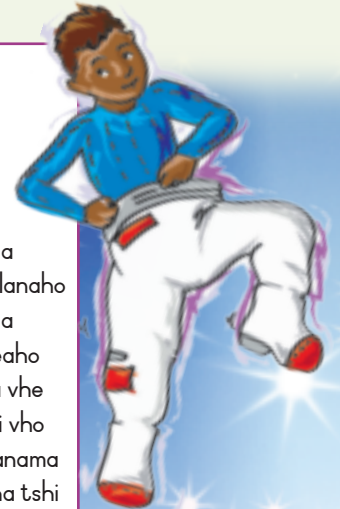
1

Tsha u thoma vhaendatshikhalani vha ambara tshiambaro tshi no nga vhurukhu ha nga tsini (andawea). Yo Tshithuwa nga lasitiki i re na vhutshubu ha raba he ha rungelelwa khayo. Magi a do elela kha vhutshubu honohu u Tshithuwa u vhaendatshikhalani vha rotholelwe ngauri mufhiso wa muvhili a u koni u bvela nda ha zwiambaro zwa suthu dza tshikhalani.

2

Tshi no tevhela ndi tsha uri

Muenda-tshikhalani u ambara tshipida tsha nga fhasi tsha suthu yawe, tshine tsha vha tshipida tshTshithuhili tsho tanganelanaho – mabutswu mahulu o omaho a tumiwa kha vhurukhu ho vuleaho ho shatelwaho. Arali vho vha vhe shangoni, vhaendatshikhalani vho vha vha tshi do thoma vha ganama fhasi uri vha disungusedze vha tshi dzhena nga ngomu marukhuni ayo. Musi vhe tshikhalani, vha a kona u a ambara hu si na u kongelwa musi vha tshi khou papamala muyani.

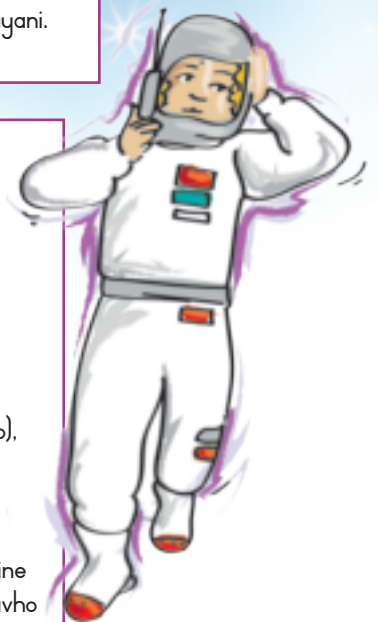
3

Vhaendatshikhalani vha tou papamala vha dzhena kha tshipida tsha nga ntha tsha suthu yavho. tshipida tsha nga ntha ndi gwangwa lo omaho li re na zwanda zwi no monisea. Thoho ya muendatshikhalani i taha kha ringi ya tsimbi kha mutsinga, ndi hene fha hune helimethe ya do hakedzwa hone, na zwanda zwi taha zwi tshi nga ringi dzazwo dza tsimbi hune ha peretedzwa magilafu. Tshipida Tshithushi tsha suthu ya tshikhalani tshi lemela nga maanga ngeno shangoni. Tshi na ndisedzo ya okhisidzheni magi, fene na bitiri.

4

Musi vhaendatshikhalani vha re vhavhili vho no dzhena suthuni dzavho, muwe wa vhaendatshikhalani (ane a do sala ngomu ha tshientatshikhalani) u a vha thusa kha u peretedza zwiwida zwa suthu. Musi vha sa athu ambara dzihelimethe (magondolo), vhaendatshikhalani vha ambara gebisi dzine dza vha na zwiwipikara zwa radio kha magapagapa a no vala ndevhe na makhirofounu dzine dza tumiwa phanda ha milomo yavho uri vha kone u amba nga tshavho khatihili na vha vhañwevho vha khuruu.

5

Hezwi woṭhe zwi dzhia awara dzi re na tshivhalo. Fhedziha, zwino ho swika tshifhinga tsha uri vha ambare helimethe dzavho na magilavu mahuluhulu a ne a nga a a lemela. Vha nga si kone u Tshithua hezwi zwTshithuhu hafhu u swikela vho no phetha u tshimbila nṅa tshikhalani.

6

Muendatshikhalani we a vha a tshi khou thusa u a bva afha hu re na eḷoko a vala vothi. Zwenezwi vho ambara suthu dzavho khulukhulu, vhatshibilanṅa tshikhalani vhavhili vha a nga vha sa ḡadza fhethu afha hu ṭukutuku vha tshi patana. Vha lindela vhe vhoṭhe ngomu ha eḷoko lwa miminete i no vhonala musi muya u tshi khou bommbelwa nṅa nga zwiṭuku nga zwiṭuku. Vha a kona u zwi pfa ngevhe dzavho dzi tshi khou thivha zwenezwi vho lindela geidzhi ya mutsiko i tshi vha sumbedza uri muya wo bva woṭhe.

7

Zwino vha nga konaha u vula kuvothi vha bvela nṅa tshikhalani. Musi vha sa athu thoma u papamala vha tshi bva afha kha eḷoko, vha tea u haka vhudarata vhusekene kha suthu dzavho na shatili. Vhudarata uvhu vhu Tshithua uri vhaendatshikhalani vha si papamalele kule na shatili yavho ya tshikhalani.

8

Musi vha tshi khou papamala vha tshi ya tshikhalani, vhatshibilanṅa tshikhalani vha vha sathela Tshithuhi dza vhatu. Vha vha vha tshi khou mona lifhasi! A vha na mushumo na shatili hezwi vhe hafha, lwa tshifhinga nyana fhedzi, ngauri suthu dzavho dza tshikhalani dzi na muya na bitiri zwo linganelaho u vha tshidza awara dza sumbe dzotṭhe. Na zwiṭiki (zwTshithuanda) zwa zwiliwa zwi hone khathihi na bege ya maḡi nga ngomu ha dzihelimethe dzavho. Vha dzhena nga afha hu no dzula thundu. Ndi henefha hune ha dzula thulusi dzine vha dzi shumisa tshikhalani bogisini lihulu. Vha dzhia thulusi dzine vha dzi ṭoda vha dzi hakedza kha zwinungo kana khunduni. U shuma nṅa tshikhalani a zwi leluwi. Nala dzavho, zwanda na zwishasha zwi a neta ngauri u tsukunyea huṛwe na huṛwe hune vha Tshithua hu amba u sukumedza suthu iyi ya tshikhalani muthu e nga ngomu hayo. Musi tshifhinga tshu vhujelela kha vhaḷa vhaṛwe tsho swika, nga muurahu ha awara dzi re na tshi vhalo vhe nṅa, vha tshimbilaho nṅa tshikhalani vha a dovha vha papamala vha tshi vhujelela kha eḷoko. Fhedziha, naho vho neta, vha a thoma vha ima uri vha sedze lifhasi na litadulu lwa u fhedzisela vha sa athu vhujelela ngomu.

(Tshiko: PIRLS 2006 Assessment framework and Specifications – atikili i no bva kha Risem, S & Okie, S. 1991.)

1. Atikili iyi i khou ambesa nga ha mini?

A	Ndi ngani vhaendatshikhalani vha tshi shuma nga vhavhili?
B	Shatili ya tshikhalani yo tou Tshithuisa hani?
C	Ndi ngani vhatshimbilatshikhalani vha tshi bva fulo?
D	U shuma kha tshikhala tsha nga nḡa zwi hani?

3. Ndi ngani vhaendatshikhalani vha tshi dzulela u bvela nḡa nga vhavhilihavhili?

A	Uri vha kone u thusana.
B	Uri vha kone u dzula nḡa lwa tshifhinga tshilapfu.
C	Uri vha sa papamale vha tuwa.
D	Uri vha kone u diphinesa.

5. Ndi mini zwi Tshithuho uri vhaendatshikhalani vha sa fhufhele kule musi vhe nḡa ha shatili?

A	Zwiputo zwa beḡiri
B	Mabutswu a tshikhalani
C	Vhudirata vhusekene
D	U farana zwanda

2. TshTshithuhu tshTshithuhihi tshine tsha Tshithuisa uri vha gadaḡedzi vha beve nḡa ha shatili ya tshikhala ndi mini?

A	Uri vha kone u lugisa.
B	Uri vha kone u vhona Lḡifhasi zwavhudi.
C	Uri vha pfe murotho.
D	Uri vha fare lwendo.

4. Tshupu dza raba dzi re nga fhasi ha suthu dzavho dza tshikhala dzi vha thusa hani?

A	Dzi vha thusa u amba na mirwe mirado ya khuruu.
B	Dzi vha nekedza okisidzheni.
C	Dzi Tshithua uri vha dzule vho vhofhelelwa kha shatili.
D	Dzi Tshithua uri vha dzule vha tshi rotholelwa.

6. Nomborani zwipida zwa suthu ya tshikhalani nga thevhekano ine vhaendatshikhalani vha zwi ambarisa zwone. Ni zwi nombore u bva kha I u swika kha 4.

A	Hafu ya nḡha ya suthu
B	Helimethe
C	Tshipida tsha fhasi
D	Tshiambaro tsha tsini tsho tatamuwaho

U ya nga ha atikili, phambano khulwane vhukati ha u vha kha shatili ya tshikhalani na u vha shangoni ndi ifhio?

Ndi ngani vhaendatshikhalani vha tshi ambara suthu dza tshikhalani musi vhe nḡa ha shatili? Neani zwi Tshithuisi zwi vhili zwi bvaho kha atikili.

Ndi nga mini zwi tshi dzhiela vhaendatshikhalani awara dzi re na tshivhalo u dilugisela u bvela nḡa ha satili ya tshikhalani?

Duvha:

Ndi nga mini tshipida tsha nga n̄ha tsha suthu ya tshikhalani tshi tshone tshi re na ndeme?

Blank writing lines for the first question.

Ndi ngani muṅwali a tshi bula vhagadaneledzi "vha tshi khou kweta ningo dzavho lwa u fhedzisela" vha sa athu sunguvhela tshikhalani?

Blank writing lines for the second question.

Didzhieni ni tshi khou t̄odou vha muendatshikhalani. Bulani tshTshithuhu tshTshithuhihi tshine na nga tshi takalela na tshinwe tshTshithuhihi tshine na sa ḡo tshi takalela kha u vha muendatshikhalanni. T̄alutshedzani uri nga mini.

Zwine nda nga zwi takalela nahone ngani:

Blank writing lines for the answer to the third question.

Zwine nda sa ḡo zwi takalela nahone ngani:

Blank writing lines for the answer to the fourth question.

Kha ri ṅwale

Rumelani mashaka kana dzikhonani dzaṅu posikaraṭa i no bva tshikhalani ni tshi vha vhudza uri tshikhalani ho tou Tshithuisa hani.

Hand-drawn area with a starry background and horizontal lines for drawing.

Blank writing lines for the drawing activity.

U shumisa khweshenee ya inthaviyu

Ri zwi vhona hani uri vhatu vha a takalela kana vha a vhenga mutu, kana tshTshithuhu? Inwe ndila ndi ya u tou Tshithua inthaviyu navho vha vhudzisiwa ndila ine vha vhona uyu mutu kana Tshithusho tshTshithuhu ngayo. Inthaviyu i yo raloho i tea u lugiselwa, zwa sa ralo ri nga swika hune ra hangwa mbudzi dzone ra tea u vhudzisa, kana ra vhudzisa mbudzi dzi si dzone Zwino ri Tshithua khweshenee, ine ra i shumisamusi wa inthaviyu. Shumisani khweshenee i re afho fhasi kha u wanulusa uri khonani dzaṅu dzi humbula zwifhio nga sisiṅeme ya tshikolo na uri ndi zwifhio zwine vha nga tama u shandula. Mbudzi ya u fhedza i ri "Tshinwe". Hafha ndi hune na nga dzhenisa mbudzi inwe na inwe ine na funa, tenda ya vha i tshi amba nga mafhungo eneo mathihi. Humbelani khonanani dzaṅu dzi fhindule uri **ee** kana **hai** kha mudzi idzi.

Dzhenisani tḡhanganyelo ya nomboro ya thiki

Ṱhanganyelo ya ee Ṱhanganyelo ya hai

Ṱhodisiṱo ya u shandula sisiṅeme ya tshikolo	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	ee	hai
1. Ri fanela u ambara zwine ra funa ri tshi ya tshikoloni, hu si yunifomo fhedzi.												
2. Ri fanela u tamba mTshithuambo tshikolo tshi sa athu dzhenisa, hu tshi kha ḡi rotholela, nṱhani ha nga masiari.												
3. Tshikolo tshi fanela u lenga u bva u Tshithuela uri tshuṱwahaya i si tsha vha hone.												
4. Zwikolo zwa vhana vha mbeu nthihi zwi khwiṅe kha zwi no tḡanganya vhatukana na vhasidzana.												
5. Vhana vha tea u kwamiwa malugana na milayo ya tshikolo.												
6. Zwiṱwe												

Kha thebuḷu iyi, dzhenisani mawanwa a inthaviyu:

Thebuḷu I: Mawanwa a tḡhodisiṱo ya u shandula sisiṅeme ya tshikolo

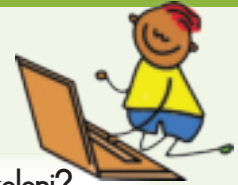

Dzhenisani uri ndi khonani nngana dzine dza tendelana na tshTshithuatamennde						
	Yunifomo kha i fhelise	MTshith-uambo nga matsheloni	Tshikolo tshi lenga u bva	Zwikolo zwa mbeu nthihi	U kwamana kha milayo	Zwiṱwe

Kha ri n'wale

Zwino n'walani muvhigo nga mawanwa. Ni tea u n'wala mafhungo a no swika mavhili nga mbudziso inwe na inwe ya idzi.

Mbudziso 1: Khonani dzaṅu dzo tenda uri dzi fanela u ambara zwine dza funa dzi tshi ḡa tshikoloni?

Two horizontal lines for writing the answer to Mbudziso 1.

Mbudziso 2: Khonani dzaṅu dzo humbula zwifhio siani ḡa uri mTshithuambo i tambuwe tshikolo tshi sa athu dzhena?

Two horizontal lines for writing the answer to Mbudziso 2.

Mbudziso 3: Khonani dzaṅu dzo tenda uri tshikolo tshi fanela u lenga u bva u itela Tshithuela uri tshuṅwahaya i si tsha vha hone?

Two horizontal lines for writing the answer to Mbudziso 3.

Mbudziso 4: Khonani dzaṅu dzi tama zwikolo zwi tshi vangana nga mbeu (pfunzoḡhanganeli) kana zwi tshi vha zwa mbeu nthihi?

Two horizontal lines for writing the answer to Mbudziso 4.

Mbudziso 5: Khonani dzaṅu dzo tenda uri vhana vha tea u kwamiwa malugana na milayo ya tshikolo?

Two horizontal lines for writing the answer to Mbudziso 5.

Mbudziso 6: Ndi ifhio mbudziso ye na vhudzisa?

Two horizontal lines for writing the answer to Mbudziso 6.

Khonani dzaṅu dzo humbula zwifhio nga mbudziso iyi?

Two horizontal lines for writing the answer to the question about Mbudziso 6.

Zwino vhunga no wana zwine vhatu vha khou humbula siani ḡa izwi zwTshithuhu, ni vhona u nga hu tea u Tshithuwa tshanduko dzifhio kha sisiṅeme ya tshikolo?

Three horizontal lines for writing the answer to the question about Tshithuwa tshanduko.

Kha ri vhale

Rothe ri vhatu vha lifhasi lino. Ri dzula huṅwe na huṅwe, doroboni dzo tsTshithusikanaho na zwiḍoroboni zwiṭukuṭuku. Ri dzula midavhini yo xwatudzwaho na maṭakani madaladala a no fhisa. Ri dzula masogani, mabamani a dzTshithuhavha, na zwiṭangadzimeni lwanzheni.

Ri na mivhala minzhiminzhi. Vhaṅwe vhashu ri na khanda thethe dzo vhibvaho dza nga tshedza muṭavhani. Vhaṅwe vhashu khanda ndi buraweni sa tshokoleTshithuhi yo dziaho. Vhaṅwe vhashu vha na khanda dza vhutshena ha dzuvha la pinki sa makole nga maṭambandou. Vhaṅwe vhashu vha na khonda dzo hashwaho nga vhutswuku ha muridili. Mavhudzi ashu na maṭo a na mivhala yo fhambananaho na one. Ri na a lutombo, a buraweni, masetḥa kana madala. Mavhudzi ashu ndi a buḷondi kana buraweni kana matswuku kana matswu. A nga vha tswititi kana a songana.

Ri ḍa nga zwivhumbeo zwothe na saizi dzothe. Vhaṅwe ndi vhalapfu nahone vhaṅwe ndi vhapfufhi. Vhaṅwe ndi vhasekene ngeno vhaṅwe vhe vhadenya. Ri na ṅdila nznzhi dzo fhambanaho dza kutshilele na lutendo lwo fhambanaho na sialala dzo fhambanaho. Ri pfana na zwiliwa zwa mifudafuda. Ri fhaṭa miḍi yashu i sa fani. Ri vha miṭa yo fhambanaho, zwigwada, mirafho, na tshaka.

Fhedzi ri a fana rothe kha masia a re mahulwane. Rothe ri lila zwiliwa zwa u la. Rothe ri lila u tsireledzea, u ḍigeda na dakalo. Rothe ri lila lufuno na vhukonani. Rothe ri lila zwTshithuhu zwo nakaho. Rothe ri vha muṭa muthihi muhulwane – muṭa wa vhuthu, wa vhatu vha no hovhelela bilioni dza sumbe.

Rothe ri na vhomakhulukuku vhathihi. Ndi zwone, rothe ri vhatu vha puḷanete ya Lifhasi, rothe murango washu u fhano, Afrika Tshipembe.

(Tshiko: *World book: childcraft, vol 8:7*)

Kha ri ṅwale

Muṅwali u bula fhethu ha sumbe ho fhambananaho hune vhatu vha dzula hone. Hu buleni.

Bulani ṅdila ṅṅa dzine muṅwali a ri vhatu vha fhambana ngadzo.

Rothe ri fana kha zwifhio?

Kha ri vhale

Vhathu vhoṭhe vha lila zwiliwa, zwiambaro na vhukhudo ha u dzula ngomu. Fhedzih, a ri li zwiliwa zwi no fana. A ri ambari zwiambaro zwi no fana. A ri dzuli miḍini i no fana. Na miṭa yashu na yone yo fhambana.

Chloe ndi MuEskimo. U na miṭwaha ya malo. U dzula devhula ha Canada. Ene na vha muṭa wa hawe vha dzula fhethu hu no rotholesa li fhasini loṭhe nahone vha ambara zwiambaro zwo Tshithuwaho nga mikumba ya zwipuka uri vha dudelwe. Vha la mapfura a khovhe dza vhimbi u Tshithuela uri mivhili yavho i dzule i tshi dudelwa. Kale VhaEskimo vho vha vha tshi dzula kha dziigiloo kana madenndeni e a Tshithuwa nga mikumba ya zwipuka. Namusi vha dzula miḍini i no dudela.

John u dzula England. Na ene u na miṭwaha ya malo. O thoma u dzhena tshikolo a tsee na miṭwaha ya 3. U pfana na u la khovhe na matshipisi. U ambara yunifomo ya tshikolo nahone u ya tshikoloni nga baisigiri tshilimo. Bola i mu tanganya ṭhoho.

Ruth u dzula Isiraele, kha kibbutz, ine ya vha lushaka lwa bulasi. Ruth u na miṭwaha ya sumbe. Kha kibbutz, vhabebi na vhana a vha dzuli fhethu huthihi. Vhabebi vha dzula ṅuni ya vhaulwane ngeno vhana vha tshi dzula ṅuni ya vhana. Ruth u dzhena tshikolo tsha bulasini nahone u la lantshi tshikoloni.

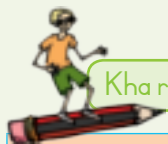

Adil wa miṭwaha ya fumiraru u dzula muḍanani wa Malaysia. Muḍana uyu u na ṅdu nthihi fhedzi. I vhidzwa u pfi ndi ṅdu ya mutapatila nahone i vha haya ha miṭa i no swika fuṭhanu. Miṭa i khetha ṭhoho ya ṅdu iyi ya mutapatila.

Kwi u na miṭwaha ya sumbe. U dzula sogani Botswana. U wela kha lushaka lwa Vharwa. Khotsi awe vha zwima zwipuka zwa ḡaka u Tshithuela tshisevho. Kwi u khou ya u dzhena tshikoloni tshi nai hositele hune mukomana wawe a dzhena hone. Zwino u khou guda divhazwakale yawe a tshi shumisa nyimbo na nganetshelo dzine vha muṭa wa hawe vha mu anetshela.

Kofi u na miṭwaha ya fumTshithuhihi, u bva muḍanani u re Ghana. U dzula ṅuni ya Ashanti na makhulu wawe na makhulukuku wawe. Afha muḍini Kofi u vhidza vhafumakadzi vhoṭhe "vhomme", nahone vhana vhoṭhe ndi dzikhaladzi na vhakomana na vharathu vhawe

Kha ri ṅwale

Dadzani thebulu iyi ni tshi shumisa mafhungomatsivhudzi a no bva kha mbuletshedzo dze na vhalala a fho ṅṭha.

Dzina na miṭwaha	Shango	Zwa mvelele yawe

Duvha:

Leibulani mepe ni tshi shumisa mafhungomatsivhudzi a tevhelaho:

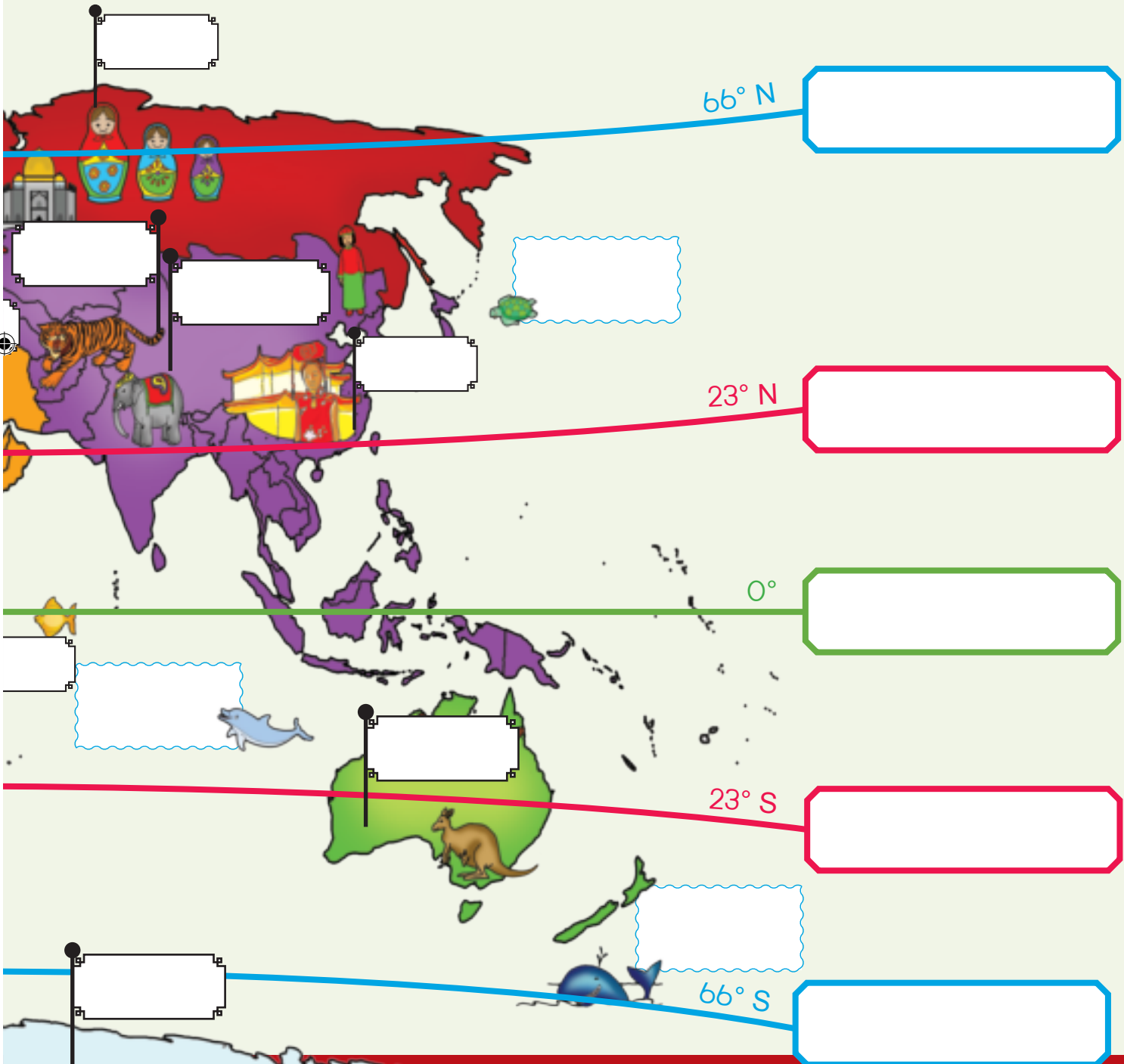
Malinganye ndi mutalo wa u tou humbulela u no mona lifhasi nga vhukati halo.

Tshipiki ya Dambatshekwa i 23° devhula ha malinganye.

Tshipiki ya Ngululu i 23° tshipembe ha malinganye.

Khangamutsho ya Devhula i anganganyelwa kha 66° devhula ha malinganye.

Khangamutsho ya Tshipembe i 66° tshipembe ha malinganye.

Mudedzedzi: Tsaino

Duvha

Khwizi ya mepe wa lifhasi

FHEDZISANI

Themo ya 4 – Vhege dza 3-4

29

Bulani shango li re kha tshipida tsha tshipembe ha Afrika.

30

Ndi ndou dzifhio dzi re na ngevhe thukhu: Ndogu dza India kana Ndogu dza Afrika.

31

Ndi danzhe lifhio line na tea u li wela nga tshikepe arali ni tshi khou bva Afrika Tshipembe ni tshi ya Australia?

32

Ndi ngani Somalia li tshi vhidzwa u pfi lunanga lwa Afrika?

28

Hayani ha "Mickey Mouse" ndi ngafhi?

27

Ni humbula mini nga hezwi: Phingwini dzi dzula Antarctica fhedzi?

26

Hu na mashango mangana Amerika Tshipembe?

25

Hu na mashango mangana kha la Afrika?

24

Danzhe la Atlantika na Danzhe la India a langana ngafhi Tshipembe?

23

Kharentsi (tshelede) khulwane kha la Yuropa ndi ifhio?

22

Ndi nga mini Zwivhingwi zwa Kangamutsho zwi sa omi nga phepho? Ndi nga mini Phingwini dzi sa omi nga phepho?

21

Lavhelesani Igloo kha la Greenland. Yo Tshithuwa nga mini?

20

Ni nga kona u sumbedza uri Vhubvaquvha ndi ngafhi?

19

Ni nga kona u sumbedza uri Devhula ndi ngafhi kha mepe?

18

Ndi Danzhe lifhio line na wela nga tshikepe uri ni kone u ya Amerika Tshipembe?

17

Ni nga kona u sumbedza uri Tshipembe ndi ngafhi?

Duvha: Tambani mutambo uyu na khonani. Monisani khoini. Arali ya wa nga thoho ni pfuka f'hethu huvhili. Arali ya wa nga mutshila ni pfuka f'hethu huthihi ni tshi ya phanda. Lavhelesani phindulo kha mepe.

THOMANI

1

Ni dzula shangoni lifhio?

2

Bulani shango [Tshithuhihi] la Afrika.

3

Tshaina vha amba luambo lufhio?

4

Bulani phukha mbili dza Australia?

5

Australia vha amba luambo lufhio?

6

Thawa ya Eiffel ni nga i wana ngafhi?

7

Bulani nthihi ya phukha t'hanu khulwane dza Afrika.

8

Phiramidi ni nga dzi wana ngafhi?

9

USA vha shumisa tshelede ifhio?

10

Tshinoni tsha lushaka tsha Afrika Tshipembe ndi tshifhio?

11

Musanda wa [a UnTshithues States of America] ndi ngafhi?

16

Ni nga kona u sumba uri Vhukovhela ndi ngafhi?

15

Shango li re na vhatu vhanzhisa lifhasini ndi lifhio?

14

Shango lihulwanesa kha lifhasi ndi lifhio?

13

Musanda wa [a Namibia] ndi ngafhi?

12

Musanda wa [a Brazil] ndi ngafhi?

Mvelele nnzhinnzhi

Themo ya 4 – Vhege dza 3–4

Zwino ni khou ya u Tshithua tshodisiso nga inwi mune.

Fhano Afrika Tshipembe ri na mvelele dzo fhambanaho khatihhi na vhurereli ho fhambanaho. Tshithuani inthaviyu na muñwe muthu ane vhurereli hawe ha vha ho fhambana na hanu. Vhudzisani uyu muthu mbudziso dzi re kha thebulu i re afho fhasi, ni kone u dzhenisa phindulo kha kholomo i re kha tshanda tsha u la.

Vhurereli uhu hu rabela nnyi?	
Hu rabeliwa ngafhi?	
Vhatu vha rabela kangana?	
Hu vha na vhuṭambo, zwimima kana tshumelo nngana?	
Vhatu vha ambarela vhuṭambo uhu nga ndilade?	
Vhanna na vhafumakadzi vha rabela vhoṭhe?	

Nangani shango iTshithuhihi ni gude zwinzhi ngaḷo nga u wana phindulo dza mbudziso idzi.

Ilo shango li ngafhi – kha dzhangho lif hio afho mepeni wanu? Swayani shango ilo afho mepeni.	
Dziñwe dza sialala dza afho fhethu ndi dzif hio?	
Ndi afhio mañwe mafhungomatsivhudzi e na kona u a wana a no takadza?	

Madadzisi

Kha ri riwale

Humbu

Taki

Andani

Fhedzisani mbambedzo idzi.

Humbu u na maluvha manzhi.

Vhurukhu ha Humbu ndi vhu lapfu.

Taki u na maluvha .

Vhurukhu ha Taki ndi .

Andani u na maluvha .

Vhurukhu ha Andani ndi .

Shumi

Pande

Dembe

Shumi ndi mulapfu.

Shumi u na bugu kuhulwane.

Pande ndi .

Bugu ya Pande ndi .

Dembe ndi ene .

Bugu ya Dembe ndi .

Ndi na tshelede thukhu.

Uyu mushonga u a vhanha.

Uyu ene u na tshelede .

Uyu mushonga wone u a .

Uya ene u na tshelede .

Muyu mushonga wone u a .

Haya ndi mañwe madzadzisi ane na di te a u a sedzavho.

ntha

nthantha

nthanthantha

mutswu

mutswumutswu

mutswumuswutswumutswu

kule

kulekule

kulekulekule

tsini

tsinTshithusini

tsinTshithusinTshithusini

Kha ri vhale

MAFHUNGO A VHANA

Mutukana wa tshikolo wa minwaha ya t̄ahe (9) u wana muthu wa u thoma

15 Thangule 2008

CRADLE OF HUMANKIND, Afrika Tshipembe – Matthew Berger wa minwaha ya t̄ahe o gidimedza mmbwa yawe, Tau, vhukati ha mahatsi malapfu fhano Maropeng linwe duvha nga mats Sheloni. A piringedzwa nga danda a kungulutshela kha tshTshithuumbulwa tsha akhio lodzhi tsha ndeme. "Baba, ndo wana masalela/fosiji!" Ndi Matthew a no ralo a tshi amba na khotsi awe, Dokotela Lee Berger, vhe vha vha vhe kha fulo la u t̄oda marambo a vhomakhulukuku washu vha kale zwa minwaha i swikaho fumbili.

Matthew we a vha o fara masalela a mutukana a re 1,27 metere nga u lapfa, we a vha a tshi tou fhira Matthew nga maduvha a si gathi musa a tshi lovha. Musi Dokotela Berger vha tshi sendela u vhona tshivhidzelwa, vho go mangadzwa nga u vhona mutukana wavho o fara gambakamba la hominidi.

Ri shumisa zwTshithuangi [zwi ngaho hezwi] musa ri tshi engedza maipfi a u fhedzisa zwe vhathu vha amba

"A thi kholwo! Ndo pfa ndo tou oma," Ndi dokotela Berger vha tshi amba nga murahu, "Nda tou nga ndi sa fa [nga u ganuko]."

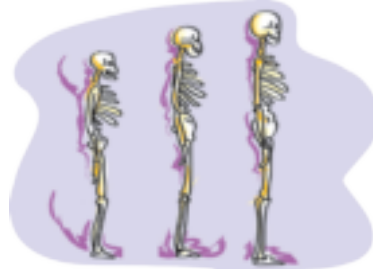
Dokotela Berger na vhanwe vha t̄odisi ngavho vha bvaho YunivesTshithuhi ya WTshithuwatersrand ngei Johannesburg vho vha vho no gliwana zwTshithuhu zwinzhi zwa muangarambo wa mutukana uyu, hu tshi katelwa na dethele. Vha khou humbulela uri hu na khonadzeo ya uri vha hawe vho vha vha khou ka madi na uri dzi riwe phukha dze dza vha dzi tshi khou vha zwima dzi tshi vha kombetshedza u

sendela lumemeni zwe zwa vhanga lufu nga u wela kha mulonga wo tsaho u swika kha mTshithuhara dza 30 u swika 45.

Dokotela Berger na thimu ya vhorasaintsi vho ri masalela o sumbedza uri mutukana o vha e lushaka lwa dzihominidi. Dzhominidi ndi vhomakhulukuku wa vhatu na mariwe mashaka a tsini a vhatu.

Vhorasaintsi vho nea lushaka ulwo dzina la Sediba (line la vha ipfi la Tshisuthu li ambaho tshisima). Lushaka ulu lwo vha lu tshi tshimbila lwo tou tswTshithuTshithui nga milenzhe milapfu sa vhatu fhedzi lu tshi di gonya miri. Lwo vha lu na mano matuku na tshifhatuwo tshi fanaho na tsha vhatu vha ano maduvha, fhedzi milenzhe yo vha i ya tshikale na maluvhi a hone e matuku vhukuma. Ngudo dza vhorasaintsi dzo sumbedza uri lushaka lwa Sediba lwo tshila minwahani ya 1,78 miliyoni u ya kha 1,95 miliyoni yo fhiraho.

Duvha:

Kha ri n̄wale

Mutukana na mmbwa yawe vho tumbula mini?

Ri zwi divha hani uri khotsi awe vho vha vho mangala? Ndi ngani vho vha vho mangala?

Masalela/fosili ndi mini?

Sediba zwi amba mini? Ni vhona u nga ndi ngani vho vhidza masalela/fosili uri Sediba?

Lushaka lwa Sediba lwo vha lu tshi fana nga ndilade na vhatu?

Lushaka ulwu lwo vha lwo fhambana hani na vhatu?

Didzhieni ni Matthew Berger wa miṅwaha ya t̄ahe. Dzhenisani zwe zwa bvelela ilo divha kha dayari.

Dayari

Duvha:

Namusi ndo vha ndi tshi kh̄ou tshimbila na mmbwa yanga Tau

Ri dzula kha pulanete ine ya dzulela u shanduka, nga huriwe tshanduko dzi vhangwa nga zwiito zwa mupo, zwi ngaho midzinginyo na mutshimbili wa madanzhe. Fhedzi inwe tshinyalelo i vhangwa nga vhathu, nga kha tshikafhadzo ya milambo na madanzhe na u tshinyadza madaka a mvula. Tshanduko idzi dzotlhe dzi Tshithua uri ri xeelwe nga zwiTshithuhu zwine vhana vhanu a vha nga do dovha vha zwi vhona, zwi ngaho zwa madaka a mvula kana phukha khulwane dzi ngaho sa didingwe la Bengal, line la khou ngalangala. Ri tea u tsireledza vhufa hashu u Tshithuela mirafho ya matsshelo – vhana na vhaduhulu vhanu.

Luŋingo: +1-615-668-5422 Imeili

workbookpedia

Linki dza tshihagu Fhethu ha vhufa ndi mini? Huriwe fhethu ha vhufa Lushaka lwa vhatu lwo thoma Afrika Tshipembe Robben Island ndi fhethu ha vhufa

Fhethu ha vhufa ndi mini?

Vha UnTshithued *Nations Education and Science Organisation* (UNESCO) vha humbela mashango uri a bule fhethu hune ha vha ha ndeme kha mashango ayo uri vha kone u hu tsireledza. UNESCO iThathuvha fhethu afho, nahone arali hu ha ndeme lwo teaho, UNESCO i hu ta sa fhethu ha vhufa ha lifhasi. Afrika Tshipembe hu na fhethu ha vhufa ha malo.

Robben Island ndi huriwe ha hone. Huriwe ha ndeme ndi *Cradle of Humankind*, he vhorasaintsi vha ri muthu wa u thoma u bva hone.

Ndi ngani fhethu afha hu ha ndeme?

Masalela/fosili o wanala phakhoni fhethu hu re mukononi wa Gauteng na North West, tsini na dorobo ya Krugersdorp. Hu tendiwa zwa uri marambo ayo ndi a zwipuka zwi no nga vhathu zwe zwa vha zwi tshi dzula shangoni.

Masalela/fosili o wanala hani?

Vhorasaintsi vho thoma u bwa masalela a zwTshithuumbu zwi no rangela divhazwakale nga vho 1890, musi we vhabwi vha migodi vhe vha vha vha khou toda musuku vha vha khou enda vha tshi wana masalela/fosili nga fhasi. Vhorasaintsi vha wana masalela a miangarambo ya zwi ngaho vhathu zwe zwa tshila lifhasini miwahani ya dzimilioni yo fhiraho.

Duvha:

google

Vhufa ndi mini?

Utoda

O tshila lini?

Nga 1947, Dokotela Robert Broom o wana dethele la tshivhumbwa tsha tshisadzini tsha mualuwa, tshe tsha tshila tshi tshi divhazwakale tshi ngaho muthu, tshine tsha vhidzwa u pfi *Plesianthropus transvaalensis* ngei mapakoni a Sterkfontein. Vhathu vho kongelwa u humbula dzina ili, zwenezwo vha tshi nea dzina la: Vho Mrs Ples.

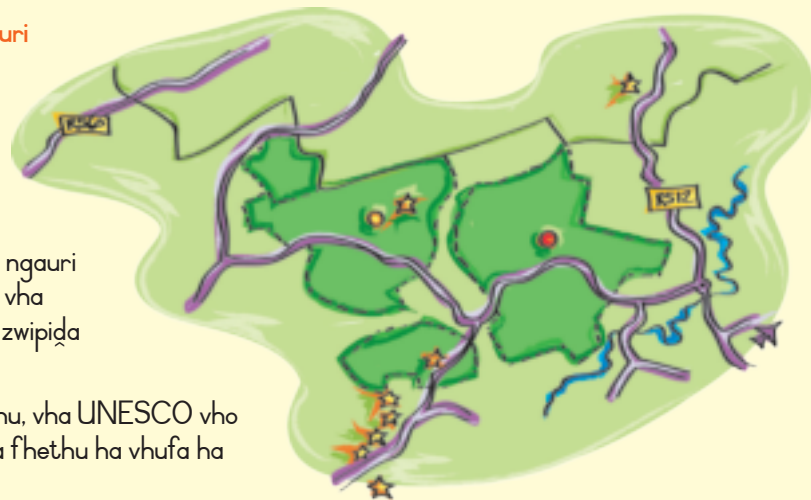
Tsho tshila lini?

Mrs Ples tsho tshila miwahani ya dzimilioni yo fhiraho, hu sa athu tumbulwa mulilo kana zwishumiswa zwa u thoma zwa tsimbi zwi sa athu Tshithuwa. Vhorasaintsi vha tenda uri idzi hominidi dza vha hu vhomakhulukuku wa vhatu vha zwino na uri murafho wa vhatu wo bva hanefha fhethu. Ndi ngazwo afha fhethu hu tshi pfi *Cradle of Humankind*.

Vhuwe vhuṭanzi vhune ra vha naho ha uri vhatu vha u thoma vha bva Afrika ndi vhu fhio?

Nga 1995, muwe rasaintsi, Ronald Clarke, o tumbula masalela a iwe hominidi hanefha fhethu. Miangarambo iyi yo vha Tshithushi pfi *LTshithutle Foot*, nga uri vhorasatshithusi vho bwa muangarambo, vha thoma nga u wana marambo a lwayo kha zwipida zwe vha wana.

Nga iwambo wa ndeme ya vhutumbuli uhu, vha UNESCO vho mbo gi ta afha fhethu tsini na mapako sa fhethu ha vhufa ha lushaka nga 2000.

Kha ri n̄wale

Ambani nga mbudziso idzi ni na khonani yaṅu, ni kone u n̄wala phindulo zwickhalani zwe na n̄wala.

Fhethu ha vhufa ndi mini?

Ndi ngani *Cradle of Humankind* hu na ndeme kha riṅe sa vhathu vha Afrika Tshipembe?

Kha ri n̄wale

Vhalululani atikili ya gurandḁa i no amba nga Matthew Berger na muvhigo wa inthanete u no amba nga *Cradle of Humankind*, ni Tshithue phositarara ya u kungedzela Fhethu ha Vhufa ha L̄ifhasi *Cradle of Humankind*.

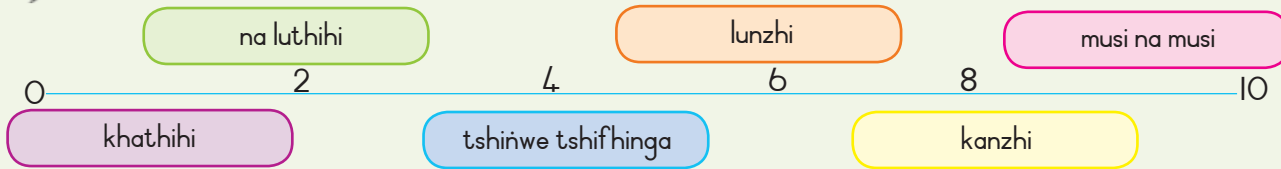
Olani phositarara. Phositarara yaṅu i tea u Tshithua uri vhathu vha t̄ode u dalela *Cradle of Humankind*, na zwenezwo shumisani luambo lwa u kwengweledza na zwif anyiso.

Zwinzhi nga luambo...

Ambani nga maḡadzisi a nyanzelo ni na khonani yaḡu. A ri vhudza uri zwTshithuhu zwi Tshithuea lungana. Sikani mafhungo ni sumbedze uri liḡwe na liḡwe lao li amba mini. Ni kone u riwala mafhungo kha thebulu i re afho fhasi.

Nyanzelo	Zwine nda Tshithua
musi na musi	
kanzhi	
lunzhi	
tshiḡwe tshifhinga	
na luthihi	
nani	

ḡwalani mafhungo ane a tḡalutshedza nyTshithuo nga u shumisa maḡadzisi a nyanzelo.

- Tshifhinga tshotḡhe nga matsheloni
- Tshiḡwe tshifhinga nga masiari
- Luthihi nga vhege
- Musi na musi vhusiku
- Musi tshikolo tsho vala ndi anzela
- Nga matsheloni ndi anzela
- Nga Mugivhela nga madekwana ndi dzulela
- Vhuria a thi _____ na luthihi

AmbigwTshithuhi Mafhungo aya mavhili a na tḡalutshedzo mbili. Shumani na khonani u wana zwine a amba. Olani tshifanyiso ni tshi sumbedza tḡalutshedzo ya ambigwTshithuhi ya liḡwe na liḡwe.

Munna o limisa vhatukana tsimu.	Munna o rwa riwana nga uri o kambwa.

U pulana phamfulethe

Kherulani siatari la seli ni li pete ni Tshithue garaṭa ya burotsha ya Z.
Sikani burotsha ni kungedzele *Cradle of Humankind*.

Ni ḡo tea u vhalala siatari la inthanete u Tshithuela u wana mafhungo. Siatari la u thoma li tea u sumbedza fhetu afha na lifurase li no kunga kana tshilogeni. Kha linwe na linwe la masitari ayo olani tshifanyiso ni riwale tthalutshedzo ya zwine vha ḡo zwi vhona.

Ni elelwe u katela:

- diresi ya fhetu afha,
- mbadelo dza u dzhena, na
- zwifhinga zwa u vula.

Dizainani khavara ya nga phanda.

1

Nwalani mafhungomatsivhudzi o teaho.

2

Nwalani mafhungomatsivhudzi o teaho.

3

Nwalani mafhungomatsivhudzi o teaho.

4

Nwalani mafhungomatsivhudzi o teaho.

5

Nwalani nomboro dza vhukwamani na direse.

6

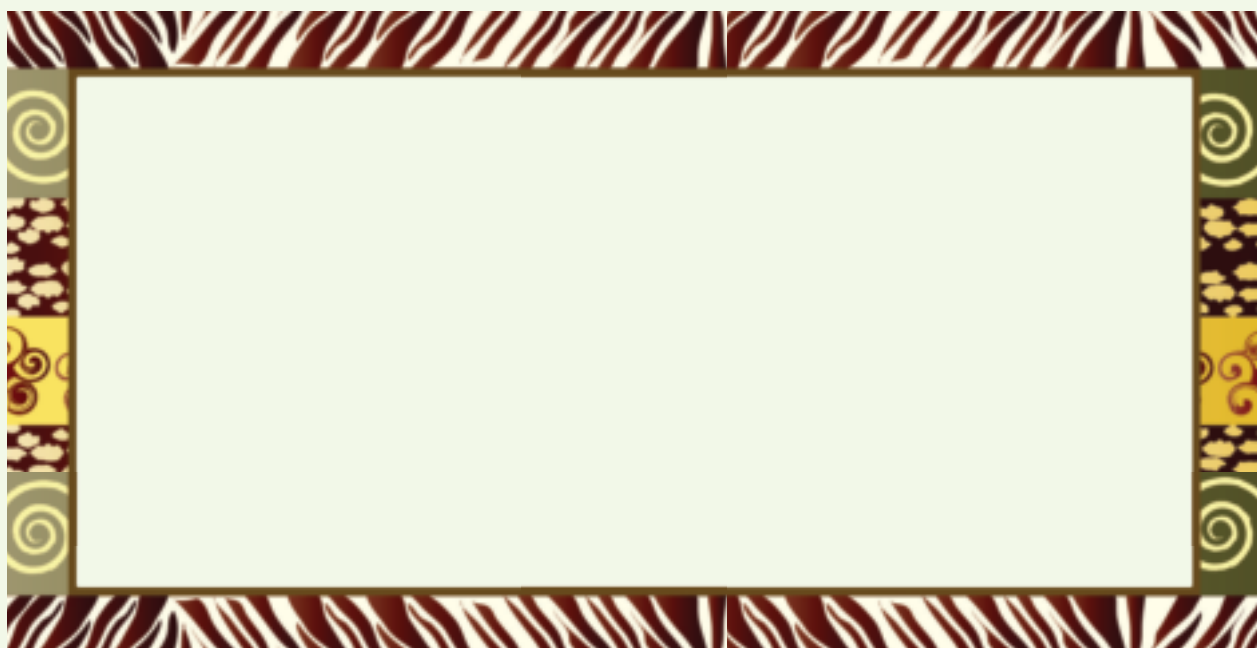
SIATARI LA NGA NDA: petelani phanča

1

SIATARI LA NGAMURAHU: Zwa mafhungomatsivhudzi nga u angaredza sa nomboro dza founu, ġirese na ġirese ya imeiji

6

5

2

3

4

Z
w
i
r
e
n
g
o
m
u

Thero ya 8: Vhukonani na u vhavhalelana

Themo ya 4 - Vhege dza 5 - 8

Vhege 2 - 6: Tshifhinga tsha zwiṭori

113 Guru la laiburari 102
U vhala mariwala a nganetshelo.
U rera nga mbudziso dzi no kwama mariwala a nganetshelo.

114 Ndi nnyi ane a khou la bugu dzashu? 104
U vhala mariwalwa a nganetshelo.
U rera nga magumo o fhambanaho a tshiṭori.
U ita litambwa nga magumo a tshiṭori a li netshedza.
U ṅwala nga magumo oneone a tshiṭori.

115 Vhege ya Bugu 106
U fhindula mbudziso dzi no kwama mariwalwa a no amba nga vhege ya bugu.
U ṅwala tshinwalwa tsha dayari a tshi anetshela tshiṭori.
U ṅwala mafhungo e kha khanedza.

116 U ṅwala tshiṭori tshanu inwi mune 108
U shumisa mepe wa mihumbulo kha u pulana u ṅwala tshiṭori a tshi sedzesa vhaanewa, puloto, fhethuvhupo na zwiitei.

117 Vhana vha ya u gammaba 110
U vhala mariwalwa a nganetshelo.
U topola pfanywa dzi re mariwalwani.

118 U tandula sananga 112
U fhindula mbudziso dzi no kwama tshiṭori tsha bambiri la u shumela lo fhiraho.
U livhanya mafhungo a tshivhangi na mvelelo.
U ṭanganya mafhungo a tshi shumisa maṭanganyi.
U ṅwala phara ya u ṭalutshedza i no amba nga tshenzhemo ya sonanga.

119 U pofula a ho ngo nnyima phanda 114
U vhala nganeavhutshilo.
U dubekanya zwiitei zwe zwa bulwa kha nganeavhutshilo.
U ṅwala dzina lawe kha bureili a tshi shumisa tshati ya alifabethe.

120 Ri lavhelesa luambo 116
U livhanya maiti na zwifanyiso zwo teaho.
U topola maiti, maḡadzisi na thangelavhuimo.
U rera nga nyambahuvhili dza phani.

Vhege 7 - 8: Zwiendo zwa vhana

121 U si ntambele mananga 118
U vhala tshirendo.
U ita litambwa la tshirendo.
U topola maipfi a re na raimi tshirendoni.
U sedza maipfi kha dikishinari a rekhoda zwine a amba.

122 U elekanya nga phukha dza sananga 120
U vhalela tshirendo ṅṅha.
U ṭalutshedza zwiito zwa ṅḡou
U fhindula mbudziso dzi no kwama tshirendo.
U ṅwala tshirendo tshawe ene mune nga zwiito zwa tshipuka.

123 Cidyavhathu la tshiṭuhu 122
U vhala tshirendo.
U fhindula mbudziso dzi no kwama tshirendo.
U ita litambwa la tshirendo.

124 Dziḷimeriki 124
U vhala dziḷimeriki.
U fhindula mbudziso dzi no kwama ḷimeriki.
U ṅwala ḷimeriki ya ene mune.

125 U diphina nga vhurendi 126
U vhala tshirendo.
U fhindula mbudziso dzi no kwama tshirendo.

126 Ndi ṅwaha Muswa 128
U vhala tshirendo.
U fhindula mbudziso dzi no kwama tshirendo.
U ṭalutshedza zwithu zwe a guda na zwe a zwi kona kha ṅwaha.
U ṭalutshedza pulane dza ṅwaha u ḡaho.

Kha ri vhale

"Hu si kale hu do vha hu Vhege ya Bugu", ndi Vho Mme Maharaj. Roli na kilasi yothe vha mbo dzula tswititi vho takala. Vhege ya Bugu zwi amba mitatısano na a u ya laiburari ya doroboni na u vhala zwiłori zwinzhi.

"Uno řwaha thero ya Vhege ya Bugu i amba nga vhutshilo ha daka," ndi Vho Maharaj. "Zwino ri khou ya u ola dziphosıtara na řwala zwiłori nga phukha dzi re khomboni nahone dzine dza nga ngalangala. Ni kha di zwi humbula, ro amba ngazwo zwithu vhege yo fhelaho." Vha sumba zwińwe zwiřanyiso zwo nambatedzwaho luvhondoni.

"Dzińwe phukha dzi khomboni ngauri vhathu vha a dzi zwima vha tshi tođa mikumba yadzo," ndi Roli a no ralo, ane a dzulela u diřva zwothe. "Nga huńwe dzi a fa ngauri a dzi koni u wana zwiłiwa zwo teaho."

"Ni khou amba ngoho, Roli," ndi Vho Mme Maharaj vha no ralo. "Zwino, vhana," vha isa phanda, "thomani u amba nga phosıtara na zwiłori zwa zwi no kwama tshaka idzi dza phukha."

Vhańwe kilasini vha ola dzipanda na zwiřhingwi. Vhańwe vha ola tshugulu na nngwe. Vhańwe vha ola *dodo* na *quagga* ya Afrika Tshipembe. Fhedzi vhunzhi havho hu tshi katelwa na Roli – vha řwala nga dainaso. Hu si dainaso ińwe na ińwe ya kale, ya tshipentshela. Vha řwala nga ha *iguanodon*, ye vha guda ngayo vhege yo fhelaho.

Roli a kona u elelwa tshifanyiso tsha guru zwavhudivhudi. Lo vha li na milenzhe mivhili mipfufhi ya phanda na mutshila mudenya mupfufhi. Kha milenzhe hu na zwikunwe zwiłanu zwa zwigiligida. Lo vha li na minwe mitanu kha tshanda tshińwe na tshińwe na gunwe la thodzi ya mipfa. Iguanodon i la miri – na zwothe zwi itwaho nga miri.

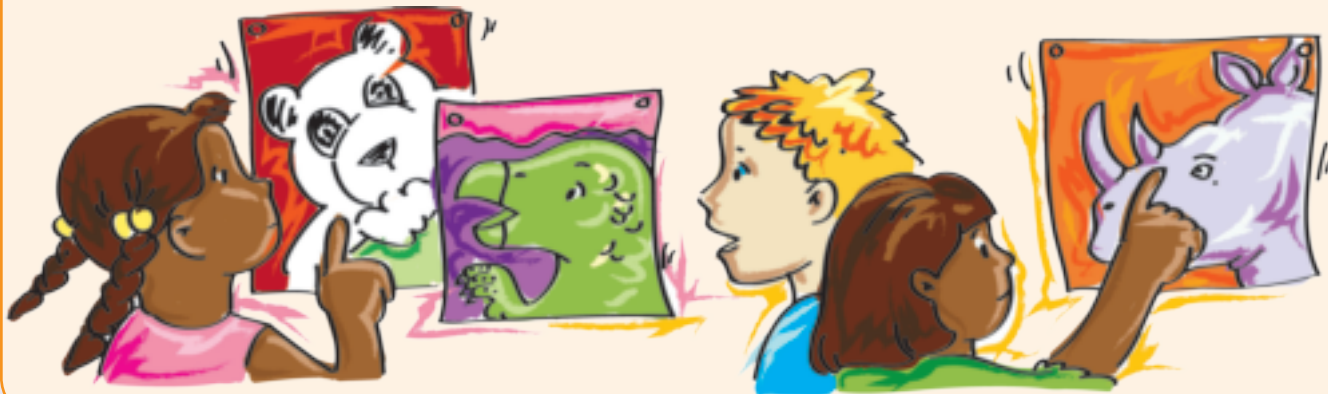
Zwikolo zwothe tshitshavhani zwa dzhena vhuřamboni ha Vhege ya Bugu ya laiburari ya afha doroboni. Vhege dzi si gathi musi vhuřambo vhu sa athu swika, vhana vho vha vhe ngomu vha tshi khou řwala zwiłori na u ita phosıtara dzine dza do rumelwa laiburari.

 Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwiřanyiso na thohwana ni lingedze u humbulela uri mańwalwa aya a nga vha a tshi amba nga mini.
- Tshimbizani mačo kha siřari ni wane uri ni do vhala nga mini.

 Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala.
- Arali ni sa pfesesi tshipida tshigede tshi vhaleni hafhu nga u ongolowa. Tshi vhaleni nřha.

Musi ilo duvha li tshi swika phositara na zwiitori zwa taniwa laiburari, vha kilasi ya Roli vha vhuthana bisini ya tshikolo vha takuwa. Lo vha li duvha li sa rotholi zwone la vhuria nahone hu na muya.

Musi vha tshi swika, vhana vha thoma nga u toda hune phositara dzavho dza vha hone.

"Yanga kheyi" ndi Roli. Yo vha i tshi sumbedza dainaso i no khou sea i na liluvha li no khou nembelela mulomoni, zwi tshi sumbedza lushaka lwa dainaso lu no la zwimela.

"Tshitori tshanga tsha tshivhingwi tsha khangamutsho (phola) khetshi," ndi Linde.

"Nne zwe nda n'wala nga tshugulu khezwi!", ndi Thamba a tshi dihudza.

Musi vhana vhothe vho no swika, Mufumakadzi Vho Mbuvha, muhulwane wa laiburari vha ri, "Ndi khou toda ni sumbedza tshimangadzo."

Vhana vha dzula fhasi vha mangala uri hu nga vha hu tshimangadzode. Ha vulea vothi ha dzhena tshivhingwi tsha khangamutsho tsho ambara ludzhasi lwa u naka lwa zwihaswa, ha tevhela ndau na panda. "Ndi zwa vhukuma!", ndi vhana vha tshi zhamba. "Hai, hai," hu amba muwe.

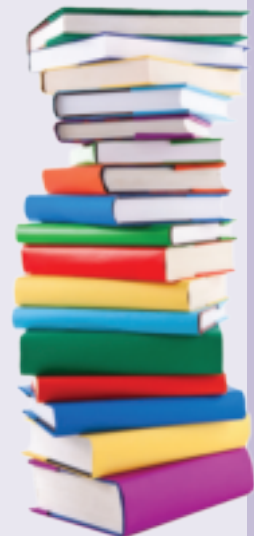
"Vho tou ambadziwa. Ndi vhatu vho tou ambadziwa."

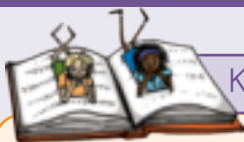
Tshivhingwi tsha khangamutsho tsha tshina nyana tshi tshi ya ngei na ngei. Tsha mona tshi tshi khada vhana vhothe.

Ni na Vhege ya Bugu tshikoloni tsha vheive kana doroboni ya hanu? I a takadza?

- ❖ Roli o bula zwiitisi zwiwhili zwa u ngalangala ha phukha. Ndi zwifhio?
- ❖ Dodo na quagga dzo no ngalangala kana dzi khomboni ya u ngalangala. No no vhuya na dzi vhona?
- ❖ Roli o vha a tshi takalela mini kha Vhege ya Bugu?
- ❖ Dzina la dainaso ine vhana vha i divha ndi lifhio?
- ❖ Ndau dzi nga ngalangala? Ndi ngani ni tshi ralo?
- ❖ Maipfi o swifhadzwaho a amba mini? Rerani na muwe nga inwi.

Kha ri vhale

Mufumakadzi Vho Mbuva vho vha vha khou dilugisela u thoma u vhala tshitori musi vothi li tshi mbo di phamu, ha bvelela tshithu tshi khou dzungudza thoho i tshi ya hangei na hangei.

"Hezwi zwo naka, ngoho!" ndi muñwe wa vhagudisi.

"Hei khositshumu yo dinakela!"

"Yoo, vhonani! Ndi vhana vha no ralo. "Ndi *iguanodon*."

"Ndi zwa vhukuma!" ndi Mufumakadzi Vho Mbuva "Dainaso!"

Vho pfa vho mangala nyana ngauri vho vha vha si tsha elelwa uri vho vhuya vha oda khositshumu ya dainaso.

Dainaso ya ratha ntha ha vhana i tshi nga hu na muñwe muthu ane ya khou mu toda. Ya ta Roli a re murahuru. Ya thamuya i tshi ya khae ya mu khada.

"Haloo!" ndi Roli a no ralo.

Vhana vhothe vha vho toda khada dainaso zwino, zwenezwoha ya mbo mona yo tharamudza tshanda tsha makwanda. Dainaso ya kona u dzula fhasi tsini na Roli. Ya alamula, ya vhea thoho kha marimba ya edela. Roli a lingedza u tsivhudza Vho Mbuva nga dainaso iyi i re tsini nae, fhedzi vha ri a thome a ime u swika vha tshi vhala tshitori tsha tshivhingwi tsha khangamutsho.

Roli o vha a sa koni u thetshesela tshitori ngauri ho thoma u pfala mibvumo i mangadzaho i tshi bva kha heli dithu li re tsini nae. Dainaso yo vha i tshi khou hona i tshi honela ntha na ntha. Vhothe vha rembuluwa vha lavhelesa khayoy.

"Ni songo vha na ndavha nayo," ndi Vho Mbuva vha no ralo.

Tshitori tsha vhuya tsha fhela u vhaliwa dainaso ya sala i tshoo yo edela. Vhana vhothe vha takuwa vha thoma u tala bugu dzi re afha laiburari, Vho Mbuva vho vha vha tshi khou sumbedza vhana bugu ya zwinoni, musi vha tshi pfa ipfi ngei murahu. Ho vha hu thoho ya tshikolo.

"Pfarelo" ndi thoho ya tshikolo vha no ralo.

"Ndo vha ndo tea ndo tavhanya u swika. Zwo tshimbila zwavhudi? Ndi khou vhona khositshumu dzo swika."

"Izwoha," ndi Vho Mbuva, vho mangala, "arali hu uri a si vhone vho ambaraho khositshumu ya dainaso, ndi nnyi o i ambaraho?"

Iguanodon yo tshila mirwahani ya miliyoni dza 130 yo fhiraho, i tshi la zwimela, i tshi lemela kg dza 2000, i na vhulapfu hu no hovhelela mithara dza 3 kha khundu na mithara dza 6 u swika kha dza 10 nga vhulapfu. Dzina layo lo bva kha mago ayo a no nga a tswina ya iguana (mbulu).

"A thi ri ndo lingedza u vha vhudza," ndi Roli a no ralo. "Ndo zwi divha uri a si muthu o tou ambadziwaho."

"Ee!" ndi muṛwevho nga fḥala, a tshi sumba tshipida tsha shelefu ya dzibugu. Dainaso yo vha i khou la bugu i no pfi *Great Oceans and Rivers of the World*.

Zwino Roli a lingedza u talutshedza. "Ndi *iguanodon*," u khou vhudza Vho Mbuḥva. "Dzi la zwimela na mabambiri ngauri a itwa nga thanda nahone thanda dzi bva kha miri, miri ndi zwimela. Ndi ngazwo i tshi pfana na mabambiri".

Vhana vha sedza dainaso i tshi khou la Ndimā ya Vhurathi yoṭhe ya bugu i no amba nga maḍanzehe. "Maḷoo," ndi Vho Mbuḥva vha no ralo, "hezwi a zwi takadzi." Dainaso ya vhona thulwi ya bugu ntswa dza zwiṭori. Khavara dza mivhalavhala dzo vha dzo oma dzi tshi penya. "Kheruu!" ndi dainaso. "Kheruuu!" Bugu ya u thoma ya tshiṭori ya mbo zhuvhulwa nga ṭhaha dzayo khulu.

Vhathu vhoṭhe vha lingedza u vhamba maano ane vha nga khada iyi dainaso ngao.

Kha ri ite nyito

A huna ane a ṭoda dainaso i tshi la laiburari yawe. Vhana vha tshiṭorini itshi vha nga ita mini uri dainaso i ṭutshale kule na laiburari? Rerani nga hezwi ni kone u tambela kilasi litambwa la mihumbulo yanu.

Kha ri ṛwale

Musi no no ṭalela matambwa o fhambanaho, dzhiani tsheo ya uri la khwiṇesa ndi lifhio ni ṛwale thasululo. Zwino ni ḍo kona u vha no wana kufhelele (magumo) kwa tshiṭori tsha *Guru Laiburari*.

Blank lined writing area for student response.

Kha ri n̄wale

Elekanyani nga tshiṭori itshi. Fhindulani mbudziso idzi.

Ho vha ho dzudzanywa nyito dzifhio dza Vhege ya Bugu?

Kha ri ite nyito

Iguanodon i vhonala nga n̄dilade? Vhalani ṭhalutshedzo i re tshiṭorini ni i ole.

[Blank writing area for the second question]

Kha ri n̄wale

N̄walani manweledzo a tshin̄walwa tsha dayari ni tshi ṭalutshedza zwe zwa bvelela laiburari namusi. Ni zwi n̄wale zwi kha muthu wa u thoma ni tshi shumisa "N̄ne" nahone zwi kha tshifhinga tsho fhiraho.

Dayari yanga

N̄amusi laiburari yashu h̄o dzhena guru la thoma u la bugu.

[Lined writing area for the third question]

Ambani na khonani yau nga thebulu iyi, ni i shumise kha u ita ndowendowe ya u vhumba mafhungo a re kha khanedza ni tshi shumisa **a** na **ha**.

Nne	a	thi	takaleli ragibii.
Inwi		ni	pfuki bada roboto yo tswuka.
Vhone		vha	tambi bola.
Wone		u	anwi mitshelo i no difha.
Yone		i	ini vhuria.
Tshone		tshi	kudzeli makumba
Zwone		zwi	fhufhi zwi zwinzhi.
Ene	ha		lengi u swika tshikoloni.

Zwino nwalani khwethedzo ya maipfi a tevhelaho.

nga mini	ndi iwe	ndi itsho	ndi afho	ndi iyo
<i>ngani</i>				
nga iwe	tshenetsho	tshenetshi	mu mini	tshi mini

Zwino shumisani maipfi a re kha thebulu iyi kana manwevho ane na a divha kha u n'wala mafhungo a re na khwethedzo. Ro dzula ro ni itela la u thoma.

U bva tshetsho tsho a tuwa ha athu dovha a vhuya.

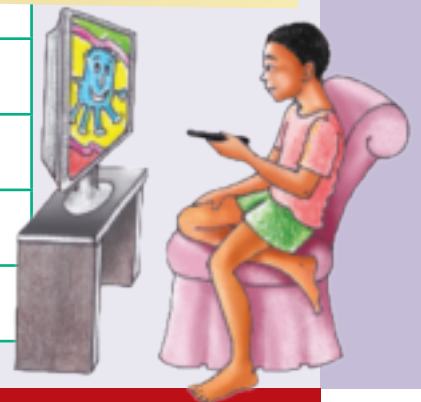

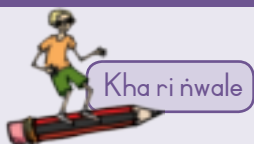

Ri lavhelesa khwethedzo

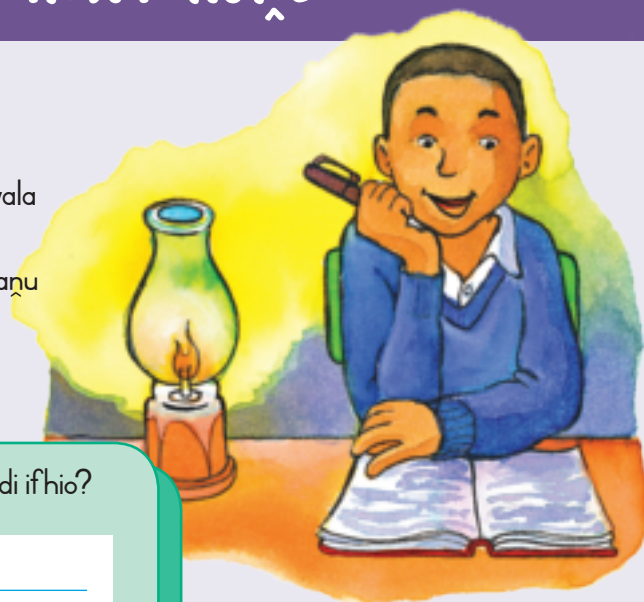
Khwethedzo ya maipfi i vhumbiwa nge na tanganya maipfi mavhili a vhumba ipfi liswa.

U n̄wala tsh̄tori tshan̄u inwi mun̄e

Pulana u n̄wala tsh̄tori kana lungano. Thomani nga u n̄wala mihumbulo yan̄u kha mepe wa mihumbulo u tevhelaho. Shumisani mepe wa mihumbulo kha u n̄wala tsh̄tori tshan̄u kha siat̄ari li tevhelaho.

Vhaanewa ndi vhoneyi?

Puloto ya hone ndi ifhio?

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse musi ni tshi pulanela u n̄wala
- N̄walani mvetamveto
- Humbelani khonani yan̄u uri a ni dzudzanyele yone
- Vusuldzani mañwalwa an̄u ni shandukise he zwa tea
- Zwo no ralo, ni kone u i n̄wala nga vhuronwane buguni yan̄u.

T̄hoho ya tsh̄tori tshan̄u ndi ifhio?

Fhethuvhupo ndi hufhio?

Ndi mini tshi no bvelela u thoma?

Hu bvelela mini tshi no tevhela?

Tsh̄tori tshi fhela nga ndila ifhio?

Duvha:

A large writing area with a green vertical bar on the left and horizontal blue lines for writing.

Kha ri ambe

- ❖ Phambano khulwane vhukati ha zwimamisi na zwickokovhi ndi ifhio?
- ❖ Ni nga kona u bula zwickokovhi zwingana?
- ❖ Vhudzani kilasi yanu nga zwa musu ni tshi tlangana na tshikokovhi.

Kha ri vhale

Vusi u khou tshimbila murahu ha khonani yawe Nдавhe, ane a khou zipulula zipi ya dennde. Vusi u a thamuwа o tshuwa nge a pfa khonani yawe a tshi tzhema lutzhemo lu no shavhisa na malofha, Vusi a thulana na Ndivhu a re murahu hawe.

"N...n...nowa!" hu tshema Nдавhe, a tshi humela kha Vusi nga tshamurahu.

Khotsi a Vusi, Vho Musoma, vha swika vha tshi gidima vha tshi bva vhe muliloni wa henefho he ha gammabiwa hone. "Ni zwi divha nga mini uri ndi nowa?" vha vhudzisa, vha tshi khou lingedza u dzumba uri vha khou setshelela zwenezwi vho lavhelesa avha vhana vhararu vha no khou tetemela.

"Lulimi lwayo lu khou munedzamedza lu tshi bva mulomoni, Baba, nahone i nga tswina khulukhulu!" ndi Vusi a tshi femeleka.

"Imani nothe henefha, ndi kha di ya u dzhia thotshi yanga ngei dzhipini. Thamusi a si nowa."

Ndivhu a kwama Nдавhe kha shada. "Zwi nga itea hani uri i si vhe nowa? Hu na tshinwe tshipuka tshine tsha munedzamedza lulimi lu tshi bva mulomoni watsho?" u a vhudzisa.

Nдавhe na Vusi vha dzungudza dziyhoho. A vha na thalutshedzo yazwo.

Vho Musoma vha vhuya na thotshi vho i fara nga tshinwe tshanda ngeno kha itshi tshinwe vho fara fosholo. Vha vhidza Vusi uri a de khavho.

"Vusi, kha fare thotshi u itela uri ndi kone u fara zwavhudi hei fosholo," vha ralo.

"Khezwi vha tshi vhidza nne, Baba?" hu vhudzisa Vusi nga kuipfi kutukutuku.

"Ni songo vhilahela; hu do thoma u ya nne u ya u sedza hetsho tshikokovhi."

Vha imisa munango wa dennde nga tshanda tshithihi vha vhone tshela thotshi nga itshi tshinwe tshanda. Avha vhana vhararu vha sendela nyana, vha tshi di vha kule zwavho na dennde.

"Aha, ndo zwi di vha," hu amba Vho Musoma, vha tshi rembulutshela kha vhana. "Ndi Mbulu ya Kapa. Yo dzhena hani hene fha? Ndo ni vhudza uri dennde ya vhoiwe ni i vho fhelele fhasi nga matungo."

Vusi a sokou sedza fhasi vha la vha nwe vha vhili na vhone vha sokou sedzana vha si na phindulo. Matsheloni vho vha vhe kha mashithe sa nga misi. Vusi a vhona uri ndi khwiwe a tshi dzhena kha marwe mafhungo a sa athu semiwa. "Mbulu ya Kapa ndi mini, Baba? I a luma kana u huvhela?"

Ndivhu u sumbedza a tshi khou takadzwa nga u bevela ha litzwina ili. Tshedzani tsha thotshi, li vhone li na mavhala matshena mahulu a no penya kha lukanda lwa lo lutsu lu re na makwanda. Li na nala ntsu dzi re kha marimba othe vhu na hao, o onyanaho. Ndivhu a thamuya nga u tshuwa zwenezwi tshikokovi itshi tshi ita muungo u no hwaswa nahone u na phosho.

"Hei, ni thanye vhoiwe vhana. Li a dina heli dithu. Arali la nga ni luma, ri do tea u wana mugwala wa u li ganulula thaha hedzo," hu amba Vho Musoma.

"Ohohoo!" hu ni nuna Ndivhu a tshi huma nga tshamurahu, a tshi tutshela kule na fha la luvhoni.

Kha ri nwele

Vhalani tshitori itshi hafhu ni lingedze u wana pfanywa dza maipfi a tevhelaho a no bva hene fha tshitori. (Tshihumbudzi: pfanywa ndi maipfi a no nga sa tshimbila na enda, ane a vha na thalutshedzo dzi no fana).

fhu fha	
u tsetsa	
mahodzhane	
madubo	
mubvumo	

U tandula sananga

Kha ri n̄wale

Vhalani tshixori tsha Mbulu hafhu, ni rere na nuriwe nga inwi malugana na phindulo dza mbudziso idzi. Dzhenisani phindulo zwickhalani zwi re afho fhasi.

Vhana vha khou tshimbila vha tshi ya denndeni vha tshi tevhekana nga ndilade?

Wa u thoma

Wa vuvhili

Wa vhuraru

Ni vhona u nga Vusi o vha o no vhuya a vhona Mbulu? Ndi nga mini ni tshi ralo?

Ndi nga mini Vusi o gekhana na Ndivhu?

Vho Musoma vha a ofha zwickokovhi? Ndi nga mini ni tshi ralo?

Ni zwi divha hani uri avha vhana vha a ofha zwickokovhi?

Mbulu yo dzhenisa hani denndeni?

Kha ri n̄wale

Ri anzela u amba nga tshivhangani na mvelelo zwa tshinwe tshithu. Ri tshi ita ngaurali ri shumisa **ngauri** kana **zwino**. Livhanyani mafhungo a re kha kholomo dala na tshivhangani kana mvelelo i re kha kholomo ya lutombo.

Litswina lo dzhena denndeni.

Litswina lo pfa lo hahedzwa nga vhana.

Vho Musoma vho ya dzhipini.

Ndavhe o humela murahu nga tshamurahu.

Vusi ha a thu vhuya a vhona Mbulu.

Vho vha vha tshi khou ya u dzhia thotshi.

A gekhana na Vusi.

O humbula uri o vhona nowa.

Vhana a vho ngo vhofhelela dennde fhasi.

Lo ita phosho ya muungo u no hwaso li tshi munedzamedza lulimi lwalo.

Zwino shumisani **ngauri** kana **zwino** kha u tuma mafhungo aya mavhiili, ni n̄wale mafhungo maswa kha siatari li tevhelaho.

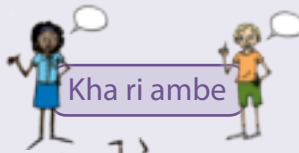
Nwalani phara nga musu we na t̄wa gammbani sananga (ḡakani). (Arali ni sa athu vhuya na ya u gammaba, t̄alutshedzani zwine na vhona u nga zwi nga bvelela.) Shumisani maipfi a tevhelaho uri a ni thuse. T̄alutshedzani uri no ḡipfa hani, munukho wa hone, zwe na pfa, hatsi na miri zwo ima nga nd̄ilade.

Tshenzhelo yanga sananga

dennde tshipeidi bakete maḡi khuni mulilo bodo ya milenzhe miraru vhunyunyu muri phala
vhuphuvhephuvhe tshikokovhi phele ndi no t̄he tshuwa t̄honono konga bada dza giravhulu
vhugalaphuka bulasini u vaya thaela u kuna zwiḡoni

U pofula a ho ngo nnyima phanda

Kha ri ambe

No no vhuya na tama u thupha zwithu? Na pfa u nga zwithu zwi khou konḁa lu sa konḁeleleho? Ni na thaidzo ine ya ni khakhisa lune na balelwa nga u humbula nga mushumo wa tshikolo?

Kha ri vhale

Kha ri vhale mafhungo a ṛwana we a si zwi thuphe.

Nṅe ndi pfi Obert Maguvhe. Ndo bebwa nga ṛwaha wa 1967 muḁanani u re Venḁa, vunduni la Limpopo. Ndo farwa nga tshifumbu musu ndi na miṛwaha ya rathi. Vhulwadze ho ḁowelwaho kha vhana. A tho ngo vha wa mashudu – ngauri vhulwadze ho mbo ḁi goḁombela lwe nda pofula. Nda pfa ndi si na fulufhelo na kathihi, ndi si na maḁḁa nahone ndo xela. Ndi hune nda ḁo fhelelafhi nṅe ngoho?

Ndo ya nda dzhena tshikoloni tsha Bosele School for the Blind nga 1973, ndi henefho nda guda u vhala Bureḁiḁi. Nda ita uri ndi vhuylwe nga pfunzo yavhudiḁi ya hafha fhethu. Ndo zwi ḁivha uri ndi fanela u phasa maṛiriki zavhudi. Vhana vha tshikolo tshinwe tshifhinga a vha zwi ṫalukanyi uri u shuma zavhudi u tshee kha mirele ya tshikoloni ndi mafhungo mahulwane, vha fhedza vha tshi vho ḁisola nga murahu vhutshiloni.

Musi ndo no fhedza tshikolo, nga 1987, ndo ya nda dzhena Yunivesithi ya Devhula ngei Limpopo. Nga 1991 ndo thoma ngudo dza digirii khulwane ngei Yunivesithi ya Witwatersrand, Johannesburg. Ndo vha ndi tshi ṫoḁou u vha ramilayo (loyara). Ndo vha ndi tshi ḁivha vhoramilayo vhanzhi vho pofulaho. Makhulu wanga vha ri ndi vhe mudededzi. Vho amba zwone mukegulu ngauri ndi henefha he mbilu yanga ya ta.

Nga 1997, Ndo wana bazari ya Fullbright Fellowship. Hezwi zwo amba uri ndo vha ndi tshi kona u ya Amerika u gudela pfunzo dza Digirii ya Masitasi ngei Boston College. Nda pfa zwo mpfara ṫhaha. Nṅe, Obert Maguvhe, ndi pfi ndi ḁo namela bufho nda ya shangoni ḁi sili ḁi re kulekule na zwitentsi zwi re kule Venḁa! Ndi khou ya Amerika! A tho ngo zwi tenda. Fhedziha, ndo ḁi namela nṅe bufho, na u swika nda swika nṅe duka. Ndo vha ndi tshi dzula ndi ndoṫhe Amerika, nahone phurogireme ya ngudo dza miṛwaha mivhili ndo i phetha nga miṛwedzi ya fumimbili. Maphurofesa vhangha vha ri ndi tshitshudeni tshinwevho tshi songo ḁoweleaho. Ndo vhuya hayani ndo vhilula nga ṛwaha muthihi, zwithu zwe roṫhe ra vha ri songo zwi lavhelela. Musi ho no fhela miṛwaha ya sumbe ndo vhuya Amerika, ndo ḁo fhedzisa digirii ya vhudokotela ngei Yunivesithi ya Pretoria. Tshinwe na tshinwe tshi a konadzea arali muthu a nga vha na lutendo kha ene muṅe khathihi na u ḁiimisela u shuma wo finya. Na ṫaḁulu ri a swika! Tshinwe tshithu tshe tsha nthusa uri ndi vhe na lutendo kha nṅe muṅe ndi tshee muṫuku ho vha khotsi anga. Vho vha vha tshi lavhelela uri ndi ite mishumo i no fana na ya vhanwe vhana vha songo pofulaho, u fana na u lisa kholomo na mbudzi na u ṫahula masimuni. Tshi mangadzaho ndi uri khonani yanga ya mbiluni musu ndi Vhufuli ho vha hu muṛwe mutukana we a vha o dzinga nḁevhe. Naho ro vha ri sa shumisi luambo lwa tswayo ri tshi davhidzana, ro vha ri tshi pfana nahone ri tshi tamba na vhanwe vhana.

Ro vha ri tshi vhumba kholomo na zwiṅoni nga vumba, ra bambela, ra hama mbudzi na u gonya miri. Zwino naho nṅe ndo vha ndi sa koni u vhona, ngeno khonani yanga a sa koni u pfa, a zwo ngo vhuya zwa nḁela muhumbuloni uri nzulele iji i ri ita vhatu vha songo fhelelaho kana magake.

Nga ṛwaha wa 2008 ndo vha muraḁo wa Muhasho wa Pfunzo ya Muteo ndi tshi langa khethekanyo ya fulo la u funza u ṛwala na u vhala la Kha Ri Gude. Fulo ḁi ḁi na ndivho ya u funza vhaaluwa vha Afrika Tshipembe vha miliyoni dza 3,5 u vhala na u ṛwala, zwino khethekanyo yanga i shuma u funza Bureḁiḁi vhaaluwa vha sa vhoni u vhala. A ri koni u shumisa maṫo kha u vhala, ri shumisa minwe!

Ndo pfa ndo takala vhukuma musu ndi tshi nangiwa sa Mupurofesamuthusi wa Yunivesithi ya Afrika tshipembe nga 2013. Afha kha vhuimo hanga huswa ndi shuma u funza vhadadedzi u funza vhana vha re vha holefali. Zwi a takadza u kona u thusa vhanwe vhatu vhutshiloni.

Mulaedza wanga kha vhaswa ndi wa uri vha gude zwoṫhe zwine vha nga kona musu vha tshee tshikoloni. Ni songo tenda u konḁa ha vhutshilo na mbilu u vhavha zwi tshi ni ima phanda. Roṫhe nga huswi ri tea u vhona miloro yashu i tshi wedza, miloro i wedza nga u finya dza khwaṫha!

Kha ri n'wale

Dzhenisani zwe zwa bvelela vhutshiloni ha DR Obert Maguvhe kha min'waha i tevhelaho. Dvhani hafhu ni vhale nganeavhutshilo yavho arali ni si tsha humbula zwidodombedzwa zwoṭhe. Ni ḡo swika hune na nga tea u vhalela min'waha arali i songo buliwa tshitorini itshi.

N'waha	Zwe zwa bvelela
1973	
1987	
1991	
1997	
2004	
2008	
2013	
Ndi mulaedza ufhio wa tshipentshela wa vhaswa une Vho Obert vha vha nawo?	

Nganeavhutshilomune ndi nganetshelo ine muniwe muthu a n'wala nga vhutshilo have. Nganeavhutshilo i n'walwa nga muniwe muthu. Nganeavhutshilomune iyi yo n'walelwa inwi nga Vho Obert.

Kha ri ite nyito

Bureili ndi mini?

Bureili ndi sisiṭeme i no shumiswa nga vhatshu vha sa vhoni kha u vhala na u n'wala, vha tshi shumisa minwe. Ledere linwe na linwe la alifabethe li imelwa nga phetheni ya zwithoma zwi no nga zwi no vhandea, vha a kona u zwi vhandea na u zwi talukanya nga tshodzi dza minwe. Thebulu i re afho fhasi i ni sumbedza uri Bureili yo tou itisa hani.

A	B	C	D	E	F	G	H	I
J	K	L	M	N	O	P	Q	R
S	T	U	V	W	X	Y	Z	

N'walani dzina lanu nga Bureili. Dzhenisani maledere a dzina lanu kha rou (muduba) ya nga fhasi ni kone u kopolola zwithoma zwa ledere linwe na linwe kha rou ya nga n'ha.

Maiti

Kha ri n'wale

Livhanyani maiti na zwifanyiso zwo teaho. N'walani nomboro ya tshifanyiso tsini na liiti lone.

- bika
- ita
- nwa
- reila
- la
- ya
- fuwa
- takalela
- thetshesela
- dzula
- tamba
- vhala
- baka
- t'alela
- ambara
- namela
- dzima
- vhudzulani

1 fuletheni 	2 baisigiri 	3 tshifuwohaya
4 khekhe 	5 Tshidzheremane 	6 VW
7 gurannḁa 	8 radio 	9 baisikopo
10 televishini 	11 makhandela 	12 thenisi
13 sangwetshi 	14 kofi 	15 zwiliwazwinonosi
16 tshilalelo 	17 tshun'wahaya 	18 ngilasi

Mafurase a maiti

Mafurase a maiti a sumbedza nyito fhungoni. A vhumbwa nga lipfanisi na liiti. A dovha a vhumbwa na nga lipfanisi, litikedzi na liiti.

Talelani maiti a re mafhungoni aya ni tingedzele maipfi a no tikedza maiti.

Ndi khou vhala bugu ntswa.

Mulovha ndo todou siwa nga bisi ya tshikolo.

Vhana vho sokou ima fhasi ha muri.

Sundani o vhuya a vhuya nga masiari.

Vhana vha khou tamba phakhani.

Ro tou vhona nga ningo yawe uri ndi ene.

Ni tou shuma vhukuma nwananga.

Diphineni nga phani

Kha ri ambe

Vhalani phani ni ambe nga nyambahuvhili dzadzo.

? Thoho ya thoma u rema, nda pfa nangoho mbaḁo i tsindeni.

Naho vho dzinga vha a dzinga a naka.

Zwo vhangwa nga thoho u sa pfa.

Thanga dzo fara thanga dzotḁhe.

Ho swa thanga ya thanga ngoho?

Vha vhenga u vhenga zwa vhangwa vengo.

Ni a kona u elelwa idzi figara dza muambo?

Limethafore

Limethafore li vhambedza zwithu zwihili nga u bula uri tshithu tshigede ndi tshinwe. A li shumisi a wa na u fana na.

Tsumbo: Avha munna a vha ofhi, ndi ndau.

Maipfi ane a vha na pfulandḁhe nthihi a a shumiswa kha u dovholola mubvumo muthihi zwi tshi sumbedza tshithu tshine na khou nwala ngatsho. kana a amba nga vhudipfi hune ha vha hone.

Tsumbo: O la rhekhe a tshi setshelela?

Asonentsi

Kha ri vhale

Vhalani *Mananga*. Itani litambwa latsho ni sumbedze zwiito zwa zwipuka zwo fhambananaho zwi re tshirendoni.

- Tangedzelani maipfi a re na raimi, (pfanapheledzo).
- Talani maipfi o swif hadzwaho sa zwine a vhonala e kha mañwalwa. Nwalani tshalutshedzo dzao kha mitaladzi yo vhambelaho na tshirendo.

Tshirendo tsha Mananga

U si ntambele Mananga mulenzhe u kande zwavhudi;

Hone khombole Mananga ndi muila;

I tshinyadza zwinzhi zwa u dala.

Zwa vhonyambengwa vhukati ha madaka.

Na u khwatsha hawo munanga namusi matavhi a do vunde:

Phokho! Phokho! Phokho!

Ri a fhela ri a lovha iwe vhathu;

Amm – Amm. Am –; Amm –mmm!

Nde ri ndi tshi dzhena madini.

Nda toka lubada fhasi, nda ri tshaufakule

mudzimu u tshi lomba haya;

Vha Matongoni vha do phasa.

Lusunzi lwa monamona na tshiulu;
Lutshele lwa takuwa na mifhululu;
Luluu-! luluu! lulu-lulu-u-u-u!
Lukhohe lwa takuwa na dzinzambo.

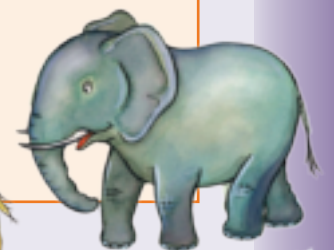
Tshisindi tsha mbo bvumela;
Vho Mbila vha mbo kekela
Vha tshi monamona na dzithavha;
Vha ri: Kee-kee! Kee-kee!

Lo tsha mananga u fare dzi khwathe;
Hu onyolowa mboho khulu
Buka la mamvele kha khana;
Tshivhanda tshi si na khathutshelo.

I ri: Kurr-r-r-am! Kurr-r-r-am-am!
I ri: "Sinthumele murena, ndi rumela
A nthumelaho, Mananga wa dzhena lo kovhela;
U lala u tshi la mudzi wa Munanga.

Goni la mbo kavha kha muri la ri:
Malunguluse a shango ndi anga: la ri:
Twilo Vho Mugotwe, vha amba iwe;
Twilo Vho Mugotwe, vha amba iwe.

(AP Sigame)

Kha ri vhale

Vhalelani tshirendo ntsha ni ambe nga tshalutshedzo ya phukha dziṛwe na dziṛwe mbili dze dza buliwa tshirendoni. Ndi tshifhio kha izwi zwifanyiso tshi no sumbedza ndou na mbila,

Kha ri ṛwale

Mafhungo a tshirendo itshi a khou itea ngafhi?

Ndi maipfi afhio tshirendoni a no ri vhudza uri afho fhethu he na bula ndi hone zwa vhukuma?

Uri "Buka la mamvele kha khana" zwi amba mini?

Khezwi murendi a tshi ri "Hone khombole Mananga ndi mulla?"

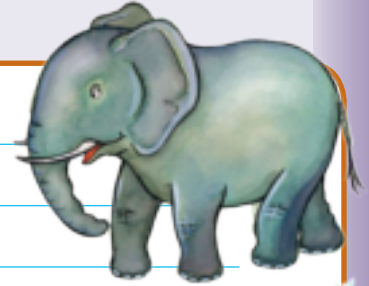

Tshirendoni itshi murendi u shumisa maedzamuthu. Ndi liedzamuthu lifhio line murendi a li shumisa musi a tshi amba nga "tshivhanda tshi si na khathutshelo"?

Duvha:

Zwino n'walani tshirendo tshaṅu inwi muṅe tshi no amba nga phuka ya daka ine ya ni takadza. Talutshedzani tshivhumbeo tsha phukha iyi. I ita mini zwine zwa ni takadza? Rerani nga phukha iyi ni kha tshigwada tshaṅu. Nwalani maipfi ane a t'alisa phukha iyi, ni kone u n'wala maipfi a re na raimi na maipfi ane ndi kale e hone. Shumisani maipfi aya kha u ni thusa u n'wala tshirendo. Shumisani maipfi a re na raimi a re magumoni a phere dza mitaladzi. Nwalani mvetamveto ya tshirendo tshaṅu kha bambiri ni sa athu u tshi n'wala buguni.

Handwriting practice area with blue horizontal lines and a large rounded rectangular box for drawing.

Olani tshifanyiso tsha tshirendo tshaṅu.

Kha ri vhale

Hu na ngano nanzhi dza Tshivenda dzi no anetshelwa dzi no amba nga zwithu zwo fhambananaho sa zwa madyavhathu.

Vhalelani itshi tshirendo ntha ni kha tshigwada. Ni do wana uri tshi di nga lungano nga nnda ha uri tshi pfala tshi na mudivhitho wa tshirendo.

Vese (ndima)
ndi tshigwada tsha
mitaladzi i re tshirendoni.
Zwiñwe zwirendo zwi na
vese nthihi, zwiñwe zwi na
vese nanzhi. Tshirendo itshi
tshi na vese nngana?

Lilema la tshituhu

Kalekale shangoni la Ha Tshikundamalema la u naka;

Ho vha hu tshi dzula lilema la tshituhu.

Le la vha li tshi tambudza vhathu nga tshituhu.

Li tshi vha gidimedza na u vhulaha thakha yavho.

Vhathu vha ya musanda vha tshi humbela u phalawa:

"Hee ri a lovha Vhafuwi. A vha ri thusivho?"

Vhamusanda vha kundwa maanda a u vha phalala.

"Na nne ndo rali a thi na nungo. Zwo mpfara thaha."

Vhathu vha huma vha tshi dzungudza dzithohoho vho hanganea.

Liriwe duvha vhathu vha shango vha humbela u pfuluwa;

Vha hwala thundu vha livha dzithavhani dza Ha

Rambuḁa Tshiwangamatembele.

Ha Tshikundamalema ha sala khosi ya hone na musadzi mutuku na vhana vhasumbe.

Na vha miḁi ya thondoni na vhone vha sala.

Lilema la tshituhu la vho thoma u la vhathu ngaauri thakha yo vha yo tuwa na vhe vha pfuluwa.

Ngeno phedza dza musanda dzo swisiwiwa Thononda.

Vhamusanda vha tshuwa zwiḁulu musi vha miḁi ya thondoni vha tshi thoma u fhela;

Nga muthihi nga muthihi vha tshi dzhotiwa.

Vha vhidza dzulo la musadzi na vhana uri vha wane thandululo ya dandetande ili.

Vha pfana uri ndi khwiḁe vha tshi shavhela Thononda he vha swiswa hone phedza.

La tsha nga matshelo vhathu vha nenga;

Vhunga lidyavhathu li tshi edela maduvha mavhili.

Vhamusanda na vhathu vhavho vho tou mangala musu vhe tsini na u swika Ha Khakhu;

Vha pfa shango li tshi dzinginyea.

Vha zwi divha uri ndi lidyavhathu li ndilani. Vhotthe vha tetemela nga nyof ho khulu.

Kutukana kwa lupedzi kwa ri kwone ku do zwi kona; lidyavhathu ku do li laya.

"Vhathu kha vha tavhanye vha gonye muratho wa u wela mulambo wa Mutale. Lilema li do ri tevhela fhedzi li do lemela muratho, ngomu dzivhani la wela," lumememi lwa dzivha Fundudzi.

Lidyavhathu la mbo tevhela,

Fhasi hu tshi dzinginyea nga mitsindo yalo muhulu.

Vhathu vha tavhanya vha pfuka muratho phanda ho ranga kutukana kwa phedzi.

Lidyavhathu murathoni la swika fhedzi wa lemelwa wa li thefulela dzivhani,

Dzivha Fundudzi la phulusa vha la vhathu.

Ndi ngazwo vho kunda malema!

Kha ri riwale

Ndi nga mini tshirendo itshi tshi tshi yelana na lungano?

Kutukana kwa lupedzi ku nga dzhiwa sa muhali? Ndi nga mini ni tshi ralo?

Ni vhona u nga ndi nga mini shango le avha vhathu vha shavha khalo lo pfi ndi la Ha Tshikundamalema?

U tamba litambwa

Itani litambwa la tshirendo itshi. Ni tea u vha ni na vhabvumbwedzwa vha tevhelaho: lidyavhathu, vhamusanda, kutukana na vhathu vha shango (vha si vhanzhi).

Kha ri vhale

Vhalani limeriki ni fhindule mbudziso.

Tshinoni tsha mukuku tsho lila.
 Vhatukana vha pfa u nga ndi mbila.
 Vha mbo gidima vha tshi ya ngei seli.
 Ha dina vhuredzi,
 Nge vha redzemuwa na ndila.

Musingavhadzimu seli wo ṭoka.
 Na mivhala yawo ya u naka.
 Ndi tou nga ndi sa u tevhela.
 Fhedzi hu ḑo vha u pelevhela.
 Ngauri ndi ḑo wana phanda wo no swika.

Thuthuthu dzo vha dzi tharu.
 Dzi khou fhufha dzi tshi dubisa buse.
 Vha khou fhufha vha kundwa u vhona ṭharu.
 Vha ḑala fhasi muṭavhani u no nga vhuse.
 Vha takuwa vha ṭhobila vhe vhararu.

Duvha:

Kha ri n̄wale

Ḳimeriki i na mitaladzi mingana?

Ndi mitaladzi mingana i re na raimi?

Hu na madungo mangana kha mutaladzi muḱwe na muḱwe?

Mutaladzi wa 1	Mutaladzi wa 2	Mutaladzi wa 3	Mutaladzi wa 4	Mutaladzi wa 5

Kha ri n̄wale

Zwino n̄walani Ḳimeriki yaḱu, i thome nga hei nd̄ila:

Ho vhuya ha vha na muḱwe musidzana

Zwino n̄walani mutevhe wa maipfi a re na raimi na ipfi Ḳa u fhedza kha mutaladzi wa u thoma - Ḳine Ḳa vha, musidzana. Mutevhe wa maipfi aḱu a re na raimi u nga dzhenisa maipfi a no nga: vhudzana, mona, vhone, rina, ana, nona na hana.

Kha ri n̄wale

Edzisani u n̄wala Ḳimeriki ni tshi shumisa maipfi a re na raimi na Mulalo.

Ni nga kha ḡi shumisa maipfi a no nga: malo, mbalo, vhulalo, tshikolo kana tshikalo.

Ho vha hu na mutukana o no pfi Mulalo

Kha ri ambe

Kha ri vhale

No no vhuya na vhona mbulu (iguana)?
 Ni tshi i phuphuledza i pfala nga ndilade?
 I na tshivhumbeode?

I'm walking with my iguana
 When the temperature rises to above eighty-five,
 my iguana is still alive.
 So when I see it, I pick it up and me,
 then he says, "Well, my iguana is still alive."
 Well, my iguana is still alive.
 My iguana is still alive.
 It's the spikes on his back that make him look grim,
 but he just loves to be tickled under his chin.
 And when he's sleepy, I pick him up and me,
 when he's sleepy, I pick him up and me,
 With my iguana, I pick him up and me,
 and when he's sleepy, I pick him up and me,
 with my iguana, I pick him up and me,
 and when he's sleepy, I pick him up and me,
 I'm walking with my iguana
 When the temperature rises to above eighty-five,
 my iguana is still alive.
 So when I see it, I pick it up and me,
 then he says, "Well, my iguana is still alive."
 Well, my iguana is still alive.
 My iguana is still alive.
 It's the spikes on his back that make him look grim,
 but he just loves to be tickled under his chin.
 Brian Moses

Ndi n̄nya na mbulu yanga
 Musi d̄vha li tshi fhisesa,
 Thempheretsha i n̄hesa,
 yo no fhira fumalot̄hanu,
 mbulu yanga i a karuwa.

Ra tshimbila u swika lwanzhe,
 n̄ne na mbulu yanga,
 yo dzula kha shada langa,
 ri tshi n̄nya mut̄avhani lwanzhe ...

Kha vhane vha ri vhona,
 ri tshimangadzo vha tshi ri vhona,
 n̄ne na mbulu yanga,
 ri kha u n̄nya hashu ha nga misi,

u swikela lut̄ingo,
 mapholisani lu tshi swika
 lwa ri mbulu ndi aligeitha,
 ndi tshimbila nayo i muhungoni.

Ndi mut̄ogo u re na mipfa
 u no ita uri vhavhoni vha tate
 Ha dini ndi phola
 i no takalela u kwetwa
 afha fhasi ha tshitefu.

Ndi a zwi d̄vha uri mbulu yanga
 maṭo zwino a vho lemela
 ya mbo phidzhama ṭhwaa
 ra vho tou pfa nga mahono.

Ndi n̄nya na mbulu yanga
 Mbulu yanga mbumbumbu... .

phirana yanga
 chihuahua tshanga
 chinchila yanga,
 gorila langa,
 khataphila yanga... .

Ndi n̄nya na mbulu yanga... .

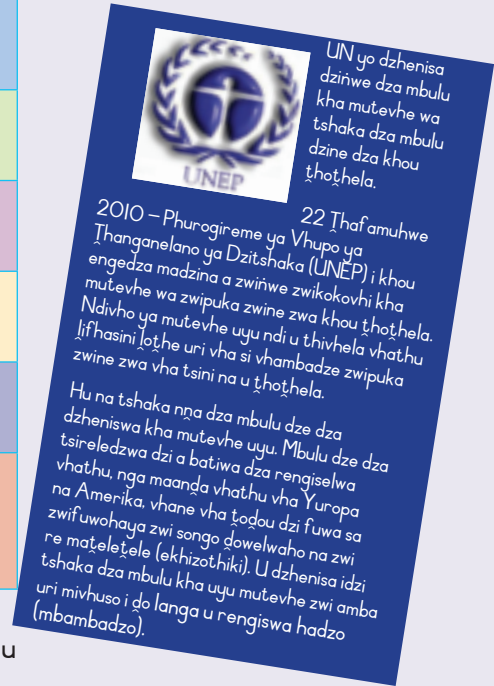
Brian Moses

Kha ri n̄wale

Livhanyani maipfi na t̄halutshedzo yo teaho. Bulani madzina a zwipuka izwo ni thetshesele mibvumo yao.

phirana	kubevha kwa mutshila mudenya wa mamvele
chinchila	kubwa kutukutuku
chihuahua	khovhe i re na maṅo a vuhali
gorila	buka lihulu la lushaka lwa t̄hoho
khathaphila	i fana na ngwena ngeno mulomo wayo u mupfufhi
aligeitha	i na muvhili u re na mipfwa na milenzhe minzhiminzhi nahone i nga tshivhungu, na mivhalavhala

Kha ri n̄wale

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane ni kone u f̄hindula mbudziso idzi.

Ni vhona u nga murendi o vha a tshi khou tshimbila na mbulu yawe zwa vhukuma kana tshi ḡi tou vhavho tshirendo tshi no seisa? Ndi nga mini ni tshi ralo?

Murendi u amba nga thempheretsha ya 85° F. Thempheretsha iyo ndi vhugai nga Selisiasi?

Ni vhona u nga ndi ngani vhatu vha tshi vhona u nga mbulu ndi aligeitha (ngwena)?

Ni nga mangala musi ni tshi vhona muthu a tshi khou tshimbila na mbulu yawe ya tshifuwo?

Ni nga founela mapholisa arali na nga t̄angana na zwithu zwo ralo? Ngani?

Ndi afhio maṅwe maipfi ane a raima tshirendoni itshi? Bulani phere dza maipfi a re na raimi.

Kha ri vhale

Vhalani tshirendo.

Huree! Huree! Ndi Nwaha Muswa

Huree! Huree! Ndi Nwaha Muswa!

Ri thoma duvha liswa.

Zwino naniwaha ndo humbula
u vha khangaruu.

Kana ndi do guda u fhufha,
kana u tshimbila nda phuletshedza mbondoni,
kana u sokou dzadzadza,
kana nda tsa na makuvhukuvhu.

Ndo do diita lasitiki
nda guda u hwetekana.

Ndi do vha luḽi
nda shuluwa ndi tshi tsa zinkini.

Ndi endela dzipulanete nda
tangana na vhatsinda
vhanzhivhanzhi.

Ndi do humela murahu kha
tshikale
nda namela dainaso.

Ndi pulane nnzhi dzavhuḽi.

Ndi khou mbo di thoma zwino.

Ee, naniwaha zwi do naka u fhirisa.

Huree! Huree! Ndi Nwaha Muswa!

Kenn Nesbitt

Ndi a kona	😊	☹️
u vhala maṅwala a nganetshelo		
u rera nga mbudziso dzi no kwama maṅwala a nganetshelo		
u rera nga magumo one a tshiṭori		
u ita liṭambwa la magumo a tshiṭori nda li ṭanela kijasi		
u ṅwala magumo maṅwevho a tshiṭori		
u ṅwala tshinṅwala tsha dayari ndi tshi shumisa muthu wa u thoma		
u ṅwala mafhungo e kha khandza		
u ṅwala tshiṭori kana lungano ndo sedza vhaanewa, puloto, fhethuvhupo na zwiitei		
u livhanya mafhungo a tshivhangani na mvelelo		
u shumisa maṭanganyi		
u ṅwala phara ya u ṭalutshedza		
u vhala nganeavhutshilomune		
u topola maiti, maḡadzisi na thangelavhuimo		
u rera nga nyambahuvhili dza phani		
u vhala tshirendo		
u ita liṭambwa la tshirendo		
u topola maipfi a re na raimi tshirendoni		
u vhalela tshirendo nṭha		
u rera nga ṭhalutshedzo ya muanewa		
u fhindula mbudziso dzi no kwama tshirendo		
u ṅwala tshirendo		
u ita liṭambwa la tshirendo		
u vhala dziṭimeriki		
u fhindula mbudziso dzi no kwama liṭimeriki		
u ṅwala liṭimeriki		
u nea tsumbo dza mafanyisi		
u nea tsumbo dza zwishumiswa zwo fhambananho zwa vhurendi (tsumbo liṭimethafore)		
u ṅwala luṅwalo lwa fomala		

Inwi ni wa tshipentshela.

Muuhili wanu wothe
ndi wa tshipentshela.

Muuhili wanu ndi wanu!

**A HUNA
MUTHU
o teaho u
kwama
vhudzimu
hanu.**

**Arali muñwe muthu a nga kwama
vhudzimu hanu, vhudzani vhanwe.**

**Arali muñwe muthu a nga ni
itisa zwithu zwine ni si zwi fune,
vhudzani vhanwe.**

**Hune na nga founela hone
ni tshi toda thuso:**

Child Line: 0800 05 55 55

Life Line: 0861 322 322

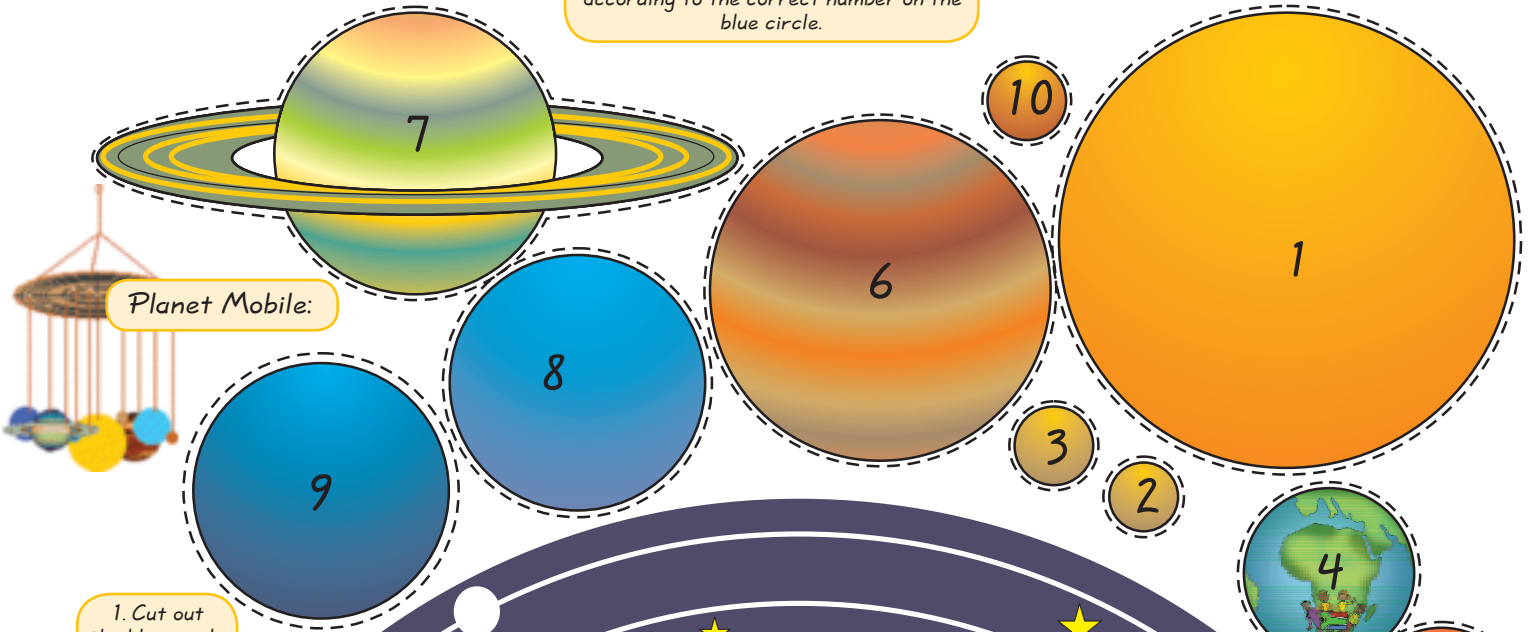
SAPS Crime Stop: 086 00 10111

Nomboro ya shishi ya SAPS: 10111

**Nomboro ya Vha Tsireledzo ya Vhana:
012 393 2359/2362/2363**

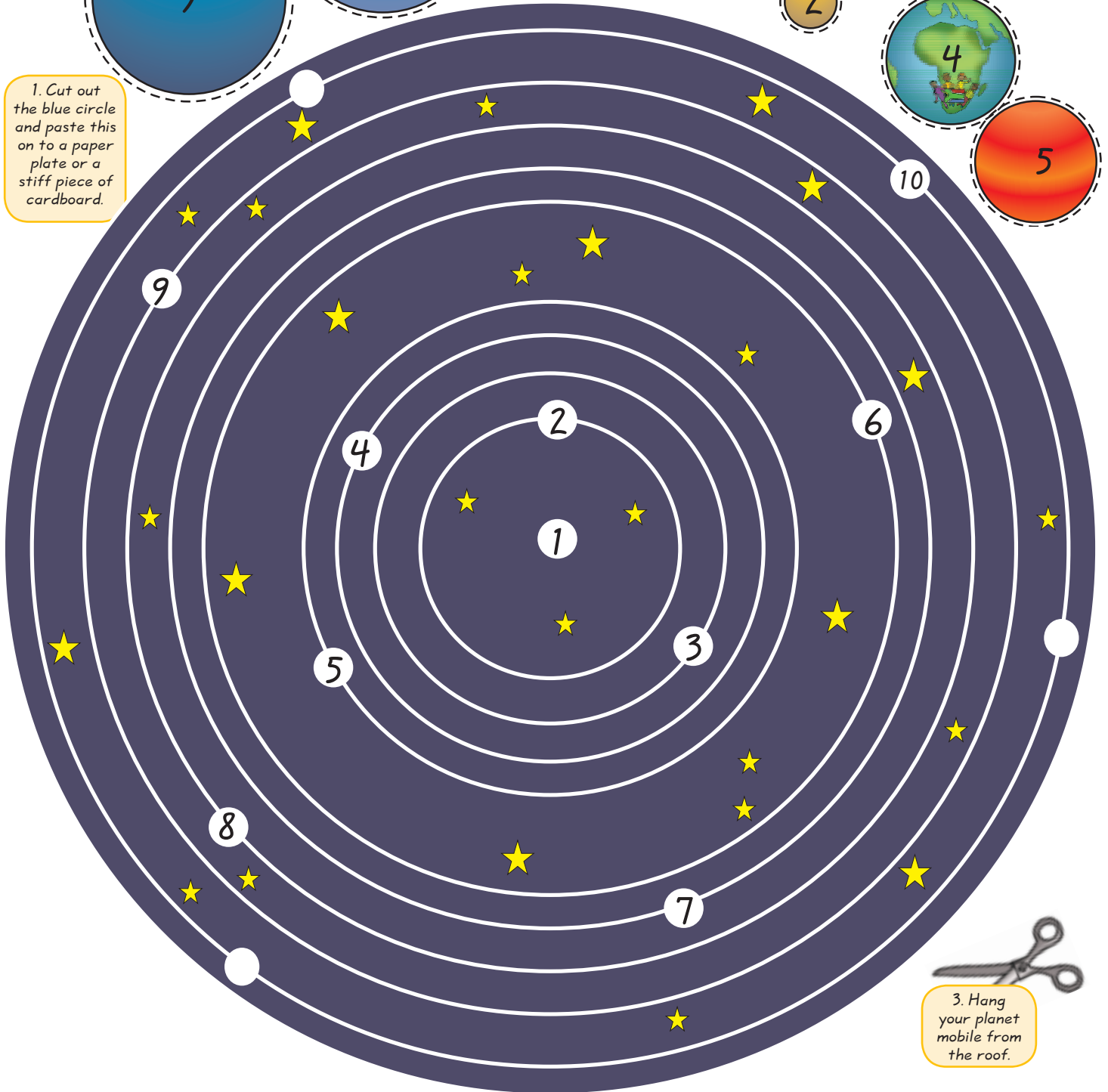
2. Cut out the planets. Attach a thin piece of string to each and hang them according to the correct number on the blue circle.

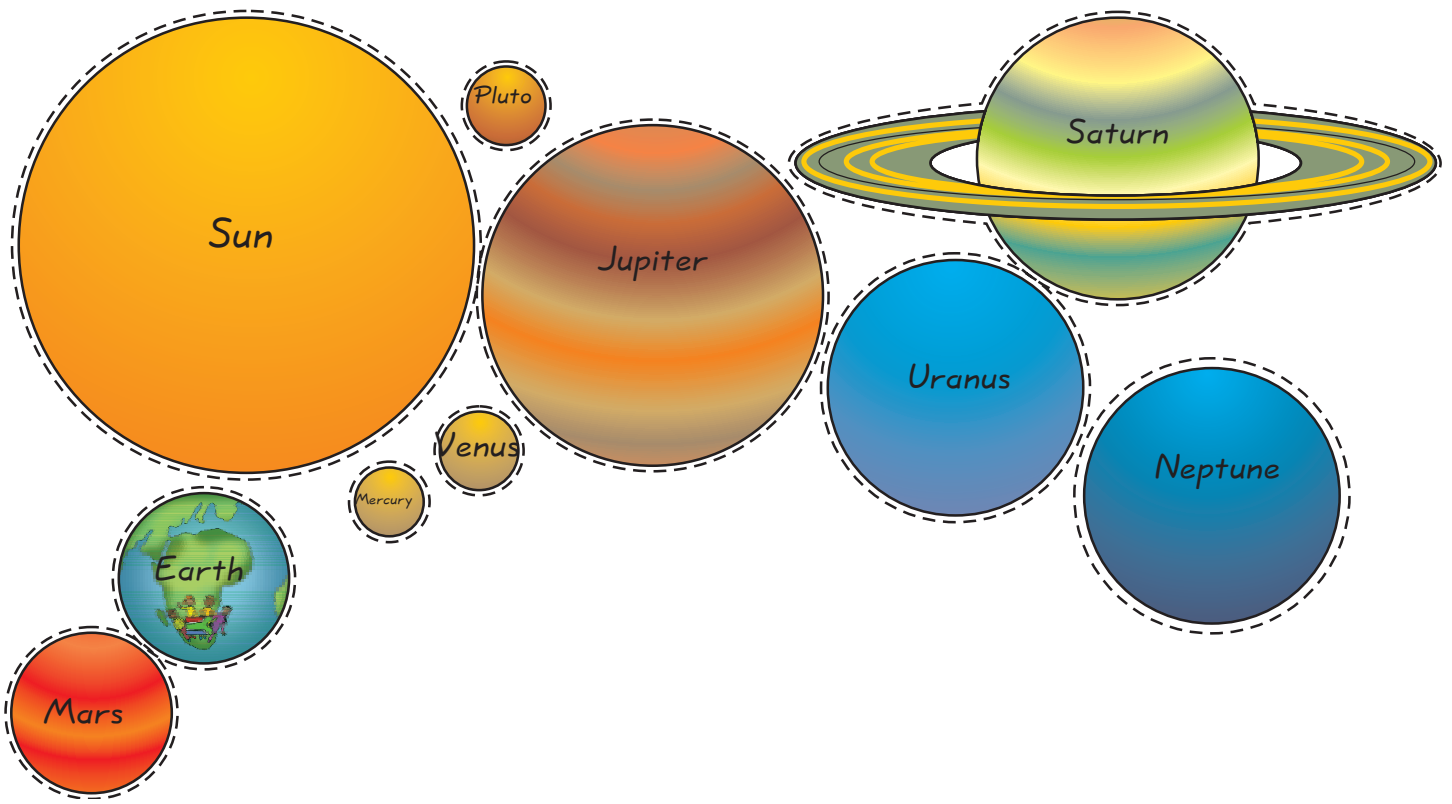
Planet Mobile:

1. Cut out the blue circle and paste this on to a paper plate or a stiff piece of cardboard.

3. Hang your planet mobile from the roof.

Step 1: Cut all around on the black line

DEF

Four vertical writing cards for the letters D, E, and F. Each card has a blue telephone icon and an envelope icon at the top. The cards are arranged in a 2x2 grid. Each card contains four horizontal lines for writing.

Step 2: Follow the dashed line

OPQR

Four vertical writing cards for the letters O, P, Q, and R. Each card has a blue telephone icon and an envelope icon at the top. The cards are arranged in a 2x2 grid. Each card contains four horizontal lines for writing.

Step 3: Fold on the dotted line

ABC

Four vertical writing cards for the letters A, B, C, and D. Each card has a blue telephone icon and an envelope icon at the bottom. The cards are arranged in a 2x2 grid. Each card contains four horizontal lines for writing.

Step 5: Cut off on the yellow line

Step 4: Staple your book in the middle

STUV

Four vertical writing cards for the letters S, T, U, and V. Each card has a blue telephone icon and an envelope icon at the bottom. The cards are arranged in a 2x2 grid. Each card contains four horizontal lines for writing.

KLMN

Four horizontal lines for writing, with a telephone and envelope icon at the bottom right.

Four horizontal lines for writing, with a telephone and envelope icon at the bottom right.

Four horizontal lines for writing, with a telephone and envelope icon at the bottom right.

Four horizontal lines for writing, with a telephone and envelope icon at the bottom right.

Four horizontal lines for writing, with a telephone and envelope icon at the bottom right.

Four horizontal lines for writing, with a telephone and envelope icon at the bottom right.

Four horizontal lines for writing, with a telephone and envelope icon at the bottom right.

Four horizontal lines for writing, with a telephone and envelope icon at the bottom right.

GHIJ

WXYZ

Four horizontal lines for writing, with a telephone and envelope icon at the top left.

Four horizontal lines for writing, with a telephone and envelope icon at the top left.

Four horizontal lines for writing, with a telephone and envelope icon at the top left.

Four horizontal lines for writing, with a telephone and envelope icon at the top left.

My Telephone and Address Book

This book belongs to:

A horizontal line for writing the owner's name.